

ЗА ЗАМОСТІНУ

ДОБОРНУ

УКРАЇНУ

ПОВІСТЬ У 3 ТОМАХ

1938

НАКЛАДОМ
ВИД. "НОВИЙ ШЛЯХ"
САСКАТУН, КАНАДА.

МИХАЙЛО КОЛОСІВСЬКИЙ

БОРИС ГОНИЧ

РОМАН

I. ТОМ

O. D. F. F. U.
BRANCH 2
P. O. BOX 304
COOPER STATION
NEW YORK 3, N. Y.

Накладом Вид. "Новий Шлях" у Саскатуні
Канада
1937

Передрук заборонений. Всі авторські права застережені.

Published by the New Pathway Publishing Co., Ltd.
Saskatoon, Sask., Canada.

Printed in Canada.

ВОНИ ЩЕ ДІТИ

—Мерщій сідай, та бери віжки до рук!—нетерпляче наказує окутана шубкою з лисячим футром Оксана Преображенська, глядячи на Бориса сірими пустотливими очима.

Він лагодить на собі футрову шапку з навушниками. Вона хапаючись за передок, вскакує в сани.

—Твій вуйко й Валентина Гіполитовна вже помчались вперед на трійці!—лепече Оксана.—Витягни ноги та гони скоріше Орла, бо відстанемо від наших! Сам знаєш, у твого вуйка коні, що блімає твоя лискавка: сіли, рванув вітер, держись! Бо понесуть!...

Дух захоплює. Дорогу мете. Смерком тратиться тин... Легка сніговиця сліпить сірі очі Оксани. Вогкі сніжинки пристають до довгих вій. Шумить, гуде вітер під зоряним небом на розлозі українських ланів. Сніг грудками летить з під копит Орла.

—Так ми ніколи не доженемо наших!—затулюючи обличчя зарукавником, галасує вона. —Грудень морозить, але ти наче з лісу дрова везеш. Дай мені віжки й натягни собі вовчу шкуру на ноги! Охопи мене всю руками! Притисни до себе міцніш!.. Ану, як належить! Та ти не вмієш дівчину обіймати, а мрієш про сцену! Роби, що тобі наказують! Макуха ти, бамбула клішонога! Ще міцніш притисни до себе! Души мене! Цупко!

За пів години вони трійку вже сливе не доганяють. Позаду скаче Сірко з прокушеною лапою й роздвоєним вухом.

Вороний жеребець Орел, запряжений в сани на гострих копаницях з тонкими крутими оголоблями, йде рівно, легко посуваючи ноги. Вона веде жеребця, почувавши його натиск і ходу... Зненацька на закруті з розгоном сани вдаряються об сніжний беріг Дінця й ледве не перекидаються. Їй дуже весело. Вона сміється.

—Перестаньно на мене дивитися, мов на якогось то нікудишника, що нездатний до життя!—нарешті обзивається Борис Гонич.—Сама не вміє правити кіньми, а з других глузує!

Вузькою лісовою дорогою з рівчаками Орел налітає на дуб, але хутко виплутується й знов мчить далі... За годину часу сани підїзджають до закладеної й перезакладеної дідизни Пилипа Олексієвича Постригала-Неглюдова.

Біля вїзду до двора бовваніють білі кам'яні стовпи без воріт. У жовтому панському домі—читає здогадується,—в домі з високими вікнами й білими колюмнами, біля парадного ганку,

горять огні. Сани скриплять й зупиняються відразу... Ступаючи в замерзлих повстяках по затверділому снігу, гості підіймаються крутими, старими, старовинними східцями вгору.

В довгому темному присінку льокаї, цілий тиждень перед тим прибірали залю, терли крейдою родові свічники та замітали сміття—скидають з гостей янотові шуби й повстяки, обчищують вуха й ковніри від снігу... Снігу багато; він глибоко забився поза рукави.

—Валентіна Іполітна!.. Оксана Владімірна!.. Павел Аркадіч!.. Наканець то!..—цілуючи руки дамам і поважно морщучи їжакуваті брівки, викрикує господар дідизни Пилип Олексієвич Постригало-Неглюдов.—Пачему так позно?.. Нехарашо, Павел Аркадіч!

Готуючись зустріти гостей, Пилип Олексієвич від самого ранку був у клопоті!—Ето ваші племянікі, Павел Аркадіч?—блискаючи маленькими бігаючи очима продовжує господар.—Одін кадет, другой гімназіст?.. Вєсьма рад познакомітєся!.. Как вас завуть?..

Гліб Гонич по військовому стукає обцасами, зазнайомлюючись першим. Борис з легким кивом голови човгає ногою.

—Не хатіте маладой чєлавєк пєслєдовать прімеру старшаво брата й стать ваєнним?..—звертається Пилип Олексієвич запанібрата до Бориса.—Хатіте стать студентом й заніматєє нїсправєржєнієм політічєскава строя?.. Взглянітька, Павел Аркадіч, как ваш старшій племянік атлічна носіт форму кадєта!..

В дуже напаленій ідальні гамір так гомінкий, так бучний. Господиня з жаб'ячими очима й кривими устами зустрічає гостей з ехидною усмішкою. Голос її низький, розмірняний. Вона повертається назад і запрошує.

Крім неї там перебувають: генералова Доленго-Гречулевичєва, з якої пудри сипляться на діл, мов дрібний сніг на землю, міс Хасі—висока, худа, суха й зморщена на лиці—англійка та маленька доня Постригало-Неглюдових—Сандра.

В кутку ялинка стелі сягає... В півтемній ідальні ярко горять свічки на дереві. Спід червоного дашка лампа кидає темно-рожеву тінь на кімнату.

Гості сідають до столу, що рясно заставлений венецькими сервізами й майсєновськими горнятками. Льокай розносить у пляшках з тонкими стінками хєрес і мадеру.

—Вам с лімонам ілі с чорнаємародіновим варєннєм?.. питає гостей нараз господиня, косячи жаб'ячі очі.

—А как у Вас, Павел Аркадіч, закон девятєво наєбрєя?..—запитує господар, присуваючись блище до Павла Аркадієвича Гонича.—Сталіпін виходящім з абщін на атруба прєдєставіл аєобє льготи!..”

—Тєпєр поміщики й сєлянє, власники земєльні!—відповідає прудкий на рухи й завжди готовий до розмови, веселий Павло Аркадієвич—вуйко Бориса.—Добре зробив Століпін!

—Но, к сажаленію, єво законопроект о земствах в западних губернях слішкाम ліберален!..” — додає Пилип Олексієвич, притикаючи маленьку чарочку з зубровкой до своїх уст.

Тим часом Борис напружує слух, щоб почути, хто розмовляє з Валентиною Гіполитовною в суміжній кімнаті.

—А в нас сьогодні Ялинка! — чути звідтіля чарівливий голос дівчинки літ чотирнацяти.

Борис добре поінформований, що в господаря є нелюба Джована, — незаконороджена дочка від скороминучого звязку його з італійською співачкою Лівією Сулькою.

І зо слів Валентини Гіполитовни звісно, мов Джована виховувалась в інституті шляхотних дівчат, хрещена, власне з бажанням померлої співачки, латинським обрядом, вражала змалку всіх своєю незвичайною тосканською красою й здавалась усім старша свого віку. Бабуня Бориса, — Харитина Богуславовна, — завжди затверджувала, ніби дівчина стане скоро на перешкоді бадьористій мачосі.

Раптово з суміжної кімнати розлягається гуркіт зваленого стільця й в мить влітає до їдальні вся розчервоніла, чарівна в своїй дитячій красі, струнка й висока Джована, що спиняється нагло.

Джована... Вона не подібна ні до одної з дівчат, що їх знають Борис і Гліб. У неї густі закрути брунатних, оріхово-кавового коліру, — проте немає такого коліру, — скуйовджених кучерів. Спід ніжної тіні її довгих шовковисто-темних вій загадковим блеском світяться карі, пекучі, бездонні, мов ставки оточені рослиною, зворушені многознаючі оченята... В них у синуватому полиску білків можна зауважити серйозність: вони не сміються, хоч дівчині весело, хоч вона весь час виробляє пички. Оксамітні брови-шнурочки підведені луком, тонкий носик — зухвало смикнутий вгору, тендітна, матово-смагла барва плівки відрізняється на атласних щоках... М'який, дзвінкий, в душу проникливий голос її здається Борисові й Глібові найчарівнішим, а хода найсміливішою... Досвічена людина спостереже, що шалений південний темперамент, затаювані мрії й сновиддя вже давно силують маленьку красуню передчувати неясно всі принади життя, дозволяють вночі бродити вільно в її нерозвиненому тілці болісним, грішним і пекучим хотінням.

Джована вітається зо всіма... Міс Хасі, випинаючи губи, суворо наказує їй сідати, пригладити волосся й пити чай. Мачоха відштовхує пасербицю від себе. Батько жене доню до протилежного краю стола й сам починає оповідати повітові плітки.

І зо слів Пилипа Олексієвича гості довідуються, що карета архієпископа Антона обминула в Пилипівку хутір Тараса Тура, а сам Тур збирається знов утікати за кордон у Галичину, — що княгиня Горціна, яка знана своєю бридкістю, закривіла на минулому тижні на правий бік, — що між панею Армашевською та її нахабним локаем “Яшкою” виникають якісь то двозначні стосунки.

—А в нас сьогодні Ялинка, Павле Аркадієвичу, перебиває Джована, ковтаючи вогнений темно-червоний чай та втуплюючи свій осяйний зір у зелене дерево.

—Яка мила істота ця Джована!..—ледви чутно каже Валетина Гіполитовна Оксані Преображенській.

—Вогонь!.. Фаєрверк!..—шепче Оксана.

—Яка вона прегарна в своїй дитячій радості, коли сяє й бавиться крученою посрібненою ложечкою!—гадає собі Борис. Гліб не відриваючи очей дивиться на неї в захваті.

Джована відхиляється ледве в бік і кидає погляд на кадета; щока її миттю спалахує.

Борис, червоніючи, потупляє очі на підлогу.

—Ви не збираєтесь до нас в інститут на баль?—питає Джована Гліба, повертаючись до нього так, щоб той бачив її профіль. Рожевими, охайно підрізаними нігтиками вона майстерно грає кульками та обличчям виробляє кумедні скривлення й рухи.

—Не можу приїхати до вас на баль, бо після Різдва виряджаюсь до корпусу в Полтаву!...—відповідає Гліб, коли у неї паде з рук серветка. Він нахиляється й раптово долоні обох сполучуються під скатерткою. Вона весело сміється. Оголена смуглява рука її вистромляється спід стола й тягнеться до вази з тісточками й пундиками, але, заблудившись, спинається біля самого ліктя кадета.

—Как ти сидіш, Джована?.. Чево ти губи випінаєш?.. Господі,.. што в інституте скажет Марія Алексієвна?..—хрипко вимовляє ці слова з довгої шиї мачоха, коли міс Хасі штовхає Джовану під пахву.

Борис пасе очима зворушено, непосидящу й нагло прискаючу заразливим сміхом інститутку.

—Здається все гаразд; на ногах взуті нові черевики, на шиї—чорний хрест з посрібленим ланцюжком!—думає вона, прикидаючись немов це розглядання гімназиста бентежить її. —Чому він дивиться?.. Ні, ще годину часу й я цього дурня примушу утьопатися в мені!

Лівий кутик уст у неї на мить підводиться вгору.

Темно-сині й багрові шиби у вікнах залі старовинного панського дому. На стінах застигають силуетки напудрених предків дворянського роду Постригало-Неглюдових, репродукції Айвазовського й Верещагіна, чарівні гравюри в синезолотій заківці з мереженням з фольгових зірок. У кутку—непоправно розладжений шредеровський роял й етажерка, де лежать ноти, хрестовий календар Гайшука “Земщина” й “Московська Ведомості”.

Блескотять у північній меблі. Обливають воскові свічі в бронзових канделябрах. На круглому столі з оксамітною скатерню розташовані у вазах запашні груші “Дюшес”, жовті, сірі й ясно-червоні яблука, кримський матово-шкляний виноград. Навкола столу—кілька крісел і м'який, широкий диван.

У низькій колисці, лежачи на ліктях, ліниво поводить очима, ліниво їсть виноград Джована. Поруч з нею, на стільці Гліб. На підлозі перед ними розтягнутий товстий килим.

—Чи я вам подобаюсь?.. Вашому братові так само?.. Я дуже гарненька?.. Чи правда, га?.. З блудячою усмішкою на вогких від мадери вустах, розриваючи пукавку, запитує вона.

—Невже ви самі не бачите?.. Невже треба самому висловитися?..—вертячи руками масивне крісло й натискаючи її ліктем, відказує він.

Гліб з захопленням сліdkує, як тремтить чорний хрестик з посрібленим ланцюшком на її атласній шії, як її мармурові пальчики ворухать батистову хусточку. Перший пробіс незрозумілого, чарівного людського почування зазнає він.

—Але що в мені вам подобається?.. Вона ліниво поводить ліктем і солодко потягається.

—Все, все, Джовано!.. Ваше чудове волосся!.. Ваш ніжний голос!.. Ваші рухи!.. Карі палючі очі!.. Все в вас повне чарів і принад!

Хвилину вона лежить з заплющеними очима в колисці, опісля недбайливо, з неусвідомленою грацією, ледве поводячи рамям, підходить до рояля.

—Я застрілюсь через вас, Джована!..—невідводячи зору від хиткої лінії її уст, скрикує кадет.

—Ідіть сюди до мене!..—піднісши голову з вдоволеною всмішкою шепотить інститутка.

Він паленіє та йде. Вона обертається перед самим носом його й відскакує, жартуючи. В дверях махом з'являється Борис, що тільки-що випив щось пахуче й солодке й трохи не захлинувся. Мимоволі, коли вони зближаються, Борис витягується рівніш. Хочеться, щоб вона подумала, який стрункий хлопець! Немов зачарований він не може відірвати очей від її обличчя.

Дзвінко лунає сміх Джовани. Її вуста червоні, вогкі, кутики їх підводяться вгору від глузливої усмішки. Та усмішка наповняє серце Бориса болем.

*

*

*

—Ревнуєте? Кажіть правду, правду!..—незабаром питає Джована Гліба в похмурому коритарі, де тьмяно коптить лямпа з забрудженим мухами шклом.—Ваш брат гімназист так само закоханий сьогодні!..—розпалена базіканням вона жмурить свої карі многознаючі очі. Він натрапляє в кутку на діжку з водою. З полиці заспано глядить на них обох котятко.

—Але ви, Джована, задля Бога, скажіть правду! Вам брат мій, Борис теж подобається?—притулившись до дверей, оббитими повстиною, запитує кадет.

—Звідки ви це взяли?.. Заспокойтесь трохи!..—Дрижать се-режки в її почервонілих ухах.

Скорим і смілим пошептом намагається Гліб у чімсьто її переконати. На лиці її відбивається майже дитяча, довірлива цікавість, потому подив, після невдоволення й нарешті, пересер-

дя. Раптово він гасить лампу. Махом заїжджає вона його по лиці.

Але за хвилину Гліб уже пригортає її всю до себе, охоплюючи її плечі. Джована відказує спочатку схильними жартами, після без замішання протягає йому свої губи.

—Зачекайте, прошу!.. Пушисті кучерявки її змахуються в темряві.—Та замовчите ви, чи ні?.. Здається, сюди йдуть!.. Чусте?.. Нас можуть гут спостерігти!.. Чому ви такий?..

За півхвилини двері відчиняються й в коритарі з'являється покоївка. Джована кидається прожогом бігти. Він—за нею. На залі від гону їх дзенькають на канделябрах кришталеві причіпки. В передпокою Гліб схоплює її за руки та втискає до вуйкової янотової шуби. Згодом через усю залю вони несуться навідворіть до похмурого керитаря. В темноту сипляться срібні іскри сміху інститутки.

—Але де, наслідку?.. Або тут, чи як?.. Він спиняється й поправляє пояс.

—Ні, ні!.. Вище, вгору!.. Не палить світла!.. Не треба!.. Тут частенько проходить служниця й фурман!.. Ідемо вгору, кажу!..

Таємничою, звабливою й лячно закликаючою здається вона йому, коли підіймається по східцях вище. Вуста Гліба шукають горяч її вуст й прижмурені вії Джовани, знаходять і притуляються міцно. Все ество її наповняється солодким дурманом.

—Вступайте сюди!.. Оце тут!.. Та не смійте запалювати сірників!.. Ви не курите?

Вона рве двері комірки. Внизу годинник вибиває вісім.

*
*

Лінивою ходою вовки зграями переходять краєм котомляневського лісу.

Цілу ніч вони бродять околицями Котомли, висліджуючи здобич, цілу ніч їм не щастить: вівці ще до присмерку загнані в кошари на ночівлю.

Чорне блакитне небо густо всіяне чистими, яскравими зорями. Надто прозорлива чумацька молочна дорога виразно біліє понад головами Оксани й Бориса. Щербатий місяць тільки що сходить. Твердий сніг скрипить, діамантиться під саньми.

Примара дівчини невідступно стоїть перед очима Бориса, що сидить у санях, мов заворожений. Голос, пестливо глумливий, заколисуючи, лунає в його вухах.

—Але Гліб і невинний, як що він їй подобається!—не дивлячись на Оксану Борис цілу дорогу гадає про інститутку.

Зимова ніч серед глухого лісу стисло облягає дерева в білих сніжних чехлах. У чорноті стовбурів миготить бура тінь одна, потім друга. Жеребець "Орел" хропить, на ньому підіймається грива. Сірко, підкинувши морду вгору скулить, так скулить, що Оксану аж мороз по тілу просмикує. Неначе фосфор світяться зіниці голодних тварюк. У кожній зіниці відбивається мов по зірці. Зо всіх кутів лісу розлягається виття,

Немає мови, що вони оточені зграєю. Борис байдуже ляскає заціпкою рушниці. Спалахує червоний вогонь і звірі гнучкі й верткі, скавулячи кусають свої побиті шротом хвости.

*

Чорна дуга високо вирізується в небі. Понад голими деревами горять сім зірок возу. “Орел” їде поволі, помахуючи головою; шпариться від поту його кучерява шерсть. Дзвіночок заливається жалібним стогоном. Бубонці м'яко побрязкують у такт. Здалека вже миготять тьмяні вогники “Оседка”.

—“Ось ми й вдома зараз!”—каже напів голосно Оксана, вхоплюючи Бориса за рукав.—Татусь мій оповідав: коли ніч на Різдво зоряна—це знак, що буде добрий урожай!.. Чуєш, Борику?..—Він повільно повертає голову.—Та що ти оглух? Закохався в дівчині?.. Мой! Чуєш?..

Чавунна ґрата монументальної брами з двома львами, що маєстатично поклали лапи на кам'яні кулі, вповзає в його очі.

—Я замерз, Оксано!..—брязкає голос Бориса.

—Маєш гарний сон?..

Вони вже візджають у головну алею, що складається з двох низок високих тополь. Величні й хмурі тополі ведуть до високого старовинного панського дому, що стоїть з голими струнками колюмнами, з майстерною баштицею вгорі, в самісенькому краю коритаря алеї.

“Орел” припиняється... Пси гавкають, скавулять та скачуть біля саней. Од безпросвітнього котомлянського лісу лунає віддалене моторошне виття.

МАЗЕПА

У великому пятиповерховому будинкові з цвітником і балконами на розі вулиць Мироносицької й Тараса Шевченка, в помешканні число 1, домовласник і член судової палати Петро Аркадієвич Гонич розгортає тріумфуючи “Край Юга”.

—Читай і радій, Оксано!

Із міцно бючим серцем Оксана читає оголошення, що окреслене синім олівцем. Засунувши руки до кишені Петро Аркадієвич слідкує враження.

“В середу 7 січня, 1909 р. в 8 год. вечора... Бенефіс Оксани Преображенської... Премієра Чайковського “Мазепа”. Опера на 4 дії й 6 малюнків... Дирігент—Левко Штернберг...”

Оксана передає часопис Марії Ігорівній Гоничевій.

Та з хвилювання перечитує оголошення 5 разів, раніш, як міркує в чому справа.

—Ну?..—нетерпеливо питає Петро Аркадієвич.

—Що “нукаєш”?—перепитує дружина.

—Але нєвжє ти не розумієш? За рік часу вже Оксана буде блищати на сцені!

Вириваючи від дружини часопис, чоловік читає оголошення вголос, з інтонаціями, що розраховані на захоплення найбайдужнішого слухача.

За чверть години Петро Аркадієвич натрапляє на непередбачливу пригоду: син Борис несподівано просить у нього грошей.

—Що за баяндраси?.. Борис просить грошей для якихсь то хлопячих потреб!..

Непохитно постановивши не давати синові й гривеника, Петро Аркадієвич раптово так ясно уявляє собі ті хлопячі примхи: оперовий театр, бенефіс Оксани, ресторан та дещо інше... Він добуває з гамана 3 карбованці й тільки після сливе сумує:

—Борис в 6 класі гімназії! Борис виростає!.. Борис недавно що відстовбурчив долішню губу, заявив учителеві історії, мовляв, ніхто не примусить його вважати за свою батьківщину півазійський деспотичний край з гримасами півосвіти й батога!..

Батько з таємною турбацією передає синові 3 карбованці й попереджує, що більше не дасть пятака.

*

*

Яскраве освітлення Сумської вулиці давить густа й пронизлива мряка. В городовика, що керує на розі Римарської поточною саней, вуса здаються сивими... Немов стріла шалено майнує на баских конях Борис Гонич у штатському плащі й Оксана

Преображенська в блискучому чорному футрі... Він міцно охоплює її стан. Вона, ховаючи в зарукавнику обличчя, потісно тулиться до нього... В льодовій гущі величезного виру, яким здається вулиця, губиться безкрайї ланцюг кармазинових трамвайних вогників, що часом спалахують зеленими лискавками.

На цей вечір в оперетовому театрі комерційного клубу призначений бенефіс Оксани.

Гадючаться довгі хвости біля кас. Народу сила-силенна... Партер подібний до великого поля яскравих цвіток... Родина Гоничів займає бічну ложу біля самої рампи.

Протираючи пенсне, Борис виходить до гардероби покурити цигарку й на диво бачить біля каси опасисту постать Пилипа Олексієвича Постригайло-Неглюдова. Борис миттю повертає й ховається поза колюмною. Пилип Олексієвич бере квітки й відходить у бік.

Назирцем підходить Борис до каси й звертається:

—Ласкаво прошу один квіток побіч пана, що взяв оце тільки декілька білетів.

—Пан купив останню ложу бенуару, число 7!—Касієр тиче пальцем у зшиток з квітками.—Вам поблизу в партері один?.. Гадаю, що не знайдеться для Вас!..

—Краще місце в партері побіч ложі числа 7! Скорше, будь ласка!..

—На щастя зістався випадково один!—Касієр хапає ножиці, швидко відрізує синій квіток й простягає.

Борис чемно кланяється касієрові й хутко відходить.

Вісім хвилин перед осьмою... На касах—аншлаг, оркестра настроюється... Світло вже погашено й замовкають тьмяні печери лож... Біля диригентського пульта спалахує червоний вогник, змахнулись поли фракку Левка Штернберга й замигала паличка в його руках.

—Так, застрілюсь?.. Самогубство?—гадає собі Борис.—Ні, самогубство нісенітниця безумовно!... Не перерву нитку життя свого... Батьківщина чекає на нас!... Та може й нічого між ними не було!.. Ні, по очам Гліба видно, що було щось!.. Розпука й надія змінюються в душі Бориса, сушать кров в його жилах, палать його мозок.

Заслона пішла... На сцені хутір Кочубея на березі річки здовж сонних кучерявих верб. Дівчата підпливають ізза куліс у човнах і кличуть Кочубеївну гуляти з ними.. Глядач здогадується, хто грає Кочубеївну.

Товпа, що перед тим гула на театральній залі, наче вирое-ний рій, стихає... До ложі число 7 входять Валентина Гіполитовна, Павло Аркадієвич, Пилип Олексієвич, міс Хасі й Джована.

Дует одягнутого в кармазиновий жупан головного оперового тенора Блюменталь-Альботи з Оксаною переходить з рідким піднесенням.

В пїтмі щоки Джовани палають од зворушення. Обличчя Гліба сяє поривом. Він нічого не говорить, але ж очі його красномовно свідчать, яке чуття викликає в ньому дівчина.

Оксана на сцені ловить на собі сотні цікавих поглядів з партеру... Зза куліс долітає музика... З'являється високий Михайло Енгельгардт, що грає Кочубея, Чульгавенька Чорнюкова в ролі Кочубеевої жінки й в блакитному золотом перешиваному жупані, з синьою биндою через груди Василь Конарський—в головній голі гетьмана.

—Василь виступив!—шепотять крадькома глядачі.—Відразу пізнати!.. Тільки борідку сиву й вуса приклеїв!..

Вигнаний з п'ятої класи семінарії за пияцтво Василь Конарський посідає феноментального баритона. Тверезим його можна бачити тільки зранку, під час проби, після весь час він перебуває в п'яному чаді.

Джована одягнута в рожеву шовкову суконку, хвилює Бориса дивною мукою. Прегарна голівка її повертається й когось шукає очима в залі.

—Ні, ніколи не зустрічав так чарівливої істоти!—червоніючи й переводячи що хвилини погляд зо сцени на Джовану, думає Борис.

Гопак, що виконаний балетом, захоплює публіку. Сцена сварки й поривання Кочубейвни—всупереч історичній дійсності—проходять бездоганно.

Помічник режисера зза куліс висовгується. Суфлер з будки наверх вилазить.

Спустили занавісу. По театру проноситься хвиля захвату... Жінки перешіптуються, чоловіки переглядаються між собою. Оксана стоїть біля рампи бліда й зворушена та кланяється глядачам.

За 5 хвилин починається другий малюнок, що переносить публіку до покою в домі Кочубея.

На стінах сільветки царя Петра, Меншікова, Богдана Хмельницького й Лазаря Барановича, лицарська старосвітська зброя. В кріслі з високою різбленою спинкою голосить і плаче Чорнюкова. Михайло Енгельгардт—“Кочубей”, ніби розгніваний на Мазепу, що збаламутив йому доню, в страшенній лютости сповіщає свій план помсти: він довідався про зраду гетьманом царя й про зносини його зо шведами, то вирішив подати донос.

Назирцем заслони затуляє сцену... Залю для глядачів швидко спустила. Публіка ринула до фойє.

Хрещені батьки Бориса—Харитина Богуславна Гоничева й Тарас Петрович Тур так само присутні на виставці... Вони сидять самотні в глибині літерової лужки. Важка драперія криє їх від цікавих поглядів Пилипа Олексієвича.

Стара бабуся й хрещена мати Бориса була мати Борисового батька Петра Аркадієвича й Борисового вуйка Павла Аркадієвича.

Українська письменниця, поетка настроїв і почувань, повна ніжної туги за красою, цвітами й сонцем, вона походила зо стародавнього шляхоцького роду Немиричів... Предки її переходом на аріанство в першій половині XVII сторіччя наблизились до західно-європейської культури, вчилися в славній арі-

янській академії, перебували в Копенгазі, Оксфорді, Парижі, обіймали почесні посади київських підкоморіїв, брали участь в боях з москалями, складали гадяцькі й інші умови. В другій половині XVII сторіччя предки її залишили землі, що були під Польщею та осіли частинно в Запоріжжі, частинно в Слобідщині біля т. зв. білгородської смуги. Її прадід був козацьким полковником на Ахтирщині, поки цариця Анна не скасувала старий козацький устрій і не переробила козацьких полків на драгунські.

В молодості Харитина Богуславна славилася чудацтвом і безбожництвом, вдачу мала незалежну й захоплювалася “Основою” Василя Білозерського.—Тоді йшли 60 роки.

Вона ще й досі ходить моторно, тримається рівно, говорить швидко й виразно звучним голосом... Вимагаюча й невтомна в громадській праці, письменниця, поетка, організаторка жіночого руху й громадська діячка вона покладає великі заслуги на терені просвітніх і доброчинних інституцій для народу, особливо в жіночих недільних школах, у товаристві боротьби з неписьменністю, в товаристві піклування незаможними... Тепер в ідальні її помешкання на Чернишевській вулиці повсякчас кипить кавник. Там натовп молоді, що її вона затягнула в різноманітні національні й суспільні справи, там щирість, привітливість і метушня.

Поруч неї сидить нежонатий, освічений, вільнодумний хрещений батько Бориса—Тарас Петрович Тур. Дуже добре по європейськи одягнений; він підстрижений був по козацьки: весь чуб рівненько начесаний на чоло, карк підголений і вуси довгі, запоріські.

В 60 роках Тарас Тур учився в класичній гімназії, після вступив у математичний відділ університету, який закінчив в епоху т. зв. “великих реформ”... За часів студентства він славився гарячим народовцем, убірався в національний одяг, одушевлявся українською мовою й болів над народною долею. Скінчивши університет, відїхав до себе на хутір у Вовчанський повіт, але в період реакції 80 років був позбавлений права візду в Україну.

Це все робилося ще за старих часів.

Весною 1900 року Тарас Тур бере жваву, активну участь у заснуванні Револуційної Партії, що народилась під знаком єдиної, нероздільної, самостійної України. Осінню 1904 р. він з кількома членами партійної організації попадає у в'язницю. Випущений до суду на поруку він емігрує закордон і під кінець того року бере участь у партійному зїзді, що був скликаний в Галичині.

Майже весь 1905 рік Тарас Тур сидить у Чернівцях, інформує громадянство Великої України про буковинське життя дописами до часописів, співробітничає в українських періодичних виданнях й обертається в кругах поступового суспільства. Як на Сході вибухає революційний рух, він вертається під кінець року в Велику Україну, де негайно кидається внутр ре-

волюційної боротьби.

Тарас Тур їде на партійний зїзд у Київ. Коли, від цього зїзду Революційна Партія почала обстоювати територіальну автономію України, прийнявши назву і програму соціал-демократичної партії, Тарас Тур, що був завжди сторонником самостійної України, мусів виступити з партії й відїхати до себе на хутір, де зайнявся земськими справами.

Весною 1906 р. його вибрано послом до першої Державної Думи, де він веде уперту боротьбу з радикально-демократичною партією... У літку його ув'язнено за виборську відозву.

Столипинська реакція, що наступила з розгромом другої Державної Думи в другій половині 1907 р., загнала знов українське політичне життя в підпілля. Українські партії були майже розгромлені й в цей час занепаду реакції Тарас Тур перебуває знов у себе на хуторі. Губернаторські та архиєрейські карети оминали його маєток, як зачумлений.

Між полюванням й обороною скривджених людей—обороною власними змаганнями й силами, без посередництва російського закону й влади,—між широкою гостелюбністю й частими гульнями в Вовчані він проводить своє життя цілий рік.

Тиждень перед цим під самий Новий Рік, граф Хайндріков у вовчанському клубі ледви не викликав його на герць, бо Тур голосно заявив: "історія призначила б Мазепі роль Українського Гарібальді, коли б тільки доля була ласкавіша й не стала йому на перешкоді".

Скипівши, граф схопився за зброю й стріляти хотів. Павло Аркадієвич Гонич нагодився в час і запобіг бешкетові.

Сьогодні Тарас Тур квапиться на фальшивий російський паспорт емігрувати закордон, тікаючи від суду за "мазепинство", та національно революційну пропаганду.

—Роки революційного руху, Харитино Богуславно, не минули даремно для української політичної думки!—звертаючись до письменниці промовив Тарас Тур.—Ця думка викристалізувалася, угрунтувалася, усамостійнилася. Навіть адміністративні репресії й нечувана нагінка російського поступового суспільства, переляканого перспективами українського національного руху, загострили його в антиросійський, самостійницький характер. Україножерська проповідь російських націонал-лібералів викинула з українських голів марево автономії!.. Сьогодні, Харитино Богуславно, вже ніщо не в змозі спинити розвитку нашого самостійницького руху...

Харитина Богуславна Гоничева показує йому свою статтю, надруковану в журналі, що присвячений виключно українським справам і виходить російською мовою. Поглянувши на неї Тарас Тур відповідає їй щось французькою мовою.

Тимчасом фойє оперового театру кипить, як затривожений вулик. Положливо, не сміючи заговорити з Джованою, Борис переслідує інститутку в фойє. Весь антракт він набірається мужности, щоб у останню хвилину, коли та піде займати місце в ложі число 7, їй крикнути голосно: —Ви прекрасні, божест-

венні!”. Крикнути й після негайно сховатися серед гомінливого натовпу.

Дві панночки гімназистки никають по фойє під ручку взад і вперед. Проходячи повз Бориса вони роблять байдужні міні й замовкають, а лише минають, дзвінко сміються. Ні ті, ні інші, взагалі ніхто крім неї, йому не подобається.

* * *

Пронизливий дзвінок оповіщає публику, що 15-хвилинна перерва кінчається. Глядачі спішаються на залю. Починається дія.

На сцені змальований підвал замку гетьмана в Білій Церкві. Закутий в кайдани Михайло Енгельгардт сидить ніби в розпуці: цар Петро не повірив доносіві й віддав Кочубея на військовий суд, а той засудив його на смертну кару. Здоровенний бас “профундо” Теоктист Ланський сопучи лізе зза лаштунків на сцену з ліхтарем у руці. Якимсь то мелодраматичним злодієм змальовує він постать Пилипа Орлика.

Стискаються кулаки гімназиста від лютої, палає мізок його полум'ям і видається так рідним йому цей “злодій” і “кат” — Пилип Орлик і такою гадюкою прислужник московський і царський шпигун — Кочубей.

Ломить груди Бориса розпука й бажає він кинути бовтуну в нічому невинуватого Михайла Енгельгардта, що грає роль цього прислужника й виконує майстерно пісню про три кладі... Борис згадує, як його хрещений батько Тур колись спинився на могилах у Печерській Лаврі за десять кроків від зрадницької ями військового судді й плюнув без промаху, плюнув по майстерськи, влучно в погану яму.

* * *

— Вже друга дія минула, а в мене ще й ковтка в роті не було! — сидючи на дзиглику мимрить Василь Конарський в театральній убіральної для баритонів. Хитаючись, добуває він з кишені блакитного жупана пів пляшки.

— Слухай Теоктисте! — розмахуючи руками, звертається до “Орлика” сам “Мазепа”. — З приводу закінчення різдвяного репертуару по одній з перекладкою соленим огірком!

— Пользітельно! Хіба що по одній! — відказує Теоктист, ухваливши, що чарка горілки покріпить і напростує його сили в разі сварки з жінкою.

Василь полоще шклянку й, похолодно прислухуючись, чи не чути в коридорі кроків антепреньора Борисова-Масакова, наливає Теоктистові.

— Кого граєш сьогодні, Василю? — питає мене на вулиці ранком Тарас Тур. — Чи знаєш, хто то був Мазепа? — Невже, Тарасе, ти справді думаєш, що мене це турбує... — кажу землякові: в мойому житті однісенька втіха, — публику, дуру солону, дури-ти... Сьогодні, Теоктисте, перед виставкою коло печінок так стиснуло, аж переполохався... Чи не повторити нам? — пропонує Василь, цокаючись і поринаючи ротом у шклянку.

Повторили... Ще один раз повторили... Ледве не захлинулись... Обидва гикають...

— Животворяще! — похваляє Теоктист, втираючись рукавом Орликового жупана. — Тримайся, Василю, гостро! Публика ду-репа! Цур їй пек!

— Бе наче глобоу в голову! — втішається без перепочивку Василь. — Візьми но, Теоктистику, карбованець і накажи якомусь бидлові, щоб приніс ‘піввагона’. Та чого доброго заразом хай візьме й ковбаси. Ми з тобою заgrimовані! Тільки дивись: обережно! Щоб у випадку чого Борисов-Масаков хвіст не накрутив. Феноменальний баритон запалює цигарку від цигарки.

Борис стукає в двері убіральні, де прибита карточка: ‘Оксана Преображенська’. Двері відчиняються. Він входить.

На гримувальному столі стоять у вазочці криваві червоні троянди й лежить коробка з шоколядними цукорками ‘Покве’.

— Борику рідний! — кричить висока, статурна, з пишними грудьми, сіроока Оксана ‘Кочубеївна’. — Мої адоранти досто-тне не дають мені спокою. Щоб відпочити хоч у день свого бе-нефісу, я призначила вісьмом своїм обожувачам і палким зако-ханцям побачення в 5 годині надвечір в одному місці, але сама звичайно не з’явилась. Вісім противників затіяли між собою сварку і майже всі опинилися у поліційному участкові, крім од-ного пана Армашевецького, що чомусь то виникнув аби-якої долі.

Оксана все гостить Бориса помаранчами й цукорками... Той мовчить, не відповідає нічого.

— Чому нервуєшся, Борику? — дзвенить коло мушлі вуха її голос. — Закохався в дитині й не знаєш, що з собою робити? Дай я загірю тебе своїм обіймом, поцілунками!

Оксана пестить його чоло й схиляється на рамена, притис-нувшись міцно своїм випнутим, гарячим, як розпечене залізо, тілом... Вона давить його грудьми, дихає йому в уста й палко цілує.

— Пусти мене, Оксано! — бурмоче підорваним голосом у її вишивану сорочку Борис. — Ти доторкаєшся до мене наче роз-паленою крицею! Кажі мені ліпше, чому вибрала ти для своєї-го бенефісу річ, лібрето якої позичено з Пушкінової ‘Полтави’? Крови тільки з тобою напсуєш...

З блискучими очима, з гарячим калатанням серця в гру-дях, Оксана всіми силами намагається Борисові допомогти зрозу-міти, що українська пропаганда в сучасних умовах може ве-стись тільки тим чином, коли виконавець ролі, крізь фальш автор-ського трактування сюжету, виставляє свій здогад, свій замисл. Вона вкладає в свої слова всю ніжність люблячого серця й до-свід старшої людини. Їх поцілунки нагадують роботу двох ду-жих смоків. Що можливо вимагати від гімназиста, який закоха-ний безнадійно в дитині й цілує тепер дівчину-артистку, що йо-го любить.

Раптом в очах обох темніє. Підлога нагло пливе кудись з під їх ніг. Вони відкидають один одного і перелякано вскаку-ють. Оксана кидається прохохом в один кут і завмірає на міс-

ці. Борис шмигає в протилежний. Двері убіральної зо зловіщою тишою відчиняються, а в них на порозі стають постаті хрещених матері й батька Бориса.

—Ти, Оксано, розкішно граєш і співаєш сьогодні—починає Харитина Богуславна Гоничева, цілючи в чоло бенефіціантку й хрещеника. Оксана й Борис цілують поважну поетку в руку.

—Цікава в цій виставці сутичка двох чужих протилежних стихій!—промовляє Тарас Тур. —Твір цілком чужий духові українського націоналізму, але виконавиця головної ролі—наскрізь їм прийнята. Найліпші моменти вистави ті, де на сцені “Кочубеївна”, що творить атмосферу містерії! Ми всі будемо дуже вдячні тобі, “Кочубеївно”, тобі молодій, здоровій, талановитій акторці, що приносить глядачам так цінний скарб. Ти незвичайно яскраво передаєш переживання Мотрі, яку помилював Меншіков у Батурині, яка покликана рятувати народню душу, заражену російською хворобою; хворобою, що послідовно й зосереджено затроювала наше підсоння... Ти не одна, “Кочубеївно”, будеш плакати сьогодні на сцені підчас 3 й 4 дії... З тобою разом будуть плакати на залі ті, в яких грудях ще безсерце українське, серце незрадливе...

—Скажіть все це хрещеникові, Тарасе Петровичу, дуже вас прошу!—надувши губки й кинувши на Бориса сірими очима, голосить Оксана.—Подивіться, він зовсім зломаний, що я вибрала для свого бенефісу оперу, лібрето якої взято з Пушкі нової “Полтави”. Я певна, що дійсність життя і який десяток літ допоможуть зрозуміти йому, що інакше поводитися зо зросійщеною публікою тепер не можливо. Борис як дитина... Дивіться, відразу запалився наче порох! Я Харитино Богуславно, не можу знести це все... Я не можу сьогодні грати далі!

—Прекрасно ролю Мотрі ведеш!—говорить Тур. —Продовжуй далі.. Борис нічого не розуміє!.. Чи не час нам, Харитино Богуславно, йти сідати? Здається дзвонили?..

—Як тут продовжувати далі?—кричить Оксана. —Василь Конарський перед самою виставою випив: сподівайся що хвилини, як вийде до рампи, так усі електричні лямки ногами й подавить! Хрипить! Не висихає... Ходить бубликом по сцені, як віжка якась йому попід хвіст попала..

—Бачила, сам губернатор приїздив милуватись тобою в режі, з якої навчальна мораль виходить тільки одна: “Добросердечність тріюмфує, вада покарана”. —промовляє зтиха Борис, після відходу хрещених. —Так би й запустив вибуховим ячком у цю наволоч!—додає він понижуючи ще більше голос.

—Який ти жорстокий, Борику!—здригаючись відповідає Оксана.—Та ж у театрі тут будуть жертви!

—Не сантиментальничай, Оксано! Я залишив давно романтику. В боротьбі не лічать жертв. Як що бажаємо визволення, не жаліймо дрібних комахок!

*

*

Завіса піднімається вже перед третьою дією. Глядачі опинюються в світлиці в гетьманському дворі з виходом у сад. На сцені дубові шафи з книжками, понад шафами портрети гетьманів. У кутах поміж шафами лицарська старосвітська зброя. Накритий килимом стіл уставлений трираменними свічниками. В кріслі з високою різбленою спинкою сидить у глибокій задумі Василь Конарський. Хвилина тиші, після він починає знамениту арію:

—Тиха українська ніч, прозоре небо, зорі блищать...

Потиху відхиляються двері й зза них Оксана. Василь підходить до неї, бере її за руки й виводить на середину сцени. Вона неспокійно оглядається, потім допитливо піднявши голову, глядить на нього. Вони довго дивляться одно на одного, підходять до рампи, одно одному простягають руки... Вона ластить ся до нього, вона якби ні зачим не жаліла. Дує їх обох, де вона докоряє йому байдужність, а він звиряє їй тайну змови проти царя, проходить сильно, переконуюче... Наприкінці дуєту Василь міцно обіймає її, підводить до крісла, сідає сам і садовить її собі на коліна. Оксана притуляється лицем до його обличчя та, злегка гойдаючись, підходить до фіналу.

Мент, коли Василь питає її: кого вона воліла б: рідного батька, чи хрещеного, якби довелось ставити вибір, а Оксана, відхиляючись і дивлячись на нього в захваті висловлює готовість жертвувати всім задля хрещеного—викликає між глядачів бурю ентузіазму. Він цілує її в чоло. Вона його в руку.

—Не доведеться випускати в останньому акті Василя...— каже Тарас Тур Харитині Богуславні.—Роздушить біс усі лампи! Дуже під мухою.. Голос у нього феноменальний, але слух, як у підстріленого тетереука!

Оксана чарівлива. Переказати красу її гри не легко. Вона співає й одночасно грає, співає й ластиться словом.. Співом у неї пройняті всі виявлення душевного життя.

Заслона поволі спускається, щоб за п'ять хвилин показати публиці малюнок Кочубеївної кари на горло.

Апогей успіху вечера досягає після третього акту. Це остання перерва.

Оплески, овації й цвіти. Оксану безконечно викликають. Особливо чутлива молодь, що стоїть у проході і з неймовірною гучністю плеще у долоні.

Завіса знов піднімається. На сцені майже вся трупа. Орхестра трубить туш, спереду вінці й подарунки. До ніг Оксани припутні, єгипетські, дутиші й чубатні.—чубки стирчать як лико.

Ледви затуманеними очима вона дивиться на залю. Якесь тяжка мла застиляє її зір. Їй здається, що все це вона переживає у сні. Успіх перевищає всі очікування антепреньора Борисова-Масакова.

*

*

*

Над щілиною орхестри з'являється маестро—Левко Штернберг. Він бере з пульти паличку, стукає нею, зірко оглядаючи

музикантів, плавно підводить руки, застигає й нагло, наче кидаючись, починає прелюдію. Серце завмірає в Бориса. Серед глухої тиші на залі його вухо ловить приглушене, як гуркотіння грому, бухкотіння...

—Бур—Гум!... Бур—Гум!... Бурррр—Гум!..

—Що це? Гомін? Рух?.. Звуки далеких гармат?... Полтавський бій!!.

Заливається кровю серце Бориса. Щось ніби спутало його ноги...

Назирцем заслони підіймається й на сцені починається чет вертий акт. За кулісами що хвилини лунають стріли. Через всю сцену пробігають козаки в кунтушах, з довгими списками, з коліровимим шликами на шапках. Поблискуючи бутафорськими мушкетами проходить синьожупанна швецька піхота.

З незвичайним захватом проводять сцену поединку Блюменталь-Альбот й Василь Конарський.

Борис заплющує очі й мариться йому берлина з раненим Карлом XII і гетьманом, що просувається серед сірої куряви в напрямі Кобеляк, якісь довжелезні валки, хльоскання батогів рип возів. Опера хутко наближається до фіналу.

Оксана незрівняно, виїнятково гарно передає божевілья Кочубеївої доньки. В колісковій пісні й в сцені самогубства вона досягає високого ступня стриманості серед страждання.

Вистава має незвичайний успіх. Завісу доводиться підіймати після кінця вісімнадцять разів: публіка викликає бенефіціантку. Поволі порожніє зала. В Оксани з'являється притомність тільки в убіральні. Вона, як звичайно, сидить біля люстра, стукає обцасами і їсть шоколяду. Перед цією виставою вона ніколи не зазнавала так виснажливої втоми як сьогодні. Ніби бенефіс її був якоюсь то для неї перепорою, яку треба було переступити, щоб після піднятих на недосяжну височинь.

Ця височинь коштувала їй надто дорого: вона позбавляла її сну, вона обертала в муку неминучі бенкети у "Версаю" і "Астраханській", бенкети, підчас яких їй чинили овації адоратори, обіймалися з нею й пили на брудершафт.

За сорок хвилин Оксана й Борис сідають у сани з гнідим рисаком під сіткою. Нанесений заверюхою новий сніг ріже їм очі. Вітер стих... Біля ганку театру Василь Конарський в камізельці хрюкає, присідає, блює й бе себе по животі... Рисаки виїжджають на Римарівську вулицю.

Оксана хутко цілує гарячу щоку Бориса й сміючись промовляє:

—Ти, Борику, нерозумний хлопчику, закохався в дитині.

Борис пробує протестувати, але кінець-кінців витягає її руку з зарукавника й притулюється устами до її попелястого волосся. Сірі, псотливі, трохи підведені очі лихомансько блискотять, щаслива усмішка відсвічується на палкому обличчі: вона мовляв досягла мети, її бажання виконані, вона на сцені.

Басун швидко мчить Мироносицькою й на розі Шевченка

спиняється. Біля парадного ганку вони дзвонять і стоять, мовчки дивлячись одне одному в вічі, поки кабардинець-гайдук Калган-Халід відчиняє двері.

Оксана й Борис проходять вестибулем сходів з подобою зимового саду, широкий коритар, що покритий товстими килимами заглушує їх кроки. Вдираються в ідальню, несучи з собою струмок свіжого повітря.

— Ми поміраємо з голоду, тітусю! — весело викрикує акторка. Шоки її палають од зворушення.

— Ти не боїшся, Оксано, розтовстіти ще більше і згубити стрункість? — не без усмішки питає Марія Ігорівна Гоничева.

— У літку я їзджу верхи й бавлюся спортом. У зимку я розважаюсь гімнастикою й бігаю як шалена весь день на проби й співанки! Немає нічого дивного, тітусю, що я завжди голодна!

Співачка засипує ціле мешкання щебетом і сміхом.

В жилах Бориса бурхливо переливається гаряча кров: в уяві його стоїть гарний, неземний, чарівний образ дівчинки.

НА ЦЕЙ РАЗ ПРАЦДАЙ, ОСЕЛЕ!...

П'ятниця, 23 січня 1909 р. Поволі насувається вечір. Приховуючи сумним сумерком денні клопоти людей. Від широкої груби тягне рясне тепло. Джована скучає. Вона вирізує ножицями дивні мережки з паперу та перемальовує всяких звірів з підручника природознавства.

Мати її—італійська співачка Лівія-Сульта вмерла давно. Джована ще на п'ятому році життя осталася сиротою, добре й не пам'ятає... Сьогодні вона почуває, що негайно щось буде. Темний як хмара й страшний як тінь нічна, Пилип Олексієвич закладе руки назад і цілими днями міряє кроками кімнату, висловлюючи всякі натяки. Він не дивиться на доню, а все тільки курить і теребить майстерно підстрижену борідку. Міс Хасі заклопотано насуплює брови, витягає зо скрині повстяки й панянську кожушину, опісля вилазить на крісло, дістає з шафи валізу й починає її витирати.

Джована перестає малювати звірів і починає ходити від вікна до пузатої колоди, придивляючись деколи на тіни, що пливають поза деревами. Пилип Олексієвич й англійка сідають у глибокі, з продіркуватими шкур'яними сидіннями, крісла.

Притлумленим холодним голосом міс Хасі доповідає Джовані про наказ батька: в понеділок вона,—гouverнантка привезе її—дівчину—на двірцець, купить їй білет третьої класи в Петербург й дасть адресу полковника Рославлева, де Джована мусить доглядати семилітню дочку немолодого полковника.

Настає загальна мовчанка й така тиша, що можна чути бриніння мухи.

Джована розправляє свою картату сукню, знов підходить до вікна й підіймає заслону: ніч своїми лиликовими очима заглядає крізь шиби освіченої кімнати. Фурман, тьопачуци в бо-лоті, іде з ліхтарем поїти коней, вітер жене понад ланами важкі хмари.

—Так!.. Так... Будеш там прісматривать за девочкой Наталіей!..—сухим скрипучим голосом починає Пилип Олексієвич Постригало-Неглюдов.—Встанеш с трамвая на Невском, вийдеш на угол Літейнова і Шпалерной к зданію суда. В доме номер восемь ти найдешь Павловскава гренадерскава полка палковніка Рославлева. Паміма денег на білет, а дам тебе еще пять рублей на расходи. Тут тебе больше нечева делать. Ты то читаеш французскій романи, то занімаешся ерундой: рісуеш зверей. Не панравіса у нево—можеш іті тогда на все четири стороны. Делай тогда, што хочеш: хоть с канавки—да в Неву! Сама тепер будеш зарабатывать себе на жізнь! Можеш взять

с сабой нове платт'во і шесть перемен белля! Устрайвайся, как хочеш! Я пазоріть свое імя не намерен! Ти мне маленькіх дітей розвратіш!..

Гуде мідною заслінкою груба. Пилип Олексієвич морщить їжакуваті брівки і кришить тютюнові листки на деревляній дошці.

Джована не плаче. Її карі очі тільки палають страшенно.

—Не треба мені ваших грошей та нового плаття!—зневажливо посміхаючись, вимовляє вона.

Пилип Олексієвич й англійка переглядаються мовчки ніяковими усмішками. Полковник Рославлев пропонував давно взяти Джовану до себе в Петербург. Батько згоджувався, але вимагав за дочку п'ять тисяч, розуміючи добре для яких потреб хоче взяти до себе красуню-дівчину немолодий полковник, що живе без подружжя.

—Всё это мерзко, атвратітельно!.. Я прожіл жізнь чесно, карашо!.. Недаром меня скоро сделают земскім начальніком!.. —Батько й доня пильно дивляться одно одному в вічі.—І вдруг, о ужас, наша Джована оказиваетса девіцей самнітельнава паведенія, ейо виганяют із інстїтута! Я долга не мог етому веріть!...

Джована стискає плечима. Як пояснити батькові? Все одно!.. Геть чисто все!..

По ньому лише сковзає гнівний погірдливий зір незаконної дочки, що перебірає смуглявими ручками хусточку.

—Ну, а на пращанне, чем тебя лучше отхльстать?.. Кнутом ілі кожаним ремнем?.. Надож хоть спесь с тебя сбїть долой!.. Патрудіська вийті на середїну комнати, ілі я еебя вигоню із угла прутом сам!

Пилип Олексієвич хапає Джовану за руки. Брови її підводяться, як крила воронячі.

—Не смій мене займати, наволоч!..—несамовитим голосом кричить вона, обороняючись з шаленостю від батька.

—Она всьо на етой мужицкой собачей мові гаваріт!—звертаючись до міс Хасі, каже він—інстїтут не оставїл в неї нікакіх следов! Толька атбївааетса она с такой енергіей, какой раньше не смела нікогда проявлять!..

Батько стуснув рукою в шию доні. Вона бе його зо всієї сили ногою.

—Ах ти, лживая скатїна!.. Викатївайся в понедельнік вечером атсюда в Петербург к палковніку, пока я тебе ещо не сламал шеї.

Маленькі бігаючі очі Пилипа Олексієвича зупиняються непорушно. Він швидко бере її обома руками за плечі, повертає до світла, заглядає їй у вічі забарним важким, оловяним зором і відходить. Слідом за ним зникає й англійка. Джована застигає на порозі одна на самоті.

За хвилину паде вона в глибоке шкуряне крісло та, спіраючись на стіл, ховає своє обличчя в долонях. До крісла підходить великий з червонястими білками сен-бернар "Дукс" та

кладе дівчині на коліна кошлату морду. Вона проводить рукою по спині сен-бернарда, кидає зір на кошеня “Гато”, сякає й ковтає слину. “Дукс” витягає якось то дивно задню лапу і починає у себе під стегнами ловити бліх.

—Хай всі підуть до дідька, крім тебе “Дуканько”, крім тебе “Гатосю”!.. Саме головне те, що нам за два дні прийдеться розлучитися!.. Чи правда, га “Дукалька”?.. Чи правда га “Гатосю”? Але на цей раз пора йти лягати нам всім спати!.. Чи правда, га?..—затуляючи рученятами очі й витираючи хустинкою сльозу, каже своїм свійським звірятам дівчина...

Чи спить Джована?.. Ні, Джована й очей не зводить, обіймають її гадки й журба пекуча. Постеля готова—одначе їй не спиться... Лямпа кидає своє кругляве світло на стіл. В кутку на ліжкові, спіраючись ліктями на подушку й підібравши ноги під себе, дівчина довго зістається в одній позі... В півтемряві тіни від її рук раз у раз бігають і дивно дрижать. Остання чверть холодного величезного місяця всувається крізь шиби вікна й кидає шість білих чотирьохкутників на підлогу. Косі, перехресні місячні смужки пересуваються все вище й вище, до столу, потім повзуть стіною. Дівчина чує, як замикають двері внизу, як годинник наповняє кімнату мелодійними рясними звуками.

—Дзлон!.. Дзлинь!.. Дзлон...—вибиває одинацять по коритареві. Шість білих чотирьохкутників досягають її ліжка, чіпляються за мідний свічник і тіньові хрести лягають їй на груди. Одинокa лежить дівчина в м'якій перині, широко розплющеними очима дивиться крізь вікно й ніяк не може заснути... Ну-дєга зїдає душу її.

—Дзлон!.. Дзлинь!.. Дзлон...—вибиває дванацять. Брязчить у дворі ланцюжком пес.

З холодним потом на висках і руках Джована чіпляється за край ліжка. Поволі без кінця тягнеться час. Кожної півгодини годинник дзвонить по разу й вона ніяк не може дізнатись, яка година. Серед півзабуття дівчина прислухується до гомону січ-невої ночі, до віддаленого брехання псів.

Ось сільська дзвінниця чітко вибиває два удари. Джована ворухить під укривалом пальчиками і раптово, яснісінько усвідомляє собі, що біля неї нічого й нікого немає: розкрита валіза з річами, та білі місячні чотирьохкутники й вікно. Джована почуває, що мати її вмерла давно, що її немає з нею й не буде, що її не бачити їй ні тут, ані там, тому що жадного “там” мабуть цілком немає. Вона давно вже про все це гадала, що воно є “там”?.. Хто “там” є?.. Чи можна “звідтіля” видістатись... Можливо й ліпше, як що “там” нічого й нікого немає. В такому разі спокійніше можна жити...

Джована продовжує лежання, прудко витягнувши руки й закрившись до голови укривалом. Ось починається цілонічне безглуздя. Мигтить перед очима Гліб Гонич. Повзе до голови гадка про сільську дівку, що оце тільки оповідала, як у Сильвестрову ніч чарівниці вчать насилати на людей різні недуги...

ги. Якісь нісенітниці спадають до втомленого дитячого мозку й скоро зникають.

Вона перевертається з боку на бік і чує як внизу прокинулася міс Хасі почала метушню з черевиками.

—Ах коли б можна було заснути!.. Коли б щезли з голови поплутані думки, з серця журба, з поглядуг місяць, стіни й вікно!..

За дверми розлягається вперте шкрябання й жалібне вищання... Джована підводиться з ліжка й відчиняє двері. “Дукс” поспішно вдирається в кімнату й уміщується біля її ніг. Дівчина кидає сен-бернардові кусок цукру.

Одначе в четвертій годині ранком сон поволі опановує Джовану: вії сплющуються й вона міцно засипляє.

* * *

—Як ти міцно спиш, Джовано?—входячи в кімнату у неділю 25 січня спозаранку, каже англійською мовою міс Хасі.—Вже сьома година!.. Пора укласти речі!..

Дівчина ловить на собі погляд гувернантки—байдужий, флегматичний... Англійка за хвилину зникає, грюкаючи дверми.

—На цей раз прайдай, оселе!—думає собі Джована.—Деся далеко звідсіля, колись в давнину жорстокий батько прогнав таксамо зпід рідної стріхи мученицю Варвару! Але що робити? Зазнаю чужої сторони, який він є—Петербург! Перевбуду всякого горя! Ніхто мене там не пожаліє, ніхто не сяде біля мене й не зажуриться!..

Після чаю з хустиною на голові вона виходить у обголений, сумний і стародавній, на половину вирубаний сад, мальовниче убраний зазимками й січними мжичками, виходить, щоб попрощатися. Повільно, серед мряки, спід садиби Тараса Тура, підіймається низьке січневе сонце. Деревя стоять, як зачаровані.

Весь день Джована бродить по саду під столітніми дубами, віковими липами, італійськими тополями, зупиняючись перед кожним кущиком. Вона блукає без діла, милуючись на працання почорнівшими стовбурами дерев, трухлявими сучками з їх дивним розпологом. Відкрита далечінь здається їй ніжною й журною. Вона не може відірвати очей від білої церкви, від березових гаїв, від рідних околиць і томиться хотінням розгадати й зрозуміти, що за тайна міститься у всесвіті.

Старі липи дивують її своїм розміром. Вони надто тісно посаджені й після смерті матері Лівії-Сульті не стрижені. Дівчина намагається відбити назавжди в пам'яті їх обводи.

“Дукс” радісно кидається їй назустріч.

—Раніше, як розпочати нове життя, “Дуканько”, треба випроводити минуле, треба попрощатися з ним! Тут у дідизні батька, під рідною стріхою мені немає що робити надалі! Йдемо “Дуканько”!.. Йдемо...

Закривши груди хустиною, Джована біжить прожогом й задихується від гону... “Дукс” удавано злоститься, пронизли-

во гавкає. Палаючи очима несуться вони, скачуть, як шалені, по стежці.

— Останній день, Дуканько, я разом з тобою!.. Завтра ми скажемо одне одному “пращай!” Як ти гадаєш, Дуканько, навіщо існуєш ти?.. Навіщо я?.. Все минає й настане часина, коли закінчиться моє життя, коли я порухнусь і повалюсь кудись у невідомість! Настане година, коли сконає батько, помруть мачоха й Сандра й не буде ні тебе, Дуканько, ні дурного “Гатося”, ні полохливого мишастого стригунця, що має вусату мордочку! Куди не глянь, куди не кинь, куди не ступи—сумно й болюче навколо все в цьому нікому не зрозумілому всесвіті. Але ж як хочеться. Дуканько, бути щасливою, любити й зберігати для себе одної Гліба Гонича... Який він гарний, як молодий назимок!.. Як личить йому кадетський кашкет з червоною околичкою. Чому, Дуканько, світ створений так, що в ньому розрізняються люди й звірі? Чому все минає й минає без вороття? Все це рідненьке, близьке серцеві... Ні англійці, ніс Хасі, ні батькові й мачосі зроду-віку цього не зрозуміти! Лише одне збагнула я: не так створений світ, як повинен бути сотворений!.. Треба перейти—казав Тарас Тур—до вязниць і подивитись на лица вязнів, зрозуміти, в якому нещасному положенні вони знаходяться, як вони мучаться. Треба заглянути—казав він—в глибокі копальні, де нещасливі люди при слабенькому світлі серед великої задухи мусять тяжко працювати за марну платню, а кілька одиниць за це плавають у розкошах! Щасливий чоловік, що вповає на Тебе, Господи!..

На крайнебі вже вмірає зимова січнева зоря... Джована пращається за ставком і вертається домів.

Смілою, граціозною ходою вона навшпиньки проходить через залу в останній раз, відсмикує у себе в покою штору й притулившись личком до холодної шиби, довго дивиться крізь старовинне барвне вікно з дрібними кратинками, на засніжений сад, на чорну темряву ночі.

— Все ж я хочу дізнатися, що таке моє життя в цьому величезному й незрозумілому всесвіті? Це завдає мені загадку, якої не зможу мабуть до смерті розгадати...

Дивні гадки рояться в мозку чотирнадцятирічної дівчини. Нудно цокає маленький стінний годинник, відтинаючи сквалливими ударами часини в минуле. Миш настирливо скребе в куті.

* * *

Понеділок, 26 січня. Темний похмурий день починається для Джовани якимсь то сновиддям. Мовчки понуро проходить обід... В другій годині фурман запрягає коней. Потім сідає вона з міс Хасі у фаєтон і не оглядається на покинутий рідний дім.

Пухка, розтанута, довга, безмовна дорога й розлогість просторів перед нею... Тяжке марево лягає на поля. Мірно хита-

ється фаєтон на ресорах.

Ось мигтять перший телеграфічний стовп і кінець-кінців показуються занесені мокрим снігом щити. Дрібні сніжинки починають падати на сипке болото. Вогкий вітер дме в лице. Лісова далечинь здається їй мутною й сизою.

Ждучи запізненого поїзду, Джована й міс Хасі сидять у куті брудної, незатишної залі для пасажирів третьої класи, що освітлена тьмяною нафтовою лампою. За стіною час від часу тріщить, вистукуючи телеграфіст.. Долітає дзвін повістки: поїзд вийшов з останньої стації. Відчиняється каса звідки чути притлумлений стук касієра, що пробиває білети.

В шостій годині вечера, нарешті, сопучи й з безпощадним гуркотом підкочує тором до перону фатальний поїзд, що мусять помчати Джовану в нову далечинь, у невідоме життя. Збиті до купи баби з кошиками й торбами юрбяться біля виходу. Хмари спускаються низько і здається швидко почне падати сніг. Вітер колихає ліхтарем, на стіну стації паде скісьна тінь.

У глибині перону міс Хасі й Джована. Очі дівчинки заповнюються безмежною журбою й німим жахом. Ані слова одна одній. Перший сніжний пластовець спускається на платформу.

Дзвін... Міс Хасі й Джована підходять до вагону третьої класи та ждуть; обидві не зважуються заговорити.

Другий дзвінок... Джована ступає на слизьку сходишку: на ній хустина, козушанка й повстяки. Близько них стоїть начальник стації в червоному кашкеті. Поважно дивлячись, він випинає гарбузоватий живіт.

—В ночі у вагоні зимно не буде—нарешті видавлює з себе англійською мовою гувернантка.—Сніг мокрий... тепло!..

—Січневе тепло, що мачошине добро—гадає собі дівчина.

Кондуктор спокійно обходить склад потягу.

—Прашай, Джовано!.. Чому ти не попрощала батька й сестер?

—До побачення!—байдуже відказує, дивлячись на кондуктора з зеленим ліхтарем. Понад головами сірий пластовець поволі лягає на платформу.

Вибиває третій і останній дзвінок... Верещить свисток кондуктора. Ревінням відповідає йому паротяг. Чути штовхан вагону, що торкнувся об буфори. Перон, міс Хасі, червоний кашкет, ліхтар платформи—усе повільно відпливає від дівчини. Поїзд відвозить її у завірюху, в сніжну пушу, в непроглядну темряву. Мимоволі дивиться довго міс Хасі на зелений вагон, що втікає по блискучих шинах. Серед темного безмежного поля, поїзд стає малесенький, як вогненна ниточка. Темними низками висуюються дерева вздовж залізничного тору. Темінь, сніг, усе зливається з поїздом.

Маленькі стації мигають зеленими очима семафорів і гинуть у темряві.

Прямими стрілами рейки... Двома срібними стежками розтягнулась миколаївська залізниця від їхньої "Белокаменої" до їхнього Петербургу, що збудований на кістках козацьких.

Поїзд мчить у північно-західному напрямку, голосно стукаючи колесами на вилах. Розправляючи рамена на дерев'яній лавці чотирнадцятилітня самітня дівчина чуває, як з кожним заворотом коліс вливається в неї якась нова бадьорість, якась нечувана незвичайна сила.

На забарвленому кровю краєвиді миготить мрійно блискача, привабно притягаюча й таємнича, як привид, північна російська пальмира—ця безтурботна, чепурна, однісенька в світі оранжерія, де серед марева туману, метелиці та білих ночей упревіліюваним людям дозволено все.

Там же водограєм життя, яке її нагло доведеться пізнати, життя, що насувається на неї, вабить до себе, виринається з темряви, розтуляє свою пащу. Двірець з гуркотом облягає поїзд з обох боків. Джована нестямно стискає руки, чуває, що непереможна сила вабить її, кидає в нову лячно-споклисливу дійсність, в життя таке, яке вона уявляла собі по книжках й оповіданнях. Розпука огортає її, коли вона думає, що все одно всього відразу не дізнається, всього не зрозуміє, всього не зазнає, не спробує до краю.

Тьмяно мигтить у шклянній мряці баня Ісаківського собору: бронзових коліновклінних янголів зо смолоскипами не видно. Чорні сани з горбатими їздцями течуть по дощаному помості Троїцького мосту.

В хустині, кожушанці й повстяках дівчина обертається й милується: диєне творіння якогось то будівничого—адміралтійство, що прилягає крилом своїм до Сенатської площі. З одного боку його підноситься на гранітовій скелі твір француза Фальконе—бронзовий пам'ятник псевдо-європейця й геніального варвара царя Петра I, з другого—зеркаловими очима глядить в гранітове побережжя Неви зразок мистецтва італійця Рострелі—Зимовий Палац.

Вгору за водою Неви тягнеться довга низка пишних будинків і палаців, що переривається Літнім Садам з біліючими мармуровими статуями.

В мутному сьайві газових ліхтарів з бастіону Петропавловської фортеці хмуро глядять чорні гармати. Там, у соборі фортеці, сплять довічним сном ледви не всі російські імператори.

Джована згадує оповідання Тараса Тура як з часів царя Петра в Петропавловській фортеці закатовано якогось українського гетьмана, ще сміло докоряв цареві за порушення прав України.

Північний вітер жене понад фортецею хмари. Поза нею розкинулась дика країна, що поступово закипає, намагається вихлюпнутися поверх позірнього гаразду, країна, що голосить про злидні, темряву й дитячу смертність.

Ось Джована з'являється в домі число 8 на Літейному... Старе проношене дитяче плаття з невимовною красою її

обличчя й бездонних карих очей додає їй незасованої краси. В присутності полковника Рославлева вона нічого не відчуває, крім страху.

Вночі вона залишається разом з семилітньою дівчинкою Наталкою. Сльози срібними зернинами блискотять в її очах, хлюпочуть та камяніють, як крига... Від сільських дівчат Джованна чула, що після плачу, як після бурі, легше дихати...

ХТО МІГ ПЕРЕДБАЧИТИ?... СИБІЛА!..

У помешканні число 4, в домі Петра Аркадієвича Гонича на Мироносицькій вулиці зіпсувся водогін.

—Треба піднятися тобі вгору й порозумітися з фрав Генцав у справі водопроводу!—наказав власник будинку синові Борисові.

В четвертій годині по полудні Борис не без хвилювання подзвонив біля дверей з мідяною бляшкою "Генцав". Він добре знав, що в цей час доня квартиронаемниці сама в дома.

—Wen soll ich anmelden?)—відчиняє двері служниця в охайному хвартушку.

—Ich heisse Honitsch!) Борис довго шурує ногами по килимові, бо знає, що німці люблять чистоту.

В передпокою біля стіни стоїть вішалка з очеретяною підставою для тростин. Служниця вводить гімназиста в затишну світлицю.

Паркет блищить. Меблі старомодні, м'які. На ліжках, на полицях—всюди букети чорно-червоних півоній. На стінах баварський пейзаж, силуетка башти—спомин про рідний замок баронів Тішендорфів. В куті—старомодного зразку п'яніно, в другому—фусгармонія, понад якою висять портрети кардинала Кельнського, архієпископів Мюнхенського й Бреславського.

Нараз у дверях світлиці, як у рямі, стає доня фрав Генцов—Сибіла. Вона вся гнучкість: гнучка постава, гнучкі рухи, гнучка інтонація голосу.

—Ich wuensche mit Ihrer Mutter zu sprechen!)—Борис стиєскає її тонкі пальці, затримуючи її руку довше, як треба. Одну мить він порівнює свою м'язисту руку з її білою випещеною ручкою.

—Nehmen sie Platz, bitte!)—губи її розтулюються з легкою усмішкою, показуючи низку блискучих, сніжних зубів. Довгі й густі, каштанові з темно золотим полиском коси кучерявляться в розкішних пуклях понад оксамитними бровами. Ніс з маленьким горбком і гостро обчеркнуте, уперте, енергійне підборіддя—характерні родові риси, що переходять з покоління в покоління роду баронів фон Тішендорф. М'який, гортанный, з легким гуркотанням голос вражає Бориса. Мрійний, задумливий вираз її карих очей нагло змінюється грізним загадковим блеском. Що дивує в її очах Бориса, здається, що вони чита-

¹⁾ Кого маю зголосити?

²⁾ Зовуся Гонич!

³⁾ Хочу говорити з вашою матір'ю.

⁴⁾ Прошу сідати!

ють його думки.

Яке чарівне получення тонкої ніжності Гретхен й моторної сили Валькірії? Хто міг передбачити: ще торік Борис не міг забути ту, що відіхала в Петербург, але тепер він довго шукає приводу, щоб познайомитися з Сибілою Генцов—учницею німецької гімназії Товариства Євангелічно-лютеранської парохії.

Двері відчиняються й до світлиці входить сива й струнка, цілком не словянського типу жінка Рета фон Генцов, уроджена баронеса Тішендорф.

Вихована в стінах стародавнього кляштору на Рейні, де згідно переказу, з часів Карла Великого, Хільдегунда марно оплакувала Ролянда фрав Генцав ставилась до дітей не дуже суворо. Вона дивилась на пустоту їх крізь пальці, вимагала тільки порядку в домовому господарстві, а лише вельми пильнувала, щоб діти з непомильною точністю вимовляли найможливіші Саксен-Альтенбургські й Шлезвінг-Голштинські імена.

Борис кланяється й повідомляє російською мовою про ціль свого прибуття.

—Карашо!.. Ошень карашо!—стискаючи його руку говорить фрав Генцав.—“Wasserleitung”!—Желайт, сійчас смотрет?

—Як пані бажає...—переходячи несподівано на німецьку мову, відказує Борис.

—Прошу дуже—говорить вона теж по німецьки, показуючи на коритар, що веде в кухню.

—Але ж...—фрав Генцав повертається й заклопотано спішить до кухні.

Борис входить у затишну їдальню зо старинними меблями. Лощений буфет і крісла блищать чистотою, на сліпуче білому столі з двома канделябрами розставлено безліч чашочок і вазочок з баварської порцеляни, кидаються в вічі скрізь вишиті хрестом німецькі приповідки та серветки з мережками, на ніпонському столику з перломутровою мозаїкою в кутку стоїть теракотовий дідусь в колпаку і з люлькою в зубах.

—Gestatten sie mir Ihnen meinen Sohn vorzustellen!..⁵⁾

Високий, з тонким орлячим профілем, з темним шовковистим волоссям і з сірими очима на смуглявому, безстрашному, холодному обличчі сидить на канапі старший син фрав Генцав—Гайнріх, на вигляд літ 30 віку. Його щоки й вперте підборіддя рівно виголені, він має стрілкою попелясті вуси. Тепер він тягне мельхіорову з мідяною гранчатою накривкою люльку та не зо здорового кухля чорне мюнхенське пиво, що ховається завжди в долі на льодовнику.

Кавалерійська унада, горда, упевнена постава й музичний голос його, разом з якоюсь то демонічною здібністю причарувати до себе жінок, звисні в самих вершках загалу.

Колеги по полку казали, що він людина сталювих нервів, уживає всі засоби для досягнення мети й твердили, що на го-

⁵⁾ Дозвольте мені представити вам свого сина!

лові у нього й западини, по яких досвідчений фенолог міг оповісти дуже багато цікавого.

Він розмовляє російською мовою, не нівечучи слів, з ледви помітним, приємним німецьким акцентом.

На краю столу кипить самовар, служниця подає чай, бішкоти, сухі пундики й шматочки хліба з маслом. Фрав Генцав дуже гостить гімназиста—сина домовласника. Той гарним світським жестом розгортає мережану серветку, розміщує маленькою посрібленою ложочкою цукор і починає чаювання.

Після чаю Борис просить Сибілу заспівати.

—Хочете?..—Вона підводить на його карі очі, червоніє й почуває незрозумілу боязкість.

—Садіться і слюшайт, господін Гоніч!—пропонує фрав Генцов, вказуючи на крісло в світлиці.

Сибіла розкладає ноти. Борис вибірає “Серед шумного балу” і “Ні слова, о друг мой!”.

Вона сідає за п’яніно старомодного зразку й бере ніжний, повний смутку акорд. Борис, що знає всі романси Чайковського напам’ять, стає, спіраючись на п’яніно, так близько до неї, що волосся її сливе торкається його руки. Не йметься віри: вона так недалеко від нього.

Довго співає Сибіла... Захоплений він при кінці бе браво. Вона зачинає накривку п’яніна й потупляє очі.

—Дивно!.. Дивно співаєте!.. Який чудовий тембр вашого мецо-сопрано!..—схвильованим голосом вимовляє Борис.

—Ти той раз спел свой романс лучі!..—моргаючи очима, каже мати.

—Від матусі я дістала любов до рідного краю, до Рейну, до падаючої зірки, до різдвяної ялинки. Від татуса поривання до ріжка гірського пастуха, до музики!—Сибіла почуває, що гімназист дивиться на неї й милується нею.—Моя батьківщина, де я провела дитинство, рідний край Баха й Вагнера—суцільна симфонія!.. Мене тягне непереможною силою “wegen der schoenen Musik”)...

Борис злегка торкається її руки. Вона від його легкого дотику здригається і втікає на балкон. Він виходить за нею на чисте повітря. В синьому, не зовсім потемнілому небі, прямо проти будинку світиться блакитня зірка. Калюжі на вулиці Тараса Шевченка затягнулись над вечір тонкою шугою. Сибіла стоїть, спіраючись на поруччя разом з Борисом.

—Музику я ясно почуваю Німеччиною!.. Є така країна: симфонія, жителі її—німці!.. Вони дихають музикою, як решта людей повітрям—вимовляє вона, знижуючи голос.—І я, і батько мій музичні, по германськи, музичні ласкою гуркоту Рейну, гри-бою його сіро-сріблених хвиль, горішньої баварської симфонії!..

Борис оглядається навколо. Якась відмінна сумна урочистість стоїть в холоді листопадового вечіра, в блакитній зір-

*) До гарної музики.

ниці та в ній самій. Він ловить на собі її хуткий погляд. Вона продовжує:

—До дванацяти літ я виховувалась в кляшторі на Рейні, де мене всі любили за мій голос!.. Як тепер памятаю протяжні церковні звуки органу, столи, лави й грифельну дошку! Перед нашим відїздом в Україну мене виряджала вродлива, з білим жагучим обличчям черниця, що викладала нам катехизис!—Як то воно буде з нашою недільною відправою без тебе?..—питала черниця крізь сльози, обіймаючи мене.—Що за дивний пейзаж: башта Ролянда, дві луком темніючі колюмни, а під тим жіночий кляштор. З оповіданнями й переказами там зв'язані кожна скеля, кожний стрімчак, кожна руїна! Тільки відчиниш вікно на зелений Рейн і дзюрком бузку й весняного повітря впливають легенди...

“Der alte Vater Rhein!

Der Rhein soll deutsch verbleiben!..”)

Сибіла підводить очі: на вустах її вітає ентузіастична усмішка. Борис ніжно бере її за руку; її лікоть дрожить в його руці.

—Рейнське побережжя коло нашого кляштору уподобали собі велетні, боги й півбоги: гноми, ундини, феї, чарівники, пізніше лицарі й розбійники—всі вірні друзі поетів. За високими мурами починався овочевий сад, що переходив на схилі гори в виноградники!.. Я оповідаю все про своє дитинство!.. Наче уважаю свої дитячі літа за дуже щасливий у своєму житті час!.. Дитинство, проте стає щасливим тільки тоді, коли воно минає!.. Так писала в своєму деннику дочка Фердинанда IV—короля обох Сицилій, дружина французького короля Людовика-Пілипа—Марія-Амалія.

Віє осінню з заходу. Гострі мрячки колихаються між будинками. Одягнувши на рамена мантилю, виходить на балкон фрав Генцав. Борис збирається відходити.

—Смотріт какой большой звезда!.. Не стої так, mein Kind, ти простудішся!..

Сибіла мовчки входить у світлицю.

—Gute Nacht, Frau Hentzau! Fraeulein! Вже пізно. Мені дуже приємно було познайомитися з Вами. Auf Wiedersehen!

Спочатку Сибіла не може дати собі звіту, що з нею твориться. Гімназист, син власника дому зайняв усі її гадки. Вона з насолодою цілує шклянку, з якої він пив чай, доторкається річей, що були в його руках. Нарешті розуміє, що любить його, любить безумно, жагуче, до самозабуття, любить так, як можна любити один раз в житті.

Північ близько. Вона бродить по кімнатах: Голова її мується, серце бе неспокійно. Вона з нетерпінням жде тієї хвилини, коли ляже в ліжко і, заринючись у подушку, всією істотою піде в споглядання того, чим була зустріч її з Борисом.

*) Старий батько Рейн!

Рейн повинен остатись німецьким.

Сибіла хоче заснути, але не може: ляже на ліжко й знов бродить по кімнатах. Вона дивиться крізь вікно: зірки, як тліючі вуглики, глядять з неосяжного простору, чорного неба.

—Ах, чи скоро розсвіт?.. Ich bin wohl nicht klug!..⁸⁾

Серед шаленого зачарування відходить ніч на захід.

*

Після обіду Сибіла в сірому одязі, з блискучими ховзунами в руках вирудається на ховзанку. Вона вже входить крізь браму. З переду блискотить сріблито-зеленуватий крижаний ставок, оточений білими сніжними валами й зеленими ялинками. Скрізь все залито бузковим газовим світлом. На лавці Сибіла прикрує крицеві ховзуни й виходить на лід.

—Guten Abend, Fraeulein!..⁹⁾

Вона здригається всім тілом, бо не ждала його на зустріч.

—Ой, Робе, перелякали!.. Ото ж то, ніяк не сподівалась!..

Він стоїть перед нею скинувши кашкет. Вона підводить на його мовчки свої очі.

—Wie geht es Ihrer Mutter?¹⁰⁾

—Danke, zu Hause sind alle gesund!¹¹⁾

—Kommen Sie mit mir, Fraeulein!..¹²⁾

Узявшись хрест на хрест руками, мірно, плавко, перемагаючи колінами повітря, вони ховзаються кругом, оточені ритмом в одну істоту... Все усяне літаючими чорними постатями... Вона відчуває солодке почуття лету. Чудовий слизький лід, скрип лижів... блимають обганяючі пари, білі сніжні вали, клаптики зелених ялинок і бузкове світло газових ліхтарів.

—Праворуч!.. Обережно!! Блище до краю!..—час від часу чує вона дбайливо перестерігаючий голос.

—Вже пізно, мушу йти додів—вимовляє вона тихо понад аркою входу.

Ще досить часу—шепоче він їй в рожеву мушлю вуха.

—Ні, мама жде дома!

—Ах, як жалко!

Він іде слідом за нею до виходу. Вона не дозволяє йому ні за віщо вертатись додів разом.

В густому морозному тумані розпливаються ланцюгами вогні ліхтарів... На башті лютеранської кірхе (церкви) вибиває сьому годину. Сибіла вертає додів після співанки: наморозь срібніє на її довгих віях, на комірі шубки. Холоднеча не страхає її. Вона біжить, розтинаючи почервонілим обличчям вітер. Біля театрального скверу ноги у неї сковзуються, вона паде й загребує собою сніг.. Їй так весело...

—У нас значно більше лицарського, як гадають про нас росіяне!..—думає вона врадувано й біжить далі.

⁸⁾ Я в дійсности нерозумна!..

⁹⁾ Добрий день, панно!

¹⁰⁾ Як Ваша мати?

¹¹⁾ Дякую, дома всі здорові!

¹²⁾ Ходіть зо мною, панночко!

В умовлений час Сибіла вже дома, де на неї чекає Борис. Він зривається з місця й хапає її за руку. Вона здригається, але не відіймає руки.

— Сибіла!..

— Робе!..

— День, коли я вперше...

— Ви читали, Робе, Тургенева "Die erste Liebe"?—перебиває вона його.—Згадуєте Зинаїду?..

— Надзвичайно подобається мені той Тургеневський герой Потугін в романі "Дим", за його слова: "Коли б провалилась Росія не було б жадної втрати й жадного хвилювання між людством!" В сучасний момент зневажливе відношення до цього письменника серед російських кол стало загальне. Кажуть: Тургенев блідий, водянистий!..

В гімназії Борис мало, майже нічого не вчився, але багато знав. Він над наукою не мозолився, йому вона приходила просто даром.

Спіраючись на п'яніну, Борис цілує її. Збентежена Сибіла відхиляється й дивиться на нього в захваті.

— Ви добре знаєте тепер, що я не росіянин!—продовжує він.—Я мало читаю, тільки дещо з російської літератури! Свою батьківщину я люблю понад усе в світі! Предки мої в сімдесятих роках сімнадцятого століття лишили українські землі, що були тоді під Польщею та осілись почасти в Запоріжжі, де їх не питали ні імени, ні прізвища, почасти в Слобідщині біля так званої білгородської смуги, що загороджувала татарам шлях у землі московські! Ми українці—слов'яне старші, чистіші, як росіяне—наші споконвічні вороги—помішані з чуддю, вессю, вогулами, зирянами, ботохудами, чичимеками та іншими фінськими племенами!..

Ловлячи його слова, Сибіла почуває його міцну руку на своєму стані. Мить і його гарячі вуста торкаються її вуст.

— У нас Гоничів герб є штудерний—відпускаючи її, говорить Борис.—Синя смужка по зеленому полі, понад нею човни з посрібленими вітряками!.. То наше старе Запоріжжя й сивовусий Батько-Дніпро-Борисфен!.. Ви ще не бачили, Сибіле, степів з високими курганами, де дримає втомлена, забута моїм братом Глібом, слава козацька!..

Він знов обіймає і знов обсіпає поцілунками її вуста, вочі шию, щоки. Вона не опирається, лише продовжує стояти на одному місці біля п'яніни.

— Невже це сон?—питає вона себе, почувавши, як шалено бе її серце в грудях.

Більше не потребується слів... Вони й так одне одного розуміють.

Борис повертає вимикач й освітлює куток світлиці ніжно-рожевим світлом. Скvapливим, рвучким рухом він схоплює її за руки й заглядає їй в очі. Вогонь її зіниць відбивається в ньому. В грудях його одне хотіння—не випускати її рук, задержати їх при собі до кінця життя.

—Ти мій до віку... Назавжди!..—упевнено шепотить вона.

—Від сьогодні до віку... Завжди!.. Безлітно!..—наголошує він.

—Як би ти знав, Робе!..—звертаючись до нього вперший раз на "ти", кришталево-дзенькаючим голосом вимовляє вона. Тендітний румянець покриває її щоки.

—Знаю, Білі! Знаю все!...—приклякаючи на одно коліно, запевнює він.—Сьогодні мій найщасливіший день у житті, моя ундиночко, моя легендо, моя весняна казочко!.. Immer!.. Immer!.. Du bist so schoen!.. Meine Liebe!.. Mein Glueck!.. Mein Schatz!.. Mein kleines Maedchen!.. Mein himlisches Wesen!..¹³⁾

Настає хвилина гробової тиші. В цю мить з глибини суміжньої кімнати чується звучний, рясний удар... другий... третій...

Старовинний, бронзовий годинник фрав фон Генцов вибиває одинацяту... Гуркіт завмирає, стає серед тиші все ніжніш і ніжніш, на послідку замовкає цілком.

Сибіла здіймає з руки перстень й натягає його на палець Бориса.

—Бережи його, Робе! Хай він буде у тебе на протязі всього життя!.. Це символ вірності, вічності й незрадливості!..

Борис мовчки припадає до її руки, стягає свій перстень і віддає їй...

¹³⁾ Завжди! Завжди! Ти така гарна! Мое кохання! Мое щастя! Мій скарбе! Моя маленька дівчинко! Моя небесна істото!

ДОВКОЛА НЕЇ В ПЕТЕРБУРЗІ САМІ ДИВНІ ДИВА

Серед білих ночей, червоних плюшевих крісел, м'яких шовкових й оксамітних подушок; серед виборгських калачів, макових підков й імбірних підників у домі ч. 8 на Литейному, блискучому, як марево, але хворовито підгнилому Санкт-Петербурзі течуть поволі дні Джовани... Тепер їй вже пішло на сімнадцятий рік. Полковник Рославлев дуже прицепний до неї, він порівнює її зо статуєю Психії та найбільше захоплюється її незрівняними скуйовдженими кучерями. Він чепурно одягає її, бере з собою на гульні, возить її в Москву, купує їй дарунки й не звертає уваги на дикунські вибрики, які вона йому чинить.

Спочатку все тут здавалось їй дивним. Тепер Джована вже знає імена всіх чорнявих жінок з Нової Деревні, що, під акомпаніємент гітари, співають жагучими голосами: "Очі чорнії, очі страснії!", "Ночі безсоннії, ночі безумнії!.." Вона вже добре знає ресторан "Самарканд", де до світанку лунають співи та пливе річкою шампанське.

Рідний маєток у Вовчанському повіті, сен-бернара "Дукса" й мишастого стригунця зо замшовою мордочкою вона поволі забула, забула, як іноді здається, безслідно, назавжди. Сукні, привезені з дому, тепер вже давно не модні...

Джована дуже прихильна до дев'яти-літньої дівчинки Наталки; розмовляє з нею французькою мовою, малює акварелею, вчиться шити, іноді співає. Час від часу вона надзвичайно весела, балакуча, мила, але більше здається мовчазною і все про щось згадує.

В місяці травні цього 1911 року всякий замір заговорити з нею вона вривала коротким зухвальством. Але ж і в такі хвилини цілковито перетворювалась побачивши Наталку; негайно спішила до неї назустріч, цілувала її в голову, обіймала за рамена, сідала поруч неї в широку низьку канапу та починала щонебудь оповідати. Розказує Джована завжди з захопленням, змальовуючи все в особах, з хуткою зміною інтонації в голосі.

—Характер у неї скажений!—каже про її вдачу полковник Рославлев.—Завжди комизиться!..

Одного разу, після якоїсь то сварки, він побив Джовану, запевняючи друзів, що інакше з тосканками поводитися неможливо.

Вона плюнула йому в вічі, крикнувши, що, як таке діло, вона "жить" з таким подляком і мерзотником надалі не хоче й розпанахала в клаптики подаровану полковником шовкову сукню.

—Нічого мені од вас тепер не треба!—гістично заголосила Джована й назавжди грюкнула дверми оселі Литейного 8.

* *

Липень в тому же році. Одинацята година ночі. Починається коротка біла ніч, що Олександр Дюма-батько в своїх споминах про Петербург порівнював з обличчям мерця... В переповненому, яскраво освітленій залі “Северної Гостинниці” клопочуться льокаї. Поза вікна виблискує в білястому матовому присмерку важкий пам’ятник “миротворця”.

Між блискучим сріблом і сніжно-білими скатертями, серед вичепурених великосвітніх дам, бере замовлення струнка, майстерна, граціозна, з брунатним, горіхово-кавового коліру волоссям й карими, пекучими, бездонними очима красуня-кельнерка в білому фартуху. Тримаючись гонорово й впевнено, незвертаючи уваги ні на кого, вона швидко бігає з тачою й на більшість питань відповідає нестямне. На своєму сумному вродливому обличчі вона зосереджує сувору понурість, немов згадує щось довічне, смутне й моторошне. Вона втомлюється, смертельно втомлюється, тому що вона хоче спати.

Високий, стрункий, худорлявий, з довгуватим лицем, руським завитим волоссям, блакитними виразистими очима та з синюватими тільки що виголеними щоками, з цвіткою в бутонерці,—цвіти це його пристрасть,—відомий оперовий тенор Жигмонт Блюменталь-Альбота дає красуні-кельнерці замовлення.

Тепер йому минає трицять один рік. Родився він на далекій зеленій Буковині, його батько походив з польсько-шляхоцького роду, з Галичини. Його мати—співачка російських імператорських театрів, що гарно прожила життя, багатьох любила, пережила великі успіхи й зазнала неменше розчарувань, а нині гордіє своїм Жигмонтом, любить його великим, глибоким чуттям—походила з гуцульської родини.

Жигмонт Блюменталь-Альбота має незвичайну музичність вартої уваги, краси й сили драматичний тенор. Після зимового сезону й виступів у ролях Радамеса, Равля, Германа, Володимира Дубровського, Марка Веніція, Марія Кавардосі, Дон-Хозе, Васка де Гама й Елеазаря, він приїхав в столицю, щоб дати концерт в Павловську та Сестроріцьку.

Пильно розправив скатерту, кальнерка понуро спускає очі на підлогу й застигає в одній позі.

—Про що мріє вона?.. Куди дивляться її нудьгуючі очі?..—гадає собі оперовий тенор.—Які важкі думки й забуті струни грасують, справляють ліричний концерт в душі її?..

* *

В десятій годині ранком Жигмонт Блюменталь-Альбота глядить на плоский годинник з нечутним ходом й підводиться з ліжка в номері 13 бель-етажу Северної Гостинниці. Нагло він чує голос кельнерки, що подавала йому напередодні замовлення; з суміжнього номера розлягається співуча руляда її низького чарівливого голосу.

—“Ночі безсоннії, ночі безумнії!”—співає голос відому циганську пісню. Тенор прислухується.

За хвилину вчорашня красуня входить до номера 13 з такою й кавником у руках.

—Пізненько сьогодні! Добри-день!

—Добри-день!—зпідлоба відказує вона.—Дуже багато роботи!.. Страх, як втисилась!..

—Звідки вона розуміє українську мову?—майнуло в голові Жигмонта.—Ця робота не для вас!—звертається до неї він.—Вам треба її залишити! Гляньте на себе: кращу в домовину кладуть!.. Як ваше ім'я, дозвольте довідатися?..

—Ганна!..—полохливо вимовляє кельнерка.

—Ви, Ганно, маєте чудовий голос! З вашою вродою гріх заривати талант... Вступіть сьогодні в десятій годині ввечері до мого номера. Можливо я, як артист, стану вам до користі при нагоді!

Кельнерка журно глядить кудись у бік.

* * *

Одягнутий в рудувату барву з золотими гузиками портієр відчиняє двері Северної Гостинниці!.. Артист скидає у вестібюлі плащ і віддає його льокаюві. Після дивиться на годинник: дев'ята за десята. Освітленим коритарем він проходить у свій номер 13 й чекає на неї.

Ось двері відчиняються й на порозі з'являється вона. Поважно вклоняючись перед нею, він пропускає її крізь двері й чемно присуває їй крісло.

—Чи ви вчилися коли співати? питає чемно.

Вона слухає його, дивлячись кудись далеким поглядом у бік, після встає й відверто признається, що тільки один раз у житті була в оперовому театрі, підчас вистави “Мазепа” та що навіть їй не доводилось чути справжніх співаків у грамофоні.

—Гаразд!—каже артист.—Скільки вам треба грошей, щоб жити, не працюючи в гостинниці?—Він підходить до неї bliще й лагідно обіймає її стан.

—Або я знаю!..—зворушливо відказує вона.—Сто двадцять карбованців місячно!..

—Тоді скидайте негайно ваш фартух і поїзджайте разом зо мною вчитись співати туди, де ніколи немає снігу, де рано доспіває виноград!..

—Там завжди сонце!.. Там рідний край мами!..—Вона в захваті допитливо дивиться на нього.

—Лишайте гостинницю й мерщій скажіть керівникові, що ви обіймете ліпшу посаду! Скоріш! Я хочу чекати на вас ось тут у номері!..

* * *

Ось і “Філіпов” на Садовій вулиці з декаденською синьою вивіскою. Пиріжки, пундики, вафлі, лустки, цукровничі вироби, помадки й чайові любистки найліпшої якості, найкращого виробу.

Жигмонт і вона стоячи їдять пиріжки, опісля сідають у фаєтон басуна.

На розі Садової й Катерингофського закінчується брукування... Безкрайною вогнянною стрілою блищить Невський проспект.

Вони виїжджають спочатку на Кам'яноострівську, після на пряму, широку шосе, повз пишних опрічних будинків. При кінці—міст і починаються острови.

Басун розвіває шалену прудкість.

Он і Кам'яний острів з палацом. Екіпаж круто повертає ліворуч. Щасне, дача принца Ольденбургського й майже поруч з нею таємнича дача графа Строганова в російському стилі з когутами, що стоїть забита й незалюднена. Неподалеку на березі Малої Невки—дача багатого підприємця Отмар-Нейшілера. Далі—занеханий, забитий імператорський літній театр. Ліворуч через річку Хрестівку—Хрестовий острів з палацом князів Білозерських, з будівлею річного Яхт-Клубу.

Басун загає рух. Знов міст, що лучить Кам'яний острів з Єлагіним. Тут розкішний парк з тінявими алеями й ставками. Понад ставками схиляються верби й очерети, чути квакання жаб.

—Зараз буде “Стрелка”—говорить вона.

Басун повагом виїжджає на “Стрелку”, край острова, що випинається у море. Тут світліше, як у поворотах Єлагінова... Обстановка повна чарів.

Вона дивиться на захід сонця в водах туманної Фінської затоки.

Поволі починається коротка біла ніч—двохгодинне смеркання.

Півтемними алеями й надберіжжям моря блукають вони. Долітає тихий виплеск брижів. З Хрестового острова чути звуки оркестри й гомін. За Старою Деревнею, де мешкають осілі цигане, світиться вогонь.

Стихає Єлагіна острів і все поринає в дрімоту. Довкола їх самі дивні дива.

Сонце вже сходить і його проміні освітлюють втомлені обличчя його та її.

—Завтра в Італію!..

—Або я знаю?..—її очі непорушно вперлися в одну точку.

КАРМЕНШЕТА

Золота осінь 1914 року.

—Гліб!—вигукує на Сумський вулиці високий, кремезний судовий слідчий і член міської думи, Микола Євгенович Варжецький.

Старшина Еріванського полку царя Михайла Федоровича, Гліб Гонич рвучко обертається й бе в дах.

—Живий?—підкочується слідчий бомбою до нього.

—Як бачите, оце тільки з фронту!..—Усмішка старшини оголює білі рівні зуби.—Приїхав на відпустку.

—Надовго?—стискаючи його руку запитує Варжецький.

—На три дні.

—Що ви будете робити, дорогий, сьогодні ввечері?

—В третій годині в мене скучне побачення!—Гліб втомлено зітхає.—В п'ятій ім найліпший обід, що тільки можна замовити в Астраханській...

Побачення—це ваша особиста справа, але з обідом з заливного осетриною та “шато-мутоном” дозвольте орудувати тільки мені!—категорично говорить слідчий.—Ми вдвох будемо їсти, але ви зачнете оповідати про все, що діється по тому боці стіни...

—Нічого там не діється—відповідає Гліб тоном людини, якій вже все набридло.—Один раз я на чолі свого загону врубався під Руською Равою в саму гушавину австрійців і за чверть години вирішив нашу перемогу,—бреше він.—Кінець кінців я хочу сьогодні ввечері розважитися й ковтнути повними грудьми життя в запіллі.

Зневіра й розчарування давно загіздилися в його серці.

—Гаразд, Глібе!—беручи його під руку каже Варжецький.—Я повезу вас в оперовий театр. Ви мусите сьогодні бачити Джовану в “Карменшети”. Чи ви вже бачили її в цій ролі?—Судовий слідчий підморгує значучо...

—Ні, ще не бачив!—хитає Гліб головою.—Але усі дійсно кажуть, що вона незрівняна! Торік вона виставляла свій бенефіс “Сальоме”. Вона з'явилась у ролі страшної танечниці, що відтяла голову Іванові Хрестителеві. Неначе перевертаючись у якусь поганську ікону, вона плила, випростовуючись у танкові сімох покривал. Спочатку скидала вона з себе намисто, нарамники, золото, рубіни, перли, ізмарагди. Після, повільно роздягаючись, вона пожадливо вигинала своє молоде і спокусливе тіло. Цілковито нага, гнучка, як гадюка, вона гуляла по підлозі, що була посипана пелюстками троянд. Танок обернувся в шалений вихор божевілля й жаги...

—Такі талани родяться один раз на тисячу літ лиш!—викикує патетично слідчий. —Другого сезону вона хоче відїхати в Італію, але Максимиліян Борисов-Масаков не має звичайно охоти її відпускати, бо вона зриває йому повні збори. Мушу сказати, що натура у неї така огидлива, що ні з ким не може погодитися. Такої паскудної вдачі я ніколи не бачив у житті. Жадної проби не проходить без бешкету. Вона плутає цілковито всю роботу Борисову. Та ви добре знаєте її. Батько завжди мав клопіт з нею.

—Я стрічався з нею в маєтку її батька, Пилипа Олексійовича, коли їй виходило чотирнацять літ!—говорить задумливо Гліб.—Вона тоді була ще інституткою й чарувала всіх своєю вродою, своєю чудовою красою. Це усі їй говорили, відколи вона згадає себе. Ми сьогодні неодмінно виберемось з вами в осьмій годині в оперовий театр.

Біля театру на Римарській вулиці вони діють коротесеньку загайку. На афішах нині: "Середа, 15 жовтня 1914 року, в 8 год. в 30-й раз Жоржа Бізего "Карменшета", лірична драма на 4 дії... Карменшета—Джована Альбота; Мікаеля—Олена Деллас; Фраскіта—Варка Ляшенко; Мерседес—Нина Бортолет; Дон-Хозе—Марко Дубравин; Тореадор—Андрій Зелінський; Цуніга—Сергій Енгельгардт; Моралес—Борис Гонич; Данкайро—Ігор Южанин; Ремендант—Тимко Чеславецький; Леляс Пастія—Грищенко... Дирігент—Альфред Шевич-Цербанзон; постановка Бориса Гонича".

Людині, що пробула два з половиною місяці на фронті, гадки про оперу здаються незбутніми. Хочеться відогнати привиди нічних атак, перекривлених уст, витріщених очей, втішитися видовищем спокою та охайності.

—Але ж бувайте здоровенькі, Глібе, до вечора!—говорить Варжецький.

—Зараз я найму фірмана та поїду, подивлюсь, що новенького діється серед моєї родини на Мироносицькій за останні три місяці. Мені війна вже давно набридла. Маленька втіха мокнути в шанцах і вслухуватися в свист крісових куль.

Слідчий стискає руку старшині й ховається в ганку свого будинку.

Гліб Гонич нічого не бачить і не чує, аж прибуває під дім на розі вулиць Мироносицької й Тараса Шевченка. Він поволі добуває гроші з кишені й платить фірманові.

Мати, Марія Ігорівна, крізь вікно бачить сина й вибігає прожогом у вестібюль сходів з подобою зимового саду.

—Глібчик, приїхав з фронту!—чути її голос. Очі її червоні від сліз.

—Не розумію, мамо, чому ти плачеш? Але ж я приїхав у відпустку. Війна може швидко скінчитись! Справді, чого плачеш?

—Ти скажи мені, Глібчику—починає вона вимовляти ковтаючи сльози, що повзуть по її щоках,—що там діється?

—Власне нічого не діється, мамо! Що дня те ж саме! Як я можу розмовляти про війну, коли вона мені давно набридла...

—Гліба давить глибока журба, глуха й важка..

Ранком в театрі Комерційного Клубу призначена закрита генеральна проба “Демона”. Вона мусить мати непоказну, але остаточно перевірочну подобу: йти при повних декораціях, тільки без одягів. На залі для глядачів сидять причетні до театру особи й представники друкованого слова.

Режисер Борис Гонич приїжджає й займає місце в першій лаві ззаду диригента. Пильно слідкуючи за ходом проби він відбиває такт, підспівує хоріві й всім виконавцям роль... Дисципліна сувора й неучасники-актори ходять навщипиньки.

—Заповняйте сцену!.. Не скупчуватися разом на сцені! Не мусить бути порожнього місця!—кричить несамовитим голосом режисер хористкам.—Підводіть руки!.. Що мусить робити в цей мент стан? Відкидайтесь, відступайте назад! Без театральних жестів!.. Дай пересув у голосі, ти мусиш бути зворушена й сумна в фіналі!—перепиняючи пробу й виходячи на сцену дає Борис вказівки Оксані. —Замість того, щоб бути цілковито всею звернена до Демона, ти вся ввійшла в себе!

—Джована! Зілинський!..—шепотить комусь в потемнілому закутку Юлія Степановна Діянич-Поклонська,—дружина полковника Рославлева.

—Анно Іванівно—звертається до Горської Борис.—Ваші ноги ступають так, немов хочуть заступити на сцені кожний раз більше місця, як їм належиться.

—Слухайте, ви жартуете?—скаламучується стара баба.

—Кажу вам, Анно Іванівно, щиро правду!—Борис нервується, запалює цигарку. —Кого ти змальовуєш, Василю?—звертаючись до Конарського запитує він.

—Демона!—відказує підпитий вже Конарський.

—Мабуть що дяка, брате мій!—голосить Борис. —Дай, кажу тобі, ненависть, пекло, стихію...

Час наближується до полудня, коли кінчається проба першої дії.

—Власне кажучи, російському урядові належало б тепер, підчас війни, заборонити виставляти “Демона”, якого лібрето взято в поета, що займав пораженьчеську позицію, що всі свої симпатії залишав на боці непокірних гірських народів Кавказу, —пускає дотепи Борис. —“Прощай немітая Росія, страна рабов, страна господ!” писав поет, коли попав на Кавказ..

У проході між кулісами Борис зупиняє Оксану:

—Золото! Зірко моя ясна! Твоє виконання ролі Тамари мені не подобається. Навіщо, рідненька, загаювати речення—“День і ніч біжить Арагва безупинно по камінням”.

—Мені маестро ще вчора говорив про це,—відказує Оксана.

—Не гадай тільки про красні звуки! Подумай трохи про вдачу Тамари! Адже вона в першій дії весела й безтурботна дитина, що чекає на свого нареченого...

—Мені, Борику, здається, що цей момент проходить у мене ефективно з загаюванням темпу.— Вона торкається до раме

ни режисера тенісною ракеткою.—Але твоїй святій волі необхідно підлягати, тим більш, що так саме казав мені маестро!..

В капцях швидко пробігає повз них до своєї убіральної прима-балерина Косара.

—“Ніч ясна, ніч тиха, я не можу заснути!”—співає й сміється радісним сміхом Оксана.

*

*

*

В окремому кабінеті Астраханської Гостинниці судовий слідчий Микола Євгенович Варжецький уминає курку, начине устрицями, коли кельнер з тацюю й сніжнобілою серветкою в руках приносить кавник з забороненим питвом. Старшина Еріванського полку Гліб Гонич почуває злість до слідчого, який запевняє з авторитетом, що, мовляв, напередодні Різдва свят головнокомандуючий, великий князь Микола Миколаєвич, займе російською залогою Берлін. Злість до всіх, хто ховається в запіллі, упевнених собі й самовдоволених, не тямущих про те, як люде стогнуть від болю, охоплює Гліба з нечуваною силою.

—Ані вони мене, ані я їх не розумію!—закурюючи сигару думає Гліб. —Нам, фронтовикам, треба говорити з ними різними мовами. Немов стали ми людьми іншої породи...

—Час до театру, Микола Євгеновичу,—каже, дивлячись на бранзолет-годинник Гліб.

—Так, Глібе! Час... Пора!..

Вони обидва виходять з Астраханської. Басун швидко несе їх Римарською вулицею до оперового театру Комерційного Клубу.

*

*

*

“Карменшета” продовжує зривати повні збори.

Приємне передчуття Гліба Гонича виправдується, лише він з Варжецьким, зо спізненням на другу дію в дев'ять годин ввечері опиняється серед яскраво освітленої залі для глядачів оперового театру.

В оркестрі гудуть струменти, що настроюють музиканти. Вищання скрипок, верескливі ноти контрабасу, схлипування гайд зливаються з гучанням людських голосів. Чоловіки квапляться займати місця вклоняючись знайомим.

В партері і ложах паморочні жіночі туалети. Скрізь тендітно-фісташкові, рожеві й білі вечірні сукні Ахтирські й ізюмські гусари з білими, закинутими через рамена ментиками, з худорлявими лицами, повязками, з неспорушними ногами; багато ранених старшин, що лагідно сидять у кріслах, поклавши поруч себе костурі. В перші дні війни зір всіх був безупинно вступлений в них: нині вже перестали звертати увагу на ранених.

Поперед Гліба, з характерним обличчям журналіста в окулярах сидить редактор поступового “Утра”. Швидким кроком пробігає з розмашистою бородою місцевий мільйонер, що має власну ложу—Юзефович.

Ось спалахують вогні рампи. Увага публики зосереджується

ся на сцені. Заля застигає в напруженому мовчанні.

В 9 год. 30 хвил. завіса розсовується перед деревляною площадкою таверни Леляс-Пастіяго, що дає відчуття моторошного кишля, де вчиняються змови й вбивства та де жаги розпалюються повним огнем.

—Ось вона! Вона з золотистою галузкою мімози!— Слідчий злегка торкається плеча старшини.

Гліб ледве не гукнув на Варжецького від злості: він занадто поглинений видовищем красуні.

З дещо смагливим лицем Джована убрана в довгу суконку з шлярками й барвний шаль. Червона цвітка горить у неї в волоссі, а на її гарненьке чоло випущений чорний закруток. Мов на троні, неначе дивний непорушний ідолець, сидить вона на столі, а біля неї ніби чорні гадюки, що слухають усмирительку, з поверненими до неї маленькими голівками ганна Варка Ляшенко—“Фраскита” й панна Ніна Бортолет—“Мерседес”.

Лунають з оркестри звуки фламінго... Манісеньке, гнучке, як у котяти, тіло ворухиться на столі: рамена й крижі тремтять лукаво... Як грає вона переливанням веселості й жаги в танці “квадро фламінго”, коли то пливучи вперед на обцасиках, то плескаючи в долоні й оббігаючи легким ступнем круг, вона, піднімаючи довгий прикрашений шлярками кінець спідниці, цілковито віддається вся прудкому темпові, під свій гортанний спів та нагло, припиняючись на місці й заливаючись блискучим сміхом, тупає ногою, суворо показує пальцем на землю, немов допевняється покірливості від глядачів і знов летить, летить щаслива в безтурботному танці.

Публика як зачарована непорушно дивиться на сцену. Рухи Джовани стають все швидче настирливі, звуки фламінго все голосніші. Вона кінчає танець та забивається в куток, де шарпаючи торочки шалю й перебіраючи накидані їй цвіти, сидить з ясно червоною трояндою в губах.

В 9 год. 28 хв. починається врочистий вихід Зілінського—“Тореадора”: він убраний в чудовий мальовничий стрій, тканий густо золотом і сріблом, з поза блискучого золота видно лише вузьку смугу з шовку на штанах, на голові чорний капелюх—“монтака”, на лівім плечі червоне сукно “капа”.

В 9 год. 43 хв., музично ляскаючи бряскалом, Джована знов танцює перед Марком Дубравінім—“Донхозетом”.

Весь акт тріває сорок хвилин... Нахиливши прекрасну голівку, вона вклоняється глядачам, що їй з захватом припліскують.

—Я йду за куліси!,—каже, підводячись з місця, Гліб.

—До неї?.. Я таксамо!..—вимовляє Варжецький з удаваною байдужністю.

Старшину з фронту й судового слідчого довго не хотять пустити за куліси. Перший заявляє, що ударить “в морду” того, хто заборонить йому побачити “її”. Загроза старшини з фронту відразу чинить враження: перший вільно проходить за куліси, другий—слідком за ним.

Вже розлягається перший дзвінок на третю дію...

Спанила від успіху, в горностайовій манти, Джована проходить повз Гліба й Варжецького, закинувши гордо назад голову.

—Джована!..—кличе Гліб.

—Гліб Гонич!.. Боже мій!.. Як несподівано!.. Ось так зустріч!..

З мідяним щитаком стоїть у кутку пожежний. Рудий щур перебігає з одного боку в другий.

Знечевя, як грім з ясного неба, з'являється помічник режисера Сергій Вишоватий: Одною рукою він скидає горностайову мантию з ramen Джовани, другою виштовхує її на сцену.

—Заждіть перерви! Ще зобачимось! Добре!..—Вона киває головою Глібові.—Тепер 15 по 10-ій. За 35 хвилин побачимось!.

—Це гарненьке дівчисько стає геть чисто нестерпучим!..—баламутиться помічник режисера.

—Вона була чотирнацятьлітньою інституткою, коли я бачив її останнього разу!—згадує Гліб.—Боже мій, моя маленька Джованочка скоро стане знаменитістю.

—Перепрошую!.. Глібе Петровичу!.. Миколо Євгеновичу.—чути понад вухами голос Сергія Вишоватого.—Прощу ласкаво! За кулісами заборонено сторонним! Вибачайте!

—Що таке?..—запитує Гліб.—З якої речі заборонено? Та не піду я нікуди, поки не переговорю з Джованою!.. Гнати я вас хотів на всі чотири вітри!..

—Запевняю вас, панове, що залишатися вам тут неможливо!—налягає серйозним тоном Сергій Вишоватий.—Велика неприємність буде, коли вас тут застукає Борис Гонич або Борисов-Масаков!..

—Плювати я хочу й на одного й на другого!..—рішуче заявляє Гліб.—Нікуди я не піду звідсіль, поки не побачу її тут знов!

Одягнута в сірий атлас з футровим палантином на рамені, з блискучими перлами на шиї співачка Сибіла Гонич-Гендов поволі проходить кулісами тримаючи за руку свого хлопчика Ясика двох з половиною літ. Вона миттю припиняє непорозуміння та тягне швагра з собою на залю для глядачів.

—Тепер на все війна зайшла!..—промовляє співачка, дружина Бориса.

ДЛЯ ЦІЛІ ВИЗВОЛЕННЯ ВЖИВАЙМО ВСІХ ЗАСОБІВ

У готелі Метрополь найспокійніший час дня... Останні гуртки розходяться зза низьких модернізованих кавових столиків. Музиканти ховають струменти в футерали й залишають залю. Передобідня тиша царює в величезних приміщеннях готелю.

У вестибюлі з напівзаплющеними очима, незвертаючи уваги на навалені купами часописи, в великому фотелі відпочиває Борис Гонич. Угорі на мармурових східцях невиразною плямою маячить личко Джовани. Обличчя її на тлі позолочених наліпок здається зовсім темне, наче дві зорі ясніють на ньому її бездонні очі.

—Мой!.. Мой!.. Йди, Борику, до мене нагору!..—кличе вона зниженим голосом.

Борис миттю перескакує по кілька сходів, і широко розчиняє двері: біля вікна сидить на канапі Джована. Схоплюючи її руку, він притулюється до неї гарячими, рівно виголеними вустами.

—Твоя поміч, Джовано, нам необхідна негайно!—Борис ковтає слину.—Тобі треба тут у готелі розіграти роль перед одним ...бароном!

—Яка тема твоєї песи?—тендітно примхливим голосом запитує вона.

—Ти конче утьопалась в ньому—за нашим декретом!—шепотить їй на вухо він.—Річ ясна!.. Неможливо пустити з уваги такої нагоди!.. Нам приказують, а ми виконуємо!..

Майкутом Борис охоплює Джовану за стан. Вона не пручається й навіть щільно притуляється до нього плечем, затурбовано дивиться та стає покірною й безсилою, як мала дитина.

—Ти недужа сьогодні,..

—Або я знаю? Чому ти питаєш?— Вона нервово витягається в його обіймах і міцно притискується гострими грудьми до його серця.



Струнна оркестра грає танго смерті... широкий блиск золотих нараменників.

—Запевняю вас, що вона італійка!—каже високий, охайно одягнений чужинець, літ 35, з вигнутими роговими окулярами, що затаювали його очі, з розумним чолом, коротко підстриженим чорним волоссям, орлиним носом, виступаючим вперед підборіддям і маленькими старанно підрізаними вусами.

—Йду в заклад на сто карбованців, що вона руська!—промовляє молодий чужинець, років 25, одягнений в бездоганий

смокінг, з високим чолом, прямим носом, рудими вусами й хитрими очима, що в руках безупинно шарпає монокль.

Джована нащулює вуха: розмова провадиться французькою мовою, яку вона досконало розуміє.

—Італійка чи руська?..—сперечаються напівголосно, але з явним захопленням позаду її столика два чужоземці.

Суперечка нагло перебивається Джованою, що чинить незручний рух, електрика бе їй в очі: столик чужинців колихається, шклянки з кавою й попільничка з купою недокурків летять на підлогу.

—Простіте мне!—вимовляє збентежена вона.— Харашо, што расбітая посуда бьотса к щастю!...

На ній сіра сукня, у вухах золоті сережки, на руці лисніє золотий брансолет.

—Ві руская!.. Я віграв парі сто рублей!—тріюмфуючи викрикує чужинець з рудими вусами, одягнений в смокінг.

—Ви, гаспада, оба праві! Я била замужем за австрійцем, но мой отець рускій, а мать італьянка!

Зав'язується розмова... Нагло наступає запрошення на вечерю: можна стрінутися тут, у "Метрополі", хоч сьогодні... Жадний мяз не здригається на лиці Джовани.

Вона дуже добре знає, що чужинець з роговими окулярами, з прізвиськом Трембич-Монкляр народився в Мадярщині, в жидівській родині, що він у молодості перейшов на лютеранство й відіхав в Америку, де вписався на теологічний відділ університету. Готувався до пастирського стану, але ж утік з жінкою пастора, якого коштами вчився. За рік Трембич-Монкляр опинився в Англії, де натуралізувався, дістав посаду пастора в маленькому селі й здобув симпатії кентерберського архієпископа. Перед чотирьома роками його вибрано послом до палати громад від ліберальної партії, але від минулого року посол-пастор став директором одного нафтового товариства в Румунії й купив собі віллу на південньому березі Криму. Кінець-кінців Дон-Жуан, панотець, посол, ділок і спритний авантюрник запропонував свої послуги контр-розвідці одній з воюючих держав... Джовані було докладно відомо, що сьогодні він веде діла з великими банковими підприємствами, зокрема з міжнароднім банком, який довоєнного часу був зовсім у німецьких руках. Тепер він домагається повільного виконання замовлень до готування військових матеріалів і має звязки з управою асекураційного товариства "Росія", що передавало німецьким асекураційним товариствам деякі відомості про російську воєнну й торгівельну флоту.

—Як би вуха його не були відстобурчені—далебі він був би вродливий—гадає собі вона.

Навкруги всі голосять однодушним криком про сграшні звірства німців:—Німці виколюють очі полоненим! Німці проколюють ранених. Німці вживають задушливі гази! Німці закладають українські школи для полонених українців! Німці заснували Союз Визволення України!..

—Хто?..

—Німці, звірі!.. Німці, німці, німці, що стріляють в Червоний Хрест!..

Джована нічого не знає про чужоземця з моноклею, крім того, що він німецький барон і що вона мусить бути закохана в нього за декретом авантюриста Трембич-Монкляра й Бориса Гонича.

З гучним шумом збаламученої ненависті, з диким криком людського безглуздя й звірячого шалу гурток російських старшин кричить у кутку:

—Гімн!.. Гімн!.. Гімн!..

Сумовито оркестра грає всі союзні гимни, від “Боже царя храни!” до марселези включно.

При звуках марселези підводиться з місця Василь Конарський та, схопившись за крісло, репетує її всю від початку до кінця.

* * *

—Дивлячись на тебе, Джовано, на твою постать, на твій святий і великий запал до святого діла, на ту щирю готовість, з якою ти радо жертвуєш всім найдорощим, що є в людині—життям за кращу долю народу і краю, я не можу опанувати свого зворушення... Я певний, що ти не заведеш надій, що покладає на тебе добровільно прийнятий тобою обов'язок!.. Я вірю, що цей обов'язок, ти, не вважаючи на найтяжчі труднощі й перепони, сповниш сумлінно, скільки буде твоїх сил...

Щось блиснуло в прірві очей її.

Напередодні виступу великих російських залог на фронт одягнута в одяг хозарського князя Ратмира, в широчезні шаравари з завоєм на голові—Джована й в оксамітній куртці, з халявками на ногах Борис Гонич сидять tete a tete протягом цілої другої дії “Руслана” в убіральні для мецо-сопрано.

Розмова його з нею триває довгий час... Вона пильно прислухується й перед нею, наче з якихсь то туманних заломів, виринає мало відомий їй світ підпілля й бомбистів.

Вона й раніше чула про все те в Італії, від політичних емігрантів, але тепер перед нею стоїть зовсім живий виходець з того іншого казкового світу—людей, готових пожертвувати всім задля досягнення задуманої цілі.

Сьогодні вона вже свідомо підлягає волі його та твердо переконана, що слово душогуб має двояку вагу: злочин й обов'язок перед батьківщиною...

Разлягається другий дзвін.

—На сцену!..—кричить за дверима помічник режисера Сергій Вишоватий.

—Але ти готова, Джовано?..—Вона обіймає руками голову Бориса, рвуче пригулюється вустами до його вуст й шепотить на вухо:

—Так, Борисе!..—Він обхоплює її за стан та розчиняє перед нею двері.

* * *

Світло на залі для глядачів гасне. Заслона розсовується й починається третя дія "Руслана".

Східною млістю ледачих радощів дихає декор фантастичного палацу чарівниці Наїни: цегельно-червона барва, блакитна, золота й біла складають головне тло, темніючим золотом відбивається біле мережево мурів, чарівливо бракутніє у западинах й загинах чудова різьба мистця.

Чарівливий мармуровий ліс, ліс білих колюн з цегельно червоними сплетіннями відбивається в глибині сцени й творить оману переплітаючих перспектив.

Праворуч у вікнах колірний лосняк перемішаний з різьбою.

Ліворуч—виїмка, в півколо з вигнутою стелею, що являє хаос з дзеркалових кушів.

Устелена мережаними східними килимами підлога сцени розрізана поздовж вузьким водозбором. З обох боків водозбору довгими низками високих цівок грають водограї, творячи дивну прикрасу.

На сцену з'являється Джована, що проникливо передає настрій стомленого загайним мандруванням хозарського князя Ратмира. Сходячи на кам'яне ложе, з мякою вимовою на італійський манір, вона починає знамениту арію.

"Дивний сон живої любови

будить жар моєї крові!"

Джована обпалює дзеркаловими очима партер. Голос її звучить жагливою тугою, зачаровує слухачів повільним східним нудом, кидає їх до залякнення.

Квітчастими гірляндами скупчуються на сцені служниці чарівниці Наїни, що немов холонуть у чарівному сні на дерев'яних позолочених лавах.

Чудово проходить вся сцена знаджування. Хоч чин розгортається з ліричною інгензивністю справжнього сходу, з барвами живими й різноманітними, однак ця епізодична акція дуже гальмує драматичний рух опери.

Ось на сцену входить Оксана Преображенська, що грає Гориславу, й благає Ратмира вернутись домів.

Вихориться на чолі з Косарою балет, який бере участь в тій музиці, що співають Оксана й Джована. Обидві вони, разом з жіночим хором, згодом супроводять балетний танець.

Заслона запинається. На Оксану, Джовану й Косару сиплеться дощ живих цвітів.

Трембич-Монкляр, не відриваючись від бінокля, дивиться на "італійку". Здається він оцінює очима крам, що виставлений на продажу. Не даремно він підбірає знадібок для справи завжди згідно з мастю.

* * *

Осібний кабінет готелю "Метрополь" насичений густо рожевим світлом, що просочується звідкись то зза карнізу. Двері блищать дорогоцінною бронзою... в кутах розставлені паль-

ми. На столі—заплісініла пляшка з “шато-лафітом”, яблучний зложенник зо збовтаною вершківкою й букет червоних троянд. Помята скатертка скочується до половини на підлогу.

Серед гостро пахучої настурції, тонкого аромату пахощів, сидить у кріслі зо смертельно блідим обличчям Джована... Червоного адамашкового шовку сукня на ній розстібана, мережевий шаль покриває оголені рамена й перси... Брунатні, оріхово-кавового коліру кучерявки занадто розкуйовджені, сині круги під очима свідчать про незвичайну перевтому.

Поруч неї схилився одягнений в бездоганний смокінг, з моклем в очній западині, з рудими вусами барон.

—Гнучка й струнка, наче лісова серна!..—майнуло в мозку барона, що чує близько біля свого плеча тепле плече Джовани.—Класичний овал обличчя!.. Хто може трівно вдвлятися в її привабні очі!..

Входячи до номеру 111 готелю “Метрополь”, Джована скоро кидається до дзеркала. Вії її нагло моргають, рукавички летять на мостину. Вона оглядає номер і, широко розтуливши очі, махом охоплює руками шию барона й міцно липне вустами до його лица. Вмить він повертає вимикач й перекидає потемки стілець.

Джована обертається на запятку й тихими котячими кроками відходить на часину в прилеглу кімнату. Червоного адамашкового шовку сукня її шелестіла... Було в ній щось зо змійного леговища: таємниче, хижацьке, зловіще... Барон залишився на самоті серед темряви.

Минає п'ять хвилин... Як нетля зо сміхом влітає вона на-відворот і засвічує світло: чорна мантия на ній перехоплена золотим, з китицею біля стану, шнурком, золотий обруч прикрашує оріхової барви волосся, на її маленьких босих ніжках—золоті ковані брансолети... Наглим рухом вона вскакує на стіл. Сміх миттю уривається... Він завмірає й дивиться, що буде далі.

Чорна мантия скинута на підлогу й перед бароном, немов жива статуя, стоїть закуте в тонкий золотий ланцюх, спокусливої краси, подібне до спілої бросквині жіноче тіло.

Вихилясом, гнучка як тигриця, струнка, як очерет, вона підходить до нього й випростовуючись, кладе руки йому на рамена. Спочатку повільні, після прискорені, похотливі рухи красуні справляють ефект, що потребується для справи. Вона пригортається до нього всім тілом.

Раптово, неначе щось згадуючи, барон починає вовтузитися в бічній кишені смокінгу, нарешті витягає звідтіля жмуток якихсь паперів, перевязаних шовковою ниткою. Вона нагло ховає жмуток і тягне руку барона, не відпускаючи від себе. За часину опиняється в руках її охайно згорнений свисток паперу, покритий цифрами, що поділені на правильні групи хемічним фіялковим олівцем... Барон здригається.

—Безумовно це код!..—майнула в неї думка.—Дайте подивлюсь!—звертаючись до його, кричить вона.—Поміраю з цікавості!.. Хочу йти в заклад, що це любовний лист!

Вона безклопітно щебече. Він придумує, яким би то скорим чином відібрати папери назад.

Назирцем вона ле на його й себе "Coty", лягає на розстелене на канапі футро, заохолодими руками обіймає його голову та, повисившись на шиї, зубами кусає сливе не до крові його вуста.

—Ця п'яна повабна бакханка, що зіла мабуть давно вже заказаного овочу, чогось причіпилась до мене!—гадає собі барон.—Чого жадає вона від мене?..

Він наближається до столу, залишаючи її, та рвучким рухом вихиляє пугар "Cordon rouge"...

Барон випиває до щирця, але почуває, що не може більше повернутися: уди його німіють, у вухах чує страшений дзвін, очі самі собою заплющуються, повне одубіння опановує ним.

Відкинувшись до стінки, Джована сидить на канапі й спокійно слідкує, як той скоро тратить притомність.

Вибиває дванацята... Удари звучать чітко, ясно, вмірають й зливаються з новим ударом.

* * *

Авто підкочується до ганку готелю Метрополь. Два гайдуки вибігають назустріч: з авта виходить Трембич-Монкляр. Прямо перед ним блискотять кривиною крутячі двері: В шубі з сірим смушковим коміром, поважний антрепреньор Борисов-Масанков стикається з ним. Але Трембич-Монкляр надто квапиться, щоб затримуватися для розмови: стуливши кулаки й промимиривши вибачення, він вбігає до готелю. Гайдук несе за ним дві валізи. Трембич-Монкляр просить провести його у номер 112, що замовлено телеграмою підчас його дводневного відлучення. Двері ліфту зо слабим чітким стуком відчиняються й він підіймається вгору. На краю довгого коритаря знаходиться номер 112. Він входить, але за хвилину хтось стукає в двері.

—Входіть, входіть, ласкаво прошу!.. Я дуже бажаю вас бачити!..

В чорній мантії, горда й величава своїм чином з'являється Джована.. Трембич-Монкляр садовить її в м'який, зручний фотель біля листовного столу... Обличчя її здається дуже бліде, раптову кволість почуває вона... Як видно, напруження, що зазнала протягом останніх днів, дається взнаки...

—Підождіть часиночку!—витягаючи з валізи пляшку коняку—каже Трембич-Монкляр.—Підчас праці я не забуваю добрих звичаїв!—продовжує він, наливаючи у два келіхи.—Давайте ,мерщій, все що знайшли в його кешенях, бо за сорок хвилин барон опритомниться, за якусь годину часу обступлять жандарми готель і його арештують, як німецького лейтенанта й німецького шпигуна! Англійські посвідки відобрано? Телеграфічний блякнет сунуто до бічної кишені? Кітель з пагонами його полку покладено так само на спід його валізи?..

—Все виконано!—немов недосилок відказує вона.

—Гаразд!..—запалюючи сигару говорить він. Мені здаєть-

ся тільки, що ви недужі сьогодні?

—Я давно отруюю свій надсаджений організм раз-у-раз кофейною і нікотиною!—чути її голос.—Але все це вже нічого не діє! За ці ночі я привчила себе до морфіни! Я роблю собі два вampirкування й тільки морфіна дає мені змогу знести все!

—Привчати себе до морфіни зайва річ!... Морфіна відбивається на здоров'ю!.. Ви маєте виїмкове нервово вичерпання!

—Все одно організм мій такий збурений, що я довго не протягну! Смерть підкосить мене несподівано передніше моєї години!—Вона починає поправляти хвилясте волосся...
* *

Один льокай зупиняє другого в коритарі й вони шепотять між собою... До коритаря вбігає також покоївка й сквапно говорить їм щось.

—Я несу його річі до номеру 112, а за мною вскакує вона, цілком готова!..—каже наостанку один старий з гнівним обличчям льокай

—Це б то, як готова? Га?..—пошепотом питає молодий.

—А так!.. Роздягнена! Шмигає здовж коритаря, зарібку шукає!..

—Бог з нею!.. Вона справді жінка добра!.. Артистка! Вона не скупиться й сама зарібком з нами всіми поділиться!.. Вона щиро платить!..
* * *

—Подібне до доволі звичайного коду!—бубонить Трембич-Монкляр. Але ж уперід, заки ломати його,—він розмовляє професійним аргом—прийдесть піддати текст операції.

Він бере свисток паперу, розбиває його червоним олівцем на крати, вписує туди низки цифр, надписує над ними рядки слів, виробляє якісь обчислення, знов пише цифру внизу та знов підраховує й переписує все на чисто.

—Кат зна!..—викрикує Трембич-Монкляр, що вовтузиться над кодом вже з лінійкою і з цирклем. Він ставить понад кратами літери латинського альфавету в чудній черзі й літери автоматично враз складають слова:

“Раджа Прота зустрінесться з Нідермайором у Кабулі... Грудня місяця!..”

До Трембича-Монкляра дійшло давно про те, що місія Нідер майора проскочила в Афганістан для підняття афганських племен проти англійців, що одна частина місії керує пропагандою, а друга організувала напади на англійські транспорти, що афганець Радж Прота вчиняє Нідермайорові надзвичайні послуги.

Трембич-Монкляр дуже добре знає, що знавець індуської та перської мови, лейтнант саксонського карабінерського полку барон Емеріх фон Тарленгайм, який спить тепер перед ним солодким сном, хитрощами та хабарництвом дістав посаду вчи-

теля в Джелалабаді, спочатку робив на своїх, але сьогодні перейшов на службу до англійців. Не повідомивши російську контр-розвідку про те, що він агент інтеліженс сервіс, барон на фальшивий російський паспорт опинився тут. Трембич-Монкляр певний, що начальник місцевого охоронного відділу, жандарський полковник Микола Олексієвич Постригало-Неглюдов, добре не розшолопавши діла, бажаючи випередити російську контр-розвідку, переплюнути й перестібнути шпігунів, він повісить барона фон Тарленгайма протягом 24 годин..

—Навіщо нам здались усі наші агенти, що баряться в Ростові над Доном, як, наприклад, пан Есен!—плескаючи в долоні вигукує в захопленні ухах.—Цей баский брикунець до всього здатний та втере ніс ліпшому з них!—гадає собі він.—Скільки на світі живу, такого ще не бачив...

Обставини складаються тепер так, що Трембич-Монкляр мусить бардіжати й відвести від себе слід: нездатного, нікчемного агента пана Есена справа потребує принести в офіру. Зворушений він ходить довгими кроками по номеру 111. Думки його мандрують далі... Треба вирядити Есена до кавярні в Ростові з компромітуючими документами та оповістити негайно про це ростовську поліцію!.. Нехай Есена візьмуть, але той не зможе видати колишнього посла-пастора, бо в житті ніколи не бачив жидівського авантюрника!.. Треба поспішати. Справа не жде!

—Я покладаю на вас великі надії!—з холодним до зухвальства зором каже Трембич-Монкляр Джовані.—Перший документ, який перехопили ви, був план мінування, що зробив навколо Босфору російський підводчик! Але те, що дістали нам сьогодні—сензація... Це найцінніші відомості, що я тільки міг здобути протягом чотирьох місяців війни! Тут маємо список англійських агентів не лише в Німеччині, Австро-Мадярщині, Туреччині, але і в неутральних державах!..

У величезних залах готелю "Метрополь" майже всі вогні погашені й за столиками немає нікого. Поволі, подаючи один одному умовні гасла, обступають цілу будову готелю жандарми. В середині величезної камениці все йде в рух: двері грюкають, чути жіночий вереск й перелякані голоси.

Нагло зіскакуючи з канапи, барон фон Тарленгайм рухом брови впускає монокль з очної западини. Молодий жандарський ротмістер з вусами, що закручені в густі кільця, вимагає показати паспорт. З олімпійським спокоєм на обличчі барон добуває з кишені фальшивий швейцарський паспорт. За стіною—метушня, рейвах.

—Ето, барон, не ваш паспорт! Ви не тот, за каво себя выдайте!.. Ви лейтенант саксонскава карабінерскава палка Емеріх барон фон Тарленгайм, роділісь в Хемніце!..—Жандарський ротмістер дістає з теки світліну.—Узнайте себя, барон?

На світліні сфотографований барон, що виходить з Джеламбадської школи.

Якийсь час у номері тяжка, гнітуча тиша. Барон такий прибитий, що не зможе вимовити й слова. Він, важко дихаючи,

сідає на канапу та лише нервово шарпає монокль. Пів години перед цим він лежав у півсні й був далеко від дійсності.

З професійною млявістю жандарський ротмістер наказує розпочинати трус. В кишені барона знаходиться писаний на машинці телеграфічний бланкет, наче приготований до післання.

“Есенові. Велика Садова. Ростов над Доном!”—повільно читає ротмістер. “Вівторок 25 листопада посилаю двадцять п'ять тисяч з великою прудкістю. Відбірщика попередіть!”

Адреса експедитора написана на блянкеті. Очі барона жмуряться, зуби сціплюються. Він стоїть перед ротмістром, дріжачи всім тілом. Лице його смертельно бліде, з чола стікають краплі поту.

Раптово від несподіванки холоне ротмістер: насподі валізи знаходиться блакитний стрій лейтнанта саксонського карабінерського полку, з чорним коміром й ініціалами на підбійці “Е. Т.”.

Зо звірчим страхом перекручується обличчя барона.

*

Затьмарена лампа пускає трохи світла на свистки паперів. Начальник місцевого охоронного відділу жандармський полковник Микола Олексієвич Постригало-Неглюдов—брат Пилипа Олексієвича—схиляється понад шуфлями жовтої шафи американської реєстраційної системи, викриває неправдиву адресу відсилача на блянкеті та ставить у зв'язок телеграму з відходом другого дня вояцьких залог на фронт.

—Пан Есен з Ростову над Доном, цебто німецький шпигун!—постановляє рішуче полковник.—Про вирядження транспорту в двадцять п'ять тисяч багнетів барон фон Тарленгайм сповіщає шпигуна Есена, збрехав адресу!—Гадки його тікають далі... Жандарському полковникові нагадувано неодноразово про те, що він не має права совати ніс свій в інше місце, окрім у власну носову хустину. Замість, щоб обшукувати “патлатих студентів” і “замурзаних курсанток”, він задля кар'єри почав виловлювати шпигунів.

Микола Олексієвич Постригало-Неглюдов відкладає олівець у бік й спірається в кріслі: перед ним ледве хитається телефонна трубка...! Щось кабаняче можна спостерігати в його важкому обвислому підборідді, в запалих очах... Він ніколи не бере арештованого студента на переляк. Прикидаючись, ніби вірить кожному слову жертви, він веде допит, як розмову, він підносить факти побіжно, перескакуючи з одної речі на іншу, щоб арештований не слідкував за своїми словами й заплутувався у суперечностях...

—Треба надслухати, про що й з ким розмовляє сьогодні Борис Гонич!

Умовне гасло передається агентові на потаємний пост. За хвилину його получают з помешканням Бориса. Приемне почування задоволення розливається по жилах полковника.

—Для вистави “Млада” мені необхідно знати правдивий опис зовнішності Клеопатри Єгипетської!—чути з одного кінця дроту.—Я прочитав, професоре, найновіші досліді англійця Вейгеля, німця Вернхаймера: оскільки нам відомо, Клеопатра була невисокого росту, стрункої постаті, вона мала великі блакитні очі й орлиний ніс, волосся її, як видно, було білого коліру! В драматичному театрі в трагедії Шекспіра “Антін і Клеопатра” артистка змальовує її блондинкою!..

—На мою гадку це вельми неправдоподібно!—долітає з другого боку дроту. Професор класичної філології і член союзу російського народу Демідов розмовляє з Борисом Гоничем. —Мати Клеопатри—ідумейка, близька родичка юдейського царя Антипара. Крім того, утворена Шекспіром постать ніжної, похотливої, щиросердної й закоханої Клеопатри—опоетизована наперекір історичній правді. Напевний образ її малює нам Корнель!..

Полковник з люттю кидає слухавку...

*

*

*

В мешканні число 3 в домі Петра Аркадієвича Гонича на Мироносицькій вулиці сидить, розтягнувшись на широкій отоманці Борис і курить цигарку. На ньому темно-кармазиновій барви пижама й патинки на босу ногу. Сибіла, його дружина, яку він зрадив за декретом Трембича-Монкляра, лежить поруч сина Ясика та ще не спить.

Враз на нічному столику дзеленькотить телефонний виклик. Хвилину Борис дивиться на приладдя й кидає недокурєну цигарку в комин. Знов розлягається телефонний дзвінок. Борис схоплює трубку й підносить її до вуха.

—Гальо!.. Який дідько дзвонить у третій годині ранком, коли всі давно сплять!.. Ох, це ви, Максиміліян Карлович!—немов пізнаючи голос антепреньора Борисова-Масакова, запитує він.—Що сталося?..

За хвилину Борис вішає трубку й натискує на дзвінок.

—Що трапилось?—глядаючи на грушкуваті портієри, схвильовано питає Сибіла.

—Не знаю!.. — вимовляє той. — Фурмана, Катган-Хамид!.. Негайно!.. Махом!..—наказує він гайдукові-кабардинцеві, що входить і з просання нічого не розуміє.

Швидко одягнувшись і сунувши в кишеню гаман і бравнінг, Борис за десять хвилин вже на вулиці. Біля ганку вже жде фурман, сидячи на передку в синій свиті.

—Метрополь!..—звертається Борис.

—Слухаю, господин!—прикладючи руку до дашку, відказує фурман.

В третій годині ранком біля готелю “Метрополь” машталір припиняє коней. Нічний гайдук привітав Бориса. Хлопець-служник, що перед хвилиною куняв на лавці біля ліфту, вскакує перелякано й, зачинаючи за Борисом дверці клітки, підіймає його на четвертий поверх.

Довгий, вузький мляво освітлений коритар круто повертає в бік.

В мервяному кріслі в куті, одягнута в прозірне з блищами кімоно сидить, спіраючись на поруччя, бліда з обсунутим обличчям Джована.

Борис робить кілька кроків вперед і перевертає її разом з кріслом: дріжать сережки в її руках, перломутрові нігті блискотять. Вона вскакує й дивиться йому в лице. Рамена її горбляться. В тендітному карку її є щось безпорадне, щось зворушливе.

Dio Santo!.. Одна думка про барона мене вбиває! Як було б добре, коли б того не сталося, Борисе!..— харі очі її темніють.

—Для патріота немає закону й моралі, крім гаразду Батьківщини!—перебиває нетерпляче Борис.—Кожний патріот мусить пам'ятати про обов'язок, суворий обов'язок перед вітчизною. За ніким не жалій!.. Ти тільки знаєш наказ, та ще знаєш ворога!.. Будь готова віддати життя своє за щастя Батьківщини на перший поклик!.. Витлумляй всіх ворогів!.. Не бійся брехні й злочину!.. Кожний засіб, що може знищити ворога, нам треба вживати. Той барон, якого ти зрадила—замашний карась для твого вуйка Миколи!.. Зрадник своєї Батьківщини, що перейшов на службу до ворога, завтра буде повішений тими, на чию користь він робив. Барон арештований як німецький лейтнант і шпигун!—Джована затуляє уста Бориса своєю мягкою долонею.

—Цар Микола в розмові з французьким амбасадором Палеологом говорив про необхідність забезпечення проходів крізь потоки!..

Лекція продовжується ще й ще. Джована в прозорному кімоно сідає знова в м'яке крісло.—Тракія, на південь від Єнос—Мідія, власне з бажанням царя, мусить бути віддана, розумієш,—Росії!—Бориса опановує гнів: в очах його загоряється вогонь.—Цар вказав на сильний рух серед російської суспільности, що до приєднання Константинополя до Росії!.. Проти ворога ми мусимо підняти повстання за кращу долю народу і краю!.. Для цілі визволення вживаймо всіх засобів!..

Він тримає її гарячі долоні в своїх руках, чує запаморочливі пахощі її перфуми.

—Я боюсь, Борисе, що ми обидвое загинемо!—ледве усміхаючись вимовляє вона.

—Загинемо?..—Борис обіймає її шию, Джована тулиться до нього своїми гострими грудьми.—Загинемо після всього, що вчинено?.. Як би не так!—Він сміється задорливо тріумфуючим сміхом.—За рік часу остаточно буде розбурханий фанатизм ісламу, вже кинені музульманські гасла по англійських колоніях, швидко буде розпалене повстання в Індії, Єгипті й на Кавказі!.. Піднеси своє обличчя, Джовано!.. Я хочу цілувати тебе за все, що ти вдіяла для кращої долі Українського Народу!

Він міцно стискає її в своїх обіймах та цілує в чоло, уста, волосся, руки...

БЕРЛІН НЕ СПИТЬ

У кабінеті хмурого будинку на "Кенігсгрецерштрассе" схилився над мапою з суворим виглядом і стриманими манірами генерал фон Матензендорф. Високий з тонким орлиним профілем, з темним шовковистим волоссям і з сірими очима на смуглявому холодному обличчі сидів проти нього ротмістер Регенсбурського шеволежерського полку, на візрі літ 35, одягнутий в зелений стрій.

—Отже, ротмістер, ви негайно дістанете відпустку в зв'язку з вашим пораненням!—промовляє генерал, показуючи йому крісло. Хвилину дивляться на себе: пронизливо, настирливо.—Воєнне міністерство сповістить команданта вашого полку; подання ваше що до відпустки мусить бути прийняте! Згодом вам прийдеться вояжувати. Адже ви добре володієте російською мовою! Я з вами ще один раз зобачусь! Усі відповідні інструкції ви одержите в установі, що я вам назову після того, коли ви приймете мої умови!.. Утримання ви будете мати тисячу двісті марок місячно. Всі ваші витрати вам будуть повернені. Як що ви моїх умов не зможете прийняти, то ви,—старшина германської імператорської армії, мусите забути взагалі про моє існування так само, як і про нашу розмову!..—Генерал Матензендорф нахмурує брови та починає перебирати ретельно складені свистки паперу.

—Праця під вашим керівництвом, ексцеленціє, також почесна служба батьківщині, як і військова на фронті!—відповідає рйтмайстер. Генерал усміхається, сідає в глибокий фотель і починає злегка пухкотіти люлькою.

—Гаразд! Сьогодні я вас більше не затримую! Тепер ідіть і не перебивайте, бо ви бачите, скільки в нас праці!.. Вже пізно!..

Клуби диму підіймаються повільно до стелі, старшина брязкає острогами й виходить, щільно зачиняючи двері.

* * *

Другого дня рйтмайстер підкочує в лімузині до хмурого дому на Кенігсгрецерштрассе. Вартіві витягаються струнко, віддаючи пошану.

Генерал фон Матензендорф дає рйтмайстрові трьохденний речинець для ознайомлення з ділами, з правилами зв'язку й складанням грошового звіту, з порядком облічу агентури й конспірації, для студіювання в спеціальній хемічній лабораторії способів розкривати запечатані пакети й готування печаток. Там йому мусять постачати хемічні чорнила для секретного листування, рівнож, як і рецепти для виготовлення чорнил та, опріч

всього, десять тисяч російських карбованців.

* * *

За три дні ротмістер Регенсбурського шеволежерського полку, старанно промивши в порцеляновій мисці уразку й, перев'язавши її, виряджається на Кенігсгрецерштрассе. Двері кабінету щільно зачиняються.

— Прошу ласкаве, сідати, рйтмайстер! — говорить генерал фон Матензендорф. — Ви маєте дуже добре виховання й освіту!.. Ви належите до шляхотної баварської родини!.. Ви відзначились в бою з ворогом 9 грудня минулого року під Сохачовом!.. Ви маєте все, що дасть нам неоцінену допомогу в справі боротьби з ворогами!..

— Старшина киває головою.

— Існує одна організація, рйтмайстер! Всі нитки цієї фантастичної по розмірам організації зійшлись в руках невеликої купки людей, на чолі якої стоїть один хитрий, але мудрий керівник — Моренвілеску, що має штаб — квартиру в Ростові над Доном. Неможливо точно визначити розмір і могутність грандіозної організації, бо все покрите неймовірною таємницею. Організація виконує свої плани через посередництво тисячів підвладних організацій, банків, товариств, а іноді навіть через послів Райхстагу! Майже цілих чотири місяці ми стежили за цим кублом. Сам Моренвілеску зіставався для нас довго в тіні: де він був, які ланцюжки вели до його особи, чотири місяці нам дізнатися не пощастило!.. Та оце тільки тепер, ми, наостанку, натрапили на його слід!..

Рука генерала Матензендорфа підводиться й торкається своїх вусів.

— З початку війни, ексцеленціє, ходять чутки про таємничі жидівські організації, що підкупляють всіх: і послів Райхстагу й правління!.. Не знаю, ексцеленціє!.. На мою гадку всі ці чутки дуже переборщені! — спокійно відказує рйтмайстер, дивлячись у вічі генералові.

— Ви надто молоді, рйтмайстер!.. — генерал прищулює око. Запевняю, що в голові цього діавола Моренвілеску зроджуються плани, яких ще до цього часу не знали воюючі народи! З початку війни він керує майже цілою сіттю організацій в Росії. Він виявляє таку могутність, що з ним навіть можуть позмагатися цісарі, королі й президенти різних держав! — тоном досвідченої, переконаної в правдивості своїх слів людини каже генерал. — Хто він, той Моренвілеску?.. В брудних кварталах Галацу він перепробував усі ремесла. Звідсіль він поїхав в Америку, де й почав свою кар'єру. Юнгою робив подорож від Сан Франциско до Нагасак, після з'являється в підпіллі мексиканських революціонерів, наслідком стає надмільйонером, виринає в дипломатичних кулісах, кидає армії на армії, постачає зброю воюючим державам, нацьковує народи один на одного, підтримує там, де вважає потрібним, революційні рухи. Тепер він бельгійський підданаць, власник декілька телеграфічних агенцій, корабельних товариств, акціонер банкових підприємств, копалень у

Донецькому басейні. У вересні біжучого року в Парижі відбудеться зїзд представників союзних розвідок, де припускається створити міжсоюзне бюро. Ініціатором зїзду є він—Моренвілеску!..—Сухе, холодне обличчя генерала фон Матензендорфа приймає яструбовий вираз. Речення його, здається, чинять вплив на рїтмайстра. Він поволі підводиться, підводить старшину до мапи Європи й мовчки білим нігтем проводить лінію від Берліну, через Босфор до берегів російських володінь. Спинюючись біля Криму, генерал фон Матензендорф вдивляється пильно в очі рїтмайстра.

—Колиж, ексцеленціє?..

—Сьогодні, друг мій, ви мусите зголити вуси й завтра в дорогу!.. Памятайте, що ваше командування дуже секретне! Нікому ані натяку!.. Вам необхідно паралізувати хитру діавольську руку!

Генерал випроваджує рїтмайстра через свою дожидальню та голосно, щоб усі чули, вимовляє:

—Одже, до побачення!.. Вступіть за кілька днів!

Рїтмайстер добре розуміє, що завтра він мусить виряджатися з орієнт-експресом в далеку дорогу, що веде в Крим.

ВІЙНА ВІЙНОЮ, АЛЕ В ЗАПІЛЛІ ВОНИ НЕ СУМУЮТЬ!

Театральні одяги згортають і совають у здоровенні валізи. Всі метушаться, кидаються з боку в бік, питають один одного: —Чи видадуть аванси?..

Всі знають, що гастролери поглинули прірву грошей і що в касі немає нічого. Після закінчення виставки майже вся трупа зточує антепреньора Борисова-Масакова.

—Жадних питань не слухаю!.. Жадних авансів не даю!..—рішуче й категорично сповіщає антепреньор. Він оце тільки дістав листа від антепреньора київського й одеського міських театрів Слободшикова-Самарського, що благав того зріктися вигівки гастролювання по містах, де п'ятсот-шістьсот тисяч мешканців і сповіщав тому матеріяльне провалля й художню невдачу в Києві й Одесі.

—В дванадцятій годині вночі всім бути на двірці!..—наказує Борисов-Масаков.—Ідемо у Київ, Одесу й Ростов над Доном!.. Репертуар є!.. Одяги й декорації з минулих мандрівок. Дещо на місці підмалюємо й перевернемо!.. Півнів, що чваняться, б'ються між собою й ламають мені репертуар копитом узад, геть витурю з трупи!.. Хай “кончають”, куди хочуть, хоч до чорта!.. П'яцтва не стерплю й буду карати немилосердно!.. Пють, кат зна, наче манташевські стригунці літньою порою в спеку!.. Горілкою од них так і разить, не дивлячись на заборону військової влади!..

Заспані й почервонілі Василь Конарський та Василь Гаєнко рачкують назад й ховаються поза спину інших.

У коритарі театру Борис Гонич бачить вуйка Павла Аркадієвича, Оксану Преображенську й Марка Дубравіна. Вуйко очевидячки старається в чімсь то переконати обох.

—Сміліш, кажу!.. Не бійтеся!—тримаючи Оксану за стан, голосить він.—Тобі власне корисніш працювати в Сибірі на “марках”!.. Гарантовані?.. Забезпечені?.. Фіксовані?..

—Безумовно, вуйцю, фіксовані!—перебиває Оксана.

—Гм!.. Я сам бажав, щоб Валентина Гіполитовна платила мені фіксовані!—заперечує Павло Аркадієвич, клепаючи її по рамені.

Зо сцени виходить одягнута в подорожнє убрання Джована й зупиняється.

—Я бувалий театральний вовк, Джовано—тлумачить їй по хвилі вуйко.—Борисов-Масаков вже горить!.. Слободшиков-Самарський вже тріщить!.. Побуваємо на Байкалі, подивуємось його красі, прокотимось аж у Благовіщенськ над Амуром, аж до самого Владивостоку!.. Як що тут заорендувати театр і вій-

на не закінчиться—зістанешся лише зо штаньками! Мое гасло: Мистецтво для глушини, для Сибіру!.. Про його, голуба всі забули, але він усіх нагодує!.. Чому насупилась?.. З Борисом не хочеш розрізнятись?.. А той не пустить тебе побрикатися з якимсь нерчинським промисловцем, остяком?..

* * *

Заля для пасажирів першої і другої класи запонена до берегів. На прилавку білий, кипячий ярко вичищений дванацятиведерцевий самовар. На довгих столах штучні цвіти в вазах, пляшки з кольоровими наліпками, блискучі ніклеві підноси. Взад і вперед, як несамовиті, бігають чорні, жукоподібні офіціанти. Одягнутий в довгу ліберію, товстий гайдук виходить на середину залі й гучним басом реве, скандуючи слова: “Другий дзвінок!.. Лозова-Микитівка!”.

У майстерній дорожній мантії Сибіла сидить з матір’ю фрав Генцов і трьохлітнім сином Ясиком біля столу й допивають каву. В картатому сірому плащі, нервуючи й безперервно смаючи цигарку Борис Гонич що хвилини вибігає кудись з залі.

Розгорнувши своє кашне пообіч грудей, Жигмонт Блюменталь-Альбота стоїть трохи одалік, розмовляє з диригентом Альфредом Шевичем-Цербанзоном і смутними задумливими очима дивиться на вхідні двері: “Джовани ще немає!” Довгі білі кучері, звішений на бік баклажан замість носу й руда борідка диригента знані місцевим обивателям по карикатурах у гумористичному журналі... Жигмонтові—австрійському підданцеві—казано переписуватися без дозволу влади.

Високий, кремезний, геркулесового складу, в солом’яному брилі з широкими крисами Платон Целевич шукає свого носія.

Трохи підпитий маєстро-чех Францішек Пржезовсик клеїть дурня з Оксаною й з темноволосою Косарою, юною жрицею Терпсихори.

Заявляється в дверях висока гоноровита постать Михайла Енгельгардта; його довгувате, старанно виголене обличчя й широкі рамена виразно видно в найдальшому куті залі. Праворуч, поруч йде сестра Бориса Гонича—Галина Гоничівна.

Жигмонт Блюменталь-Альбота мовчки підіймає свою котинову шапочку, коли нарешті в дверях стає з темною тінню під очима Джована. Одягнута в чорну майстерну жакетку, під якою біліє сукня з луковим вирізом. У супроводі носія, пихливо-самопевною ходою вона підходить до Бориса, довго дивиться на нього не моргаючи й наостанку вимовляє перша:—Добрий вечір!

—Добрий-вечір!—нишком відказує Борис.

О півночі Сибіла, фрав фон Генцов й Борис стоять під стінним годинником двірця й розглядають біля часописного кіоску обкладинки книжок і журналів. Короткозорий з окулярами професор санскриту Ретер тримає Ясика на маленьких руках, що висуваються з округлих маншетів. Купивши часопис “Кієвську Мисль”, Борис позирає на оголошення, що надруковані

на першій сторінці:

“Міський театр. Оксана Преображенська, Віра Люцевич, Сибіла, Джована, Дмитро Смирновський, Жигмонт Блюменталь-Альбота, Оскар Комонський, Платон Целевич... Гастролі...”

В 12 год. 15 хв. вночі, пухкаючи й стрясаючи залізні рейки ясно широкі очі чорноморського експресу: Новоросійськ-Ростов-Київ—наближаються серед мряки до дебаркадеру. Дзеркалові стіни синіх і жовтих вагонів пересуваються повз Сибілу, фрав Генцов, Бориса й професора Ретера й відразу спиняються. Поза вікна мигають ледве освітлені купе з пакунковими полицями.

На висипаний рінням перон виринає юрба відїзджаючих і виряджаючих: колоратурний соловейко Віра Люцевич, солодко-голосий душка-тенор Всеволод Ларський, темнорудий, горбоносий одесит, відомий всій Росії по грамофоновим плитам Оскар Комонський, товстий, як балабушка з виголеним червоним рухлявим обличчям, дотепний, невичерпний на анекдоти Тимко Чеславецький, суворий музикальний критик До-Діез, староста співробітників театру, студент філолог Михайло Гавєвський, якась то не молода пані в пенсне й та частина публіки, що займає горішні поверхи й обявляється правдивим цінителем мистецтва: студенти, курсисти, гімназисти й епархіялки.

У глибині перону, розчепіривши руки, навантажений валізами показується добротливий товстун, з широким молдаванським лицем, місцевий Дон-Жуан, запальний картяр і шлюбоненависник Маркуша Дубравін: побачивши юрбу гімназисток й епархіялок, він почервонів як індік і трохи не випустив багажу з рук.

У дворянському кашкеті з червоною стяжкою спішить вирядити знайомих у дорогу вовчанський дідич Арсен Миколаєвич Армашевецький, за ним спотикається нетактовний хвастун і фантазер з лукавими зеленими очима, найзавзятіший ворог українського національного руху, що гастролював по всіх російських політичних таборах, а сьогодні редагує епархіяльний часопис “Жизнь Росії”, професор словянознавства й західно-європейських літератур, Олександр Перевертнев.

Борисов-Масаков хвилюється, тому що деяких ще немає на двірці, що тільки завтра ранком пошастить відіслати великою прудкістю декорації, виправу, бутафорію й реквізит у Київ.

Біля пультманівського вагону на ресорах стоїть натовп: Оксана з майстерною модною валізою, з червоним клуночком і просмаленим пакунком листових піріжків у руках фліртує з гімназистами. Їй—ворушливій з дитинства—припадає до вподоби мандрівне життя артистів. Жовте електричне світло заливає Сибіліне купе, що потопає в цвітах.

Провідник з ліхтарем попереджує, що зістається двацять хвилин до відходу потягу.

Вже приїхав на двірць знаменитий співака Дмитро Смирновський. По перону біжать старенька з блідими губами Марія Чорнюкова й низькорослий з широкими квадратовими плечима Івась Гриненко, що завжди подорожує впоорожні, бо не має

річей.

—Немає ні Василя Конарського, ні Василя Гаєнка, дідько їх обох забрав би!—підносячи цигарку ро рота лається Борис.

—Адже ж обидва мабуть лежать денебудь трупами попід парканом і ласкаво просять дати їм або цитрини, або зельцерської!—пускає дотепи кругленький Тимко Чеславецький.—Увага, панове! Ондечки рачкують обидва Василі! Дивіться, річи порозгублювали! Зараз спіткнуться та опиняться під паротягом!..

Дійсно в глибині перону з'являються постави обидвох Василів: Один гризе мочене яблуко, другий, хитаючись з боку на бік і тримаючи в руках пів фунта журавлини, повзе без крохмального білля й без ковнірця.

Всі бризкають сміхом.

—Мерщій, піяки!.. Очманіли?—галасує Борис.

—Даруйте!.. Задержав анахтема проклятий! Комар йому під ніс!..—Синьоокий Василь Конарський чвакає яблуко.

—Хазяїн, дишель йому в зуби!—мимрить без передишки баритон. Через пів години не хотів віддати мені річей!.. Я йому підляці зясовую справу, тичу під ніс контракт, кажу, що на прийдешній сезон “кончаю” так само знову до Борисова-Масакова, але він, мерзотник вперся й балаяндрасить своє: війна, мовляв, час небезпечний!.. Хотів йому по пиці шморгнути та стримався!

—А мій господар заявив, що не буде давати надалі артистам ані комірки, ні цюпочки!..—бурмоче Василь Гаєнко.—Всім, всім, мовляв, дасть: Студентам, курсисткам, репортерам, тільки не нашому братові акторові!.. Я плюнув йому на камізолю й прийшов на двірець.

—Соромтесь, спіртодуї! неоправні!—суворо говорить Масаков, забравши річи в руку.

—До якого стану ви себе довели?..—додає Борис.—Річи свої виканючують!.. Пес з вами! Талапайтесь до смерті в горілці!..

Вибиває показний другий дзвінок. Професор Ретер гарячо й незграбно припадає до руки Сибілі. Вона соромливо торкається вустами його щоки, після цілує маму, що стоїть уся в сльозах. Якась то старша пані в пенсене обіймає Бориса й Сибілу. Борис Гонич цілує руку фрав Генцов.

В 12 год. 55 хв. замовкають останні відгуки третього дзвінка. Під оплески й крики натовпу експрес плавко відпливає від двірця. Джована, яку підтримують три університетські студенти і два технологи, вскакує на підніжок вагону. Студенти сквалливо подають їй до рук здоровенний букет цвітів і коробку чоколад “Роске”. Маркуша Дубровін з вікна махає газетою, Всеволод Ларський—рукавичкою, Платон Целевич з великою цигаркою в устах стоїть непорушно в освітленому купе: йому цілком не цікаво чути дешевий вереск епархіялок. На площадку вагону, попід колеса летять букети цвітів... Поїзд прискорює біг... Пливе, віддаляючись, дебаркадер двірця, чер-

воний кашкет начальника стації, червоний вогник заднього вагону перед виряджаючими.

Сибіла з Ясиком і Борис входять у купе, що поспіль засипане цвітами. В прилеглих купе розташовуються з одного боку—Оксана, Джована, Марко Дубравін і Тимко Чеславецький, здругого—Францішек Пржезовсек, Всеволод Ларський і два Василі. У вагонах тіснота й гомін. Вояжувати треба цілу ніч і пасажери пристосовуються до зручності.

Розрізуючи нічну темряву й гуркочучи на рейках, чорно-Мяко здригається пульманівський вагон; поза вікна його снопи морський експрес повною ходою несеться в напрямі Полтави. вогняних іскор паротягу відлітають назад у безпросвітню тьму-тьмушу, як хвилі Валькірій.

Оскар Комонський ревно пояснює провідникові, що у нього білет другої класи, місць немає, дружина втомлена і він хоче дістати окреме купе за гроші.

Платон Целевич без постійного місця тиняється скрізь. Провідник збентежений, що в нього немає пляцкарти: він довгий час водить його усюди.

Експрес проскакує безлюдні стації—Нову Баварію, Рижов. Кондуктор спритно пробиває білети й зачинає двері купе. Борис жде, поки в прилеглий кабіні угамується Оксана: спочатку він читає Київську Мисль, потому розмовляє півголосом з Сибілею... Ясик куняє... З другого боку долітає солодкий хропіт обох Василів... Оскар Комонський і його жінка дістають окреме купе й знаходиться місце для Платона Целевича.

Спереду зеленіють і червоніють вогні стації... колеса дзельонькають на вилках і в 1 год. 45 хв. експрес припиняється на першому торі.

—Люботин!.. Вісім минут!..—млявим голосом сповіщає провідник.

Чекають на зустрічний потяг, бо від Люботина в Полтаву один тор... За десять хвилин експрес рушає далі.

Лежачи на верхньому ліжку купе Сибіла заплющує очі й думає: коли вона вмере, їй покладуть на труну великий вінець з хризантем, ні—з троянд, ні—з лілей, ні—з білих туліпанів!..

—Тоді я вже не буду розмовляти з Васильком, цілувати його, бо тіло моє стане нерухливим і лянчим!—думає собі вона, почувавши страх перед невідомою силою смерті, перед холодом землі. Сибіла лежить, заклавши руки за голову й відкинувши шовкове вкривало...

Раптово віддалений свисток льокомотиви розбуджує її... Вона сполохливо розплющує очі: експрес стоїть на якійсь стації, видко безліч зелених і червоних вогнів, з усіх боків розбігаються рейки, кошмар, що душив її, щез... Водяна!.. Тепер третя година ночі!..

Дивний фіялковий цвітневий світанок застукую експрес між Іскрівкою й Кочубеївкою.

На головному полтавському двірці поїзд стоїть, коли на крайнебі викочується яскраве й гаряче, весняне сонце.

Було вже на п'яту ранку, як експрес вирушив по найкращій в світі київо-полтавській залізниці: в сивому тумані вмивається сонце, з таким запалом цілує навкруги все, розпечено ніжить під ним Ворскла... Рівні стовпи з білими горнятками пробігають лани...

Десь, коло шостої години, поїзд у Решитилівці, коло сьомої — в Миргороді, коло восьмої — в Ромодані.

— Яка надзвичайна краса лежить над всією Полтавщиною!.. — каже Борис дружині, коли вони відіхали коло пів девятої від Лубенського двірця. — Білі з зеленими бляхами церкви, білі як крашанки хати, сріблісті росяні левади, тремтячі гиляки на деревах вишневих садків ледве вкриті першими цвітками.

Коло одинацяті години експрес минає Яготин, коло полудня Березань, у першій годині спиняється в Борисполі: звідтіля вже так близько в Київ, що скорі потяги по дорозі не задержуються.

Наостанку тягнеться довгий ланцюговий міст через Дніпро й чорноморський експрес візджає в другій годині в столицю Української Землі, що належить до найкращих міст в Європі.

Василь Конарський забрав свої й Борисові валізи й пішов кажучи, що швидко вернеться. Але щез десь без сліду.

Шпаркі басуни везуть артистів модерним містом з великими театрами, готелями й чудовими парками. Приміщення замовлені телеграфом у готелі "Континенталь", що сяє розкішю й має всі вигоди європейського комфорту.

Сибіла уважно читає на стіні кусок текстури, що викладає на трьох мовах — німецький текст у часі війни викреслений — всі правила першорядного готелю. На Бориса вже чекає лист і телеграма: Театральне бюро викликає його з дружиною на гастролі.

Льокай доповідає про прихід якогось пана.

— Ласкаво прошу!.. Моє поважання!

— Добрий день, Борисе Петровичу!..

Бувають такі лиця, що їх бачиш один раз у житті, але не забудеш потім ніколи. Отже провідна особа української соціал-демократії, "товариш" Бабяк такий... Як приїхав він з Києва вперше відвідати Харитину Богуславну, Борисові було тоді дванадцять років. Маленький, кістлявий, висушений, як шкура гість знайомиться з Сибілею й сідає на велику канапу під стіною, обвішаною килимами. Од хрещеної матері Харитини Богуславни Борис має доручення відбути інтимні розмови в Києві з ним, розвідатись про настрої серед української демократії, й про її погляд на біжучу справу.

— Я гадав, що ви граєте в театрі Соловцова, зайшов туди й переконався, що жадних артистів там немає — каже "товариш" Бабяк, не кваплячись, теноровим голосом. — Якись то суворі, немолоді жінки в білих лікарняних халатах виробляють поза кулісами протигазові маски.

— Граємо в міському театрі! — відказує Борис. Оце тіль-

ки що приїхали, як бачите, та вже в другій годині мушу всіх зібрати в театрі на пробу!

Сибіла запрошує гостя до обіду.

До їжі подається чорне холодне пиво з чеської browарні. “Товариш” Бабяк не тяжить до мистецтва, а тому Борис відразу починає розмову на політичну акцію. Оперовий режисер передбачус, яке враження зробить на його представник української соціал-демократії: в блакитних очах його вже грають чортики гумору й завзяття.

“Товариш” Бабяк дуже далекий від українських політичних проблем, живе буденними інтересами тільки робітничої класи та згоджується зо зною декларациєю “Української Житні”, в якій та заявила про лояльність українців до Росії, що українські проводирі розв'язку свого становища бачать у межах Росії, в співжитті з російським народом.

Бориса—колишнього гетьманця-гімназиста і драгоманівця—першокурсника студента, війна застала самостійником і поражцем: він орієнтується поки що до цього часу по лінії Союзу Визволення України на центральні держави. Враження його від розмови з гостем таке, що він навіть гадає після приїзду нічого не розповідати хрещеній матері, щоб її до розпуки не доводити.

* * *

На Великій Володимирській між Фундуклеївською й Прозірною стоїть київський міський театр. Одяги вже розпаковані. Артисти трупи Борисова-Масакова займають убіральні відомих київських артистів. Оскар Комонський входить в свою власну постійну кабінку. Пробують тільки виходи.

Борис добре знає, що київська академічна молодь настроєна переважно проти російської влади й становить підхожий матеріал для агітації. Між співробітниками театру знаходяться місцеві студенти: Тепер він мусить сповістити їх, що там, звідкіль вони приїхали, арештовано не п'ятнадцять студентів-членів гуртка по вивченні політичної економії, але двадцять п'ять. Гіперболічні відомості чинять завжди гарне враження...

Театр повний фотографів, журналістів.

—Трохи після!... Не тепер!...—чути вигуки Сибіли, що від усіх ховається.

Бориса достотне розривають на всі боки: один чорнявий жид, репортер з “Київської Мислі”, як представник “впливового органу”, жадає від нього звісток: Чи топилася Сибіла? Чи зазнавала розбиття поїзду та пароплавної катастрофи?... Чи крали в неї різні самоцвіти й золоті річі?..

* * *

Настає вечір. Перша виставка “Садко”. Беруть участь: Джована, Жигмонт Блюменталь-Альбота, Михайло Енгельгардт, Дмитро Смитнівський... Склад сильний.

Величезна зала міського театру набита людьми вщерт. В

осередковій льожі сидить командуючий київською військовою округою. Пів залі військових: виявляється близькість фронту. Публіка наводить місця й вистава починається.

“Садко” має зеликий успіх, проходить дуже врочисто. Зворушує глядачів Жигмонт: немає кінця оваціям.

“Евген Онегін” і знов успіх. Театр так само переповнений до берегів.

“Блазні” і “Севільський Голяр”, “Річолето”—триумф.

Всі вистави йдуть при повних зборах й діють “на круг” по три тисячі карбованців. Часописи приміщують захоплені оцінки.

* * *

Борис на швидко дряпає листівку бабуні Харитині Богуславній.

“Сьогодні ходив на місто, оглядав Київ!—пише він в захопленні.—Цей самий Київ, до якого неслись мої сни і мрії від дитячих років! Де можна найти таку розкішну панораму, як тут? Внизу широчезний БатькоДніпро-Славути, поза ним—безкрай простори ланів, лугів і лісів, серед яких то тут, то там маячить біла церква українського села. Але з боків по горах розкинулося чудове місто з історичними церквами під позолоченими банями, з чудовими модерними будівлями, а все це топиться в зеленій весняній гушті садів! Не дармо Батий, оглядаючи Київ, захоплювався виглядом міста!

—Відвідав історичний музей! Пройшов усі відділи: археологічний, історичний, мистецький! Вчора був у Лаврі. Її красуня-дзвіниця сяє золотом! Бачив пам'ятник Володимира, що стоїть над Дніпром, ланцюговий міст. Постава Богдана на коні при заході сонця виглядає маєстатично! Милувався фресками з княжої доби, що на сходах святої Софії, янголами, що в козацьких одягах, у контушах з поясами, в чобітках, хоч і з крилами, можна бачити на височезній дзвіниці Софії!

Бачив Бабяка, що був у мене в “Континенталю”.

Цілую міцно свою стареньку хрещену маму!

Твій Борис!”

* * *

Гомінливий Хрещатик під дрібне теленькаюче товчіння трамвайних дзвінків спішиться до міського театру на виставу опери “Карменшета”. Там десь у Сімадені, де висять на стінах афіші, обривки плакатів і світлин Оксани, Сибіли, Джовани, Дмитро Смирнівського, Жигмонта Блюменталь-Альботи, Оскара Комонського, Платона Целевича.

Завсідники кавярні згадують Оксану й Жигмонта в ролях Неди й Каніо в “Блазнях”.

Театральна зала вже блискотить суцільними биндами, погонами й галіфе: генерали від інфантерії, кавалерії й артилерії.

За кулісами перед виступом Сибіла бліда говорить Жиг-

монтові, вказуючи на маленький бравнінг:

—Як що провалюсь, жива не повернусь до готелю ‘Континенталь’!... Пам’ятайте!..

Кінчати самогубством Сибілі на цей раз не довелось: Після першої дії тріумф надзвичайний, цвітки, викликання, овації.

Починається другий акт... Завіса розпнулася.

Жива, сяюча усмішка. Танець крутий, рвучкий, луковий танець навальних передків і нетерплячих обцасиків Сибілі—*guedro flamenco!*..

Схиляючись до підлоги в широкому убранні, Сибіла розводить перед Жигмонтом руками й ляскає брязколом.

Гнута лінія тіла—незабутня.

—Не переказуємо!—діляться враженням між собою представники шостої держави.

—Вона грає дивно!..

—Вона танцює й співає чудово!..

—Теперішнього часу вона найліпша мецо-сопрано в Росії!..

Після третьої дії Сибілу викликають п’ятнадцять разів.

Вся убіральня її завалена цвітками. Самий антрепреньор київського міського театру Слободшиков-Самарський, що про рокував невдачу, приходить за куліси, вітає й дякує Сибілі, Жигмонтові, Оскарові Комонському, Борисові й другим.

Сибіла отримує в дар обручку з діамантів. Жигмонт—шпильку з діамантів і шафірів.

Рецензії другого дня—суцільні дитирамби.

ЗУСТРІЧ СЕСТРИ З БРАТОМ НЕМИНУЧА!

Чорне море ледаче й заспано лише оголені скелі й каміння. В безпечному просторі спритними, блискучими луками плавають, викрутасом, кружляють, ляпають облиті місяцем дельфіни. Коли пильно дивитися на гру їх, негайно нагадуєш, по якій то асоціації ідеї, старинні вази... Якась величезна крицева потвора раз-у-раз випливає на поверх води й нагло поринає, як дельфін і поволі черепашиним кроком рушає в напрямі північного берега.

*

*

—Wir sind am Ziel!..*)—повідомляє вартовий начальник високого з орлиним профілем і з сірими крицевими очима на смуглявому, рівновиголоному обличчі джентельмена з кавалерійською унадою, яких 35 ліг...

З нічним біноклем в руці вартовий начальник запрошує до рубу джентельмена, що перед цим палив мельхіорову з мідяною гранчастою накришкою люльку й спокійно прислухувався до булькання води вздовж облавку, до співів кермового мотору.

У рубу вартовий начальник береться правицею за отян та майкутом указує в північно-східному напрямку:

—Дивіться!—Джентелмен видить кризь отян, як на краєвиді теліпається вузькою ниточкою беріг і вздовж гір стелиться мряка—Крим!.. Беріг сонця Колхиди!.. Край світлої Таврії!.. Отян забрати!—наказує вартовий.—Глибина п'ятдесят ступнів! Електромотором—найскершу ходу!

Субмарина сковзує в глибину та вмить поринає на п'ятдесят ступнів.

—Кат зна!.. Кожне затоплення коштує прірву палива!..—скаржитьсь вартовий, коли вони виринають на верхню води.

Протягом двадцятьох секунд блискотить знов шкло отяну, об'єктив його зливається з поверхнею моря.

Риси обличчя джентельмена змінюються, ледве він побачив перед очима залитий місячним сяйвом лісистий піскуватий ріг.

—Мабуть тут ніхто й не згадує про підводні човни!—шепотять його вуста.—Наймирніша обстановка! Жадного наглядання, ані патрульного судна!

—Електромоторам дано повну ходу!.. Ми йдемо власне з секундоміром правдивим курсом.

Постать вартового випружується. Голос його гудить як з барила.

—Halt!—раптом розлягається наказ і чорна машина скель

*) Ми досягнули мету!

нависла над ними.

Ліхтар з рефлектором кидає вузьку смужку світла на воду й з човна спускають буюр та відчальюють в напрямку лісистого рогу.

Нагло й мовчки веслюють, мірно плескають весла з заокругленими кінцями... Дме легкий вітер, місяць ховається поза хмарами, нічною прохолодою віє в повітрі.

В чудову цвітневу ніч, в одну з тих незвичайних ночей, що тільки бувають у Кримі, джентелмен з кавалерійською унадою стоїть на лісистому пісковатому розі й стискає під плащем рукою словник коду й таємну мапу. Ї кишені джентелмена знаходяться електричний ліхтар, мавзер останнього зразку, коробка бісквіту, пачка сигар німецької фабрикації “Лозер і Вольф” та гаман з турецьким тютюном. Нерви, зір, слух—напружені, але думка працює ясно.

Навколо—мертва тиша. Шум прибою ще більш згущує її... Глухо вдарить море об скелі й знов затихне. Не видно й признаки людської домівки... Десь у далечині кричить чайка.

Джентелмен спокійно витрушує попіл з люльки й починає набивати її тютюном... Мавзер в порядку!.. Треба негайно повернутися спиною до моря та виряджатися в дорогу, тримаючись північного напрямку.

Воля людини—незломна: на обличчі—рішучість вчинити злочин для досягнення певної мети!..

Джентелмен іде довго, аж нарешті помічає невелику ділянку землі, яка ще не розбита для будівлі.

Йому кидається в вічі стара висока горожа парку!.. Все, як йому вказали на плані в Константинополі!..

Незабаром він бачить віллю, що оточена мімозами й магноліями. Вогонь у вікні—умовне гасло... Згодом він чує кроки надходячої людини. Кроки розлягаються садовою стежкою, фіртка відчиняється й джентелмен спокійним голосом вимовляє:

—Ця вілля приналежить Трембичеві-Монкляріві?

—Вже рік минув, як я посідаю цю віллю!—наступає відповідь.

—Або йому або мені кінець, як що хоч одне слово замінить іншим!—рішає джентелмен, опускаючи руку в кишеню й стискаючи корбу мавзера.

Три великі ульмські пси заливаються пронизливим гавканням і гризуть чавунну оправу брами. Господар віллі зачиняє фіртку й кличе до себе псів. Пси миттю втихають та махають хвостами.

—Гей, пане, де ви роздобули таких злющих псів?..—питає джентелмен, опинившись на другому поверсі віллі.

В кімнаті світиться лампа. На столі посуда й готова вечеря. Холодна курка лежить між зеленою салатою поруч з шинкою й карафкою горілки.

—Виринули щасливо?..—наливаючи по чарці, питає хазяїн.

—У нашій флоті є багато передусів: між всіми—найбільш зловіщий: п'ятниця!—покриваючи коліна сніжно-білою серветкою,

каже джентелмен.—Прошу ласкаво, для мене крильце!.. Не дай, Боже, розпочинати справу в п'ятницю! Через те й відклали во-
яжування до суботи!..

—Радіо-пеленгатори—приладдя російського винаходу, що встановлені тепер на північному березі Чорного моря, дають змогу визначити перебування човна, як що ви говорите радієм!—Рухливий господар відрізує крило курки й товстий кавалок шинки та кладе на тарілку гостя. Назирці він розгортає число 14 примірника журналу "Театр і Мистецтво" й показує гостеві портрет, під яким стоїть надпис: "Сибіла Генцов".

—Чашку міцної кави, сигару на ніч!.. Ось що вам треба сьогодні! Але завтра—до праці: всі документи, листи, довідки, що відносяться до справи, мусять бути зібрані під руками! Положення тепер таке, що нам необхідно вживати швидких і рішучих заходів.

Не подобається гостеві панібратський тон "цивільного шпакка". Нічого не зробиш: тимчасово він мусить підлягати йому й виконувати його накази.

Скінчив вечерю. Хазяїн зачиняє вікно й бере ліхтар у руки.

—Але тепер нам баляси точити немає чому!.. Я хочу показати вам кімнату, де ви відпочинете.—Господар гасить ліхтар, підливає до нього нафти й знову запалює його.

—В якій годині завтра?..—чемно-байдуже питає гість.

—Завтра?—Той пропонує йому сигару.—Лише сонце бо-
язко лизне гори, кінце треба прокинутися!..—Той йде спереду, освітлюючи ліхтарем східці.—Обережно!.. Тримайтесь за поруччя!.. Тут вісім...

Поки чистий, з вітрогоном. Хазяїн запалює свічку понад узголів'ям ліжка.

—Добраніч!—обмінюються оба.

Двері зачиняються. Колодка клацає. Світло ліхтаря щезає.

—Моторний авантюрник цей жидисько!—думає гість про господаря, залишаючись на самоті. Він добуває з кишені блок нот і починає щось скоро записувати. Думки його напружено женуть одна за одною.

Від головного київського двірця проти Безаківської вулиці артистична трупа Борисова-Масакова виряджається на турне далі. Біганина, крики, гомін, перевірка документів навколо. Артисти стараються дістатися до міжнароднього експресу, що має вирушити на Одесу. Вони сідають й у 7 год. 45 хвилин від-їжджають.

Серед безмежних степів України гадючиться вихиласом експрес Київ-Одеса, з зеркаловими шибамі. У комфортабельному вагоні-ресторані Джована наливає, розхлюпуючи, червоне бордо в низький пугар, дивиться на сусідів, слухає жвавий го-вір. Часом стоїть невтримний заразливий сміх. У вузькому, як труна, купе, спершись на спинку канапи, сидить Сибіла з Я-сиком на колінах.

За годину м'яко й безгучно підкочує темно-червона полі-рована клітка до вузлового двірця Хвастова. Моторна й чепур-

на служниця ладить сніжно-білу постелю й гасить на столику лямку під рожевим дашком. Після весняного дощу ніч тепла й дещо вогка. Іскри, що вилітають з паротягу, припадають як червоні комахи до мурів двірця й гаснуть на ньому.

Експрес рушає далі.. Мовчки, задумливо й зворушено поруч Сибіли сидить Борис й дивиться крізь вікно на околицю. Втуплені в ледви відтягнену сітку очі дружини ніби прислухуються до виспіву коліс.

Десь коло 10 год. експрес у Козятині. Велика стація заповнена сотнями червонопиких людей в сірих шинелях. Всі вони чимсь то заклопотані, кудись пхаються, кудись спішаються.

Експрес прямує далі.. Ніч, вагон, темрява—все летить, рве, скаче.

Коли поїзд припиняється на стації Калинівка, Борис виразно чує приглушене стукотіння в двері.

—Хто там?... В чому справа?..

Джована в чорній мантиї просить Бориса вийти на частину на коритар. Вона з насунутим на очі бриликом з малими крисами, так званим “канотієр”, переступає дрібненьким кроком поріг купе. Борис зв'яляється в коритарі.

—Ти бажаєш розмовляти зо мною, Джовано?.. Я буду слухати, ми маємо час!..

Вона мовчить. Він дивиться на годинник: 11.20.

—В такому разі дозволь мені запитати! Сподіюсь, що будеш одверта!.. Яка в тобі таємна думка? Ну?..

—Жадної!.. Що ти нукаєш?.. Питай відразу без “ну”!..

—Брехня!.. Все якісь вибухи, якісь надриви, зигзаги!.. Навіщо це все? Скільки в тебе літ?..

—Невже ти не хочеш зрозуміти, Борисе?..—благально простягаючи руки, вимовляє вона надломленим голосом.

—Навіщо це все?—неустанно повторяє він, вистукуючи пальцями по дзеркаловій шибі вікна.—Це знов якийсь надрив, знов черговий зигзаг? Я потрібний тобі лише як режисер, що доручає тобі грати “Карменшету”!.. Ти хочеш затьмити успіхом Сибілу?.. Борис задумливо тарабанить по шибі марш тореадора.—Обіцяючий зачаток!.. Примадоночка!.. Адже тобі виходить двадцять літ!..

—Далебі, це занадто, Борисе!..—збаламучено галасує Джована.—Тобі відомо, що я збираюсь в майбутньому сезоні об'їздити з трупою твого вуйка Сибір й Далекий Схід, але ти з Сибілею “кончив” по-давньому на зимовий сезон до Борисова-Масакова! Я зовсім не заздрю на успіх Сибіли!..

—Шість літ минуло, як пригода вперше звела нас обох, Джовано!—підймаючи комір, вимовляє Борис.—Я був тоді в шостій класі гімназії, ти—чотирнацять-літньою інституткою!..

Вона затуляє вуха долонями.

—Ти вже тоді була незвичайною красунею й доводила всіх до божевілля! Я старший тебе, тому й можу говорити тобі все щиро! Ти навмисне нав'язуєш мені мандрівки зо своїми адораторами, робиш мене свідком своїх успіхів. Тобі не вистачає

лише одної перемоги й ти не бажаєш примиритися з невдачею! Ти чиниш все, щоб тільки збільшити довгий список своїх жертв! Навіть важиш життям, не страхаєшся виконати мої й Трембичеві накази, щоб досягнути мети. Ти удаєш закохану в мене до того часу, поки не добешся, що або Сибіла сама собі смерть заподіє або мене повісять...

Джована слухає Бориса мовчки, не рухаючись. На блідому, схиленому на грудях обличчі блищать дві сльози, що падають до долу. Напів заплющивши очі й простягаючи до його руки, вона починає говорити пошепки запеклими од жаги вустами:

— Сама не думала й не гадала, що закохаюся так міцно, Борисе! Я полюбила тебе від першої нашої зустрічі з тобою за кулісами! Я нікого крім тебе не кохаю й не кохатиму!...

Він рветься до неї. Вона, випростовуючись, витирає очі повні сліз.

По п'ятих хвилинах постою опівночі на стації Вінниця експрес рушає в бік Жмеринки-Вяпнярки. Вони обоє стоять коло зачиненого дзеркалового вікна.. Постаті обох немов зростаються, зазмірають: висок до виска, щока до щоки.

Ось фіяляють села і їх околиці... На останку, підпалює край неба світанок... Безмовні, непорушні, поглинені один одним, обгороджені від проходжних дивляться вони на хвилясті лани Поділля, на церкви з зеленими бляхами.

Торік Борис закохався в неї за декретом Трембича-Монкляра, тепер немає мови, що він не бажає розрізнитися з нею.

Вже експрес грюкотить у лісах поміж Крижополем і Рудницею... Схилиючи голову і притуляючись до стіни вагону, щоб не зачепити їх, проходить поволі Жигмонт Блюменталь-Альбота... Надходить дивний ранок, коли обоє опиняються в полотняній гармонії, що єднає два вагони.

В четвертій годині вони дістають гарячий чай на стації в Рудниці.

— Як, пішов?.. Вже пішов експрес на Одесу?..— підтримуючи рукою комір маринарки, питає Борис начальника стації. Мимоволі очі її слідкують за чотирикутником останнього вагону з трьома червоними крапками. Чотирикутник скоро віддалюється по натягнених струнах сіро-блакитних рейок. На тлі рожевого неба горить зелений вогонь семафору.

Дві години треба чекати на другий потяг!..

В полудень вони зможуть прибути тільки до Роздільної. Борис без брилика на голові повільно вистукує пальцями по стаційній ґраті.

* * *

Сувро догорає цвітневий захід. Смеркання, що завжди на півдні настає скоро, забарвлює краєвид в яблуневий колір. На Дерibasівській вулиці запалюються мутно-електричні ліхтарі. Цокають бруком копита расових коней і фурманських шкaп. Деколи з виттям і смородом проносяться авта. Театри підбивають мешканців Одеси під свою волю. В драмі Сибіряко-

ва грають песу Леоніда Андреева “Король, Закон і Свобода”, в опереті з тонким гумором й майстерним недбалством втіляє короля Сандвильєвих островів Михайло Вавич, на естраді виконує пісні свого репертуару англійською, французькою й жидівською мовами Іза Кремер: інтонаціями свого голосу вона переказує все—і веселе і смутне і задириле і трагічне.

В міському театрі оголошені гастролівання Оксани Преображенської, Сибіли Генцов, Дмитра Смитнівського й Жигмонта Блюменталья-Альботи.

На залі для глядачів бджолиний гомін голосів, неначе у вулику: бархат бар'єри, золочені поверхи, масляний блиск люстер. В театрі присутні всі одеські магнати: Ралі, Маразлі, Анатра, Тетрококкіно, Маврокордато, Ашкеназі, Ефрусі—всі кораблеві фактори, творці казкових багатств і місцевих анекдотів—всі нащадки контрабандистів... Діаманти зіплюють очі... Привабні жінки, елегантні чоловіки, нараменники, аксельбанти... Світло електричних люстер мірядама вогнів відсвічується в дорогоцінних каміннях і намистах.

Грубий граф дю Шаплі входить на залю й розшукує своє місце: майже всі крісла у перших низках зайняті. З зухвалою усмішкою на вустах граф розглядає публіку в партері й ложах.

Театр наповнений до берегів і світло на залі загашено: Францішек Пржезовшек стукає паличкою по пульпіті й починає увертюру.

Струнка постать Джовані пропливає повз графа дю Шаплі й займає фотель поруч з ним.

На сцені з'являється Сибіла: на лавах проноситься шопо-тіння:

—Німка!.. Еспанка!.. Жидівка!.. Чудовий голос!.. Тс-с-с!

*

Поволі, спотикаючись об пушки зпід консерв, якась то людина з орлиним профілем і сірими сталевими очима просовується галерією старої каменярні, що веде до малого фонтану... Іноді перехрещують шлях струмики води. При світлі кишенькового ліхтаря людина ледви рушає вперед.

—Колись в цих каменярнях, ховаючись від сторонніх очей, збиралась масонська льожа під опікою нащадка останнього гетьмана Кирила графа Розумовського!.. Тепер військові події 1915 року примушують переховуватися тут людям!..

Точно в 10.30 год. поблизу виходу з каменярні припиняється велике авто. З погашеними фарами машина зовсім непомітна для стороннього ока. Місячне світло майже не проходить крізь шиби. За кермою сидить майстерна, струнка, граціозна красавиця з чудовим оріхово-кавового коліру волоссям, з ніжними атласовими щоками, з зухвало-смикнутих вгору тонким носиком і похитливими, трохи розтуленими вустами. Кашкет з дашком і мундурчик з блискучими гудзиками дуже личить її кучерям і карим іскрястим очам.

Красавиця часом виглядає з авта, але нічого, крім пустельної, залитої сріблом площі, зір її не бачить. Нетерпіння збільшується: кокаїна дурманить голову. Вона прислухується до навкружньої тиші, але всюди панує спокій: вряди-годи розлягається тільки гавкання псів. Навкруги темрява гострої цвітневої ночі.

Згодом з'являється серед площі чиясь чоловіча постать в плащі, що скорими твердими кроками прямує до авта.

—Прощу вибачити!—звучить понад її вухом чоловічий голос.—Я трохи спізнився: десята трицять.

Плащ розстібується й міцна рука стискає тремтячу жіночу руку. В цьому стиску керманичка авта почуває незломну надлюдську волю. Полагоджуючи чорний хрест з посрібленим ланцюжком на шиї, вона чарівливо всміхається. Джентелмен сідає поруч з шоферовим сидінням.

—Тут давно чекають на вас!—Дверці грюкають, мотор гуде й велике авто повертає за ріг, виїжджає на биту дорогу й стрілює, зо всієї сили дужого шостицилідрового мотору, несеється в напрямі Одеси.

*

*

*

Успіх вистави нечуваний. Убірально Сибілі в цей вечір виглядає на живу теплицю: вона повна цвітів і дарунків. Представники місцевої аристократії й купецтва змішуються з артистами, журналістами й завсідниками куліс.

—Жадна сцена не має такої співачки, як Генцов!—низько вклоняючись, вихваляє посідач великого майна Маврокордато.—Я слухав вас сьогодні й радію стрінутися тут за кулісами, щоб висловити своє захоплення!.. Ви чаруючі під кожним оглядом!..

Йй gratулюють представники преси.

—Всі, з ким я знайомлюсь тут, вельми милі!..—силується на усміх Сибіла, простягаючи руку для поцілунку.—Ви теж милий!..—говорить вона звичайний закулісний комплімент багачеві.

Підїзджаючи після вистави до Лондонського Готелю, Борис чує понад головою легкий кашель. Він підводить голову: на лютьці замаячила сільвета Джовани, одягнутої в чорну оксамітну сукню... Її бездонні очі спокійно слідкують за Борисом. Місячне світло ніжно відтінює її обличчя. Він припиняється коло східців, платить гроші фурманові й хвилину мовчки дивиться на неї.

—Чому ти пішла з театру після першої дії?..—Порт'єр в картузі й з позолоченими орнаментами вже відчиняє двері Борисові.

—Так, пішла!.. Я була в кавярні Франконі, потім вчинила дуже чудову прогулянку в авті аж до малого фонтану. Сама керувала машиною. Тепер задихуюсь в задушному готелі!

—Ти недужа сьогодні?.. Тобі ліпше?..

—Трохи ліпше!..

* * *

—Хто небудь чекав на мене?..—довідується від льокая Сибіла, що насилу опановує себе.

—Телефонував вам, пані Генцов, якийсь пан й просив переказати, що він обов'язково вступить в другій годині по полудні, бо має до вас особисту нагальну справу!—відказує льокай Лондонського Готелю, що розмовляє трьома європейськими мовами.

—Пан?... Який пан?..—підводячи на його перевтомлені очі вимовляє Сибіла.

—Пан відмовився назвати себе, пані Генцов, але тільки переказав, що йому дуже хочеться побачити вас!..

—Гаразд, оповістіть мене тоді, коли прийде він!

Повідомлю слухняно, добродійко! Я вам більше не потрібний, моя пані?..

—Ні, покищо, дякую!..

Бориса зраня немає вдома: він поснідав, поголився, одягся й пішов на місто.. Одеські українці, які гуртуються в підпіллі біля “Української Хати”, дістали відомості, що в минулий четвер на горі Маківці почався великий бій Українських Січових Стрільців з москалями. Бій трівав три дні й скінчився в суботу славною перемогою: Українські Січові Стрільці відбили завзяті наступи московських полків й зігнали їх з гори, встеливши узбіччя Маківки московським трупом й забравши багато бранців.

Вибиває друга година й гарсон Лондонського Готелю зголошує Сибілі, що на долині є якийсь таємничий незнайомец до неї.

—Впустіть на гору негайно, прошу!..—вимовляє вона, зітхаючи зниженим голосом.

—Це ви—Сибіла Леопольдовна фрав Гонич-Генцов?..—питає з рівно прилизаним волоссям на голові, подібний до виголеного кота граф дю Шаплъ, що станув в дверях.

Сибіла запрошує гостя сідати.

—Нам необхідно проїхати негайно в маленький, відлюдний ресторанчик, де вас, пані, мало знають!..—тихо вимовляє граф, що має вступ до царичиною коханка Распутіна й до сальону графині Ігнатевої в Петербурзі..

Речення гостя прийнято ніби наказ: Сибіла вирішає коритися авантюрникові—вона хитає головою й скоро застібує рукавичку.

За п'ятнадцять хвилин Сибіла й граф дю Шаплъ входять до затишного ресторану, що на театральному перевулкові біля Приморського бульвару.

—Нам ніхто, гадаю, тут не перешкодить!..—шепотить граф у кутку ресторану їй на вухо. Він протягає білий свисток паперу, де чіткою знайомою рукою писано російською мовою:

—“Ти должна безпрекословно повиноватся подателю сего!”

Сибіла пильно дивиться на графа дю Шаплъ. Він підво-

диться з місця.

—Будь ласка, скажіть звідкіля одержали ви цю записку?..

—О не так спішно!.. Ви мусите перейнятися свідомістю серйозності того чину, на який зважуєтесь і потім вирядитесь туди, де побачите його!

—Я.. я згоджуюсь!.. Коли?.. Негайно?..

—Так!

Швидко летить трамвай... Довго мигають низки дач і садів.

—Малий Фонтан!..—нарешті скрикує кондуктор. Сибіла і граф пропихаються в тісноті й висідають...

Вони йдуть вулицею й зупиняються біля побіленої дерев'яної вілли оточеної ґратою. Перед віллею цвітник з фусіями й підтриманими кулями туї. Він пропускає її вперед і вони проходять вузькою засипаною рінням стежкою. Піднявшись по сходах на другий поверх, граф відчиняє ключем двері.

Відступаючи декільки кроків назад Сибіла хапається рукою за стіну й вмиль холоде на порозі: в неї виявлені сіро-стальові очі її рідного брата, Гайнріха... Важко стримати наступ тих очей... Вона кидається йому на шию, тулиться до його грудей й нагло заноситься плачем.

Наш час—час надзвичайно основних почувань справедливості!—Рітмайстер Регенбурського шеволежерського полку Гайнріх фон Генцов цілує сестру.

—Бракує сили, що відважилась би вихопити ніж з розбійницької руки бандита!—Брат починає ходити з кута в кут. По його обличчі мигає тінь... Сибіла непорушно стоїть серед покою: сльози нависають на довгих віях.

—Однаке тепер той модерний бандит не може забути, що він відповість перед історією за наслідки, які створені його вчинками!—рішуче говорить по німецьки рітмайстер фон Генцов, встромляючи в сестру свої стальові очі. Очевидно має на увазі антанту, що воює з Німеччиною.

—Здрас-с-те, гаспада!..—входячи й поважно кланяючись у бік Сибіли, вітає Трембич-Монкляр. Присутнім він чемно нагадує про необхідність вживати в розмовах тільки російську мову.

—Ти був тільки-що там!.. Кажи ж мершій, чи правда те, що пишуть про батьківщину російські часописи?..—лебедить вона, дивлячись на брата благальними очима.—Чи справді там голод, га?—шепотить і ховає своє лице в долонях.

—Хвилину помовчи, Білі!..—перебиваючи сестрі, відзивається Гайнріх.—До наших рук попали документи, що відкривають нам ту моторність, з якою наші вороги виконують свої широкі хитромудрі плани!.. Чому у тебе не той здоровий вигляд, що був раніше?..—зміняючи тон голосу запитує він.—Отже ближче до діла!.. Плани ворогів мають на меті перешкодити батьківщині в справі розбрату між Росією й її союзниками; ворожі агенти перехопили умови сепаратного миру, що післало імперське правління до Царського села!.. В звязку з щезан-

ням важливих документів у Петрограді наші вороги поставили на ноги весь шпигунський відділ, всю контр-розвідку, всіх чинників внутрішнього й зовнішнього наглядання!.. Головні документи дістались до наших рук, але нам ще треба одержати дещо!.. Ти, Білі, мусиш допомогти нам зібрати решту! В першу чергу необхідно нам "понимати" співучасників ворогів наших, що працюють на території Німеччини!.. Це легше вдіяти звідсіля!.. Ти можеш стати незаметною помічницею в нашій роботі: ти вчилась європейських мов, ти одна з найкращих жінок Німеччини, в твоїх жилах тече шляхотня баварська кров, в твоїх грудях бється незрадливе германське серце!.. Ти, Білі, знаєш добре роллю, що звичайно доручається жінкам у подібних справах!.. Кожна німецька жінка мусить воювати ворога своїми засобами!.. Твоя зброя—твоя краса!.. Тому батьківщина вимагає подвигу й від тебе!..

—Звичайно доручається жінці вжити всіх заходів, щоб потрібний чоловік опинився цілком в її руках!—Сибіла проказує, зітхаючи й мовчки схиляє голову.

—Роллю свою ти розумієш!..—обявляє сухо й діловито Гайнріх. В його сірих ледових очах немає милосердя.—Скочиш до горла першому, хто трапиться тобі?.. Тільки пам'ятай, що в своїй ролі облесниці ти мусиш дійти до кінця-краю й повторити гест Юдити!..

Пальці її конвульсійно стискають хусточку.

—Батьківщині я повинна принести офіру, яку схочеш!—згорда відказує вона.—Життя!.. Честь!.. Свою родину!.. Мрія придатися батьківщині була для мене найсвятішою від дитячих літ!.. Я буду щаслива, як стану в якій пригоді моему краєві-народові та вмерти за гаразд його!..

—Документи, які дістались нам, свідчать ясно, що Моренвілеску є один з найголовніших учасників плану наших ворогів!..—продовжує Гайнріх.—Нам відомо, що він залицяється до тебе й ми хочемо це використати! Вразі небезпеки ти нагло лишиш чоловіка й сина та відідеши до краю, який називати тобі поки що не буду! До втечі мусиш бути готова кожної хвилини! Сама доля присудила Моренвілеска в офіру твоїм чарам, що обернеш в засіб для осягнення святої мети! Будеш мстивою Білі, як Валькірія!.. Під натиском жорстоких ворогів нидіє Фатерлянд: всіх чорношкурних чортів кинула на нас Франція, цілий світ захоплений немилосерністю англійських вояків. Константинополь висить на волоску; генеральний штурм Дарданелів підготовлюється гураганним огнем англійських дреднавтів, турецький султан кличе до негайної допомоги!..

—Але в суботу Українські Січові Стрільці розбили в Галичині геть чисто до останку росіян!..—несподівано скрикує голосно Сибіла.

—Ставку на українців взагалі нам треба тепер залишити!—з сумним усміхом відповідає Гайнріх.

—Мушу відверто признатися, що я зазнаю великої тривоги,

покладаючи таке відповідальне доручення на вас, пані Генцов.— з холодним до зухвальства зором говорить Трембич-Монкляр.—Ви цілком ще дитина!.. Адже на вигляд вам не виходить і девятнацять літ! Я особисто вважаю за краще бути обстріляним всією Ебергардовською чорноморською ескадрою, як припасти до пазурів Моренвілеска та його швори! Завтра трупа Борисова-Масакова зиряджається в Ростов над Доном! Даю вам, пані Генцов, адресу графа дю Шапля: йому ви передаватимете всі донесення. У наступну неділю я приїду так само туди!..

—Всі міркування відкидаю геть!..—П'яний від захвату голос Сибіли довго стоїть у вухах обох.—Почуваю погорду до смерті!.. Для досягнення цілі вживаймо всі засоби! Мене жде важкий, небезпечний шлях!.. Я вибіраю дорогу, з якої не кожний вертається живий!.. В гордій німецькій пісні смерті кажесться: “*Dulce et decorum est pro patria mori**)!..

—Її голос відразу ущуває. Вона підходить до вікна і застигає там, задумавшись..

—Число ваше, пані Генцов, запам'ятайте: Н. S. I. Сім—пятьдесят три!..—спокійним голосом повідомлює Трембич-Монкляр і замовкає.

Гайнріх гризе вуста.

*) Солодко і славно є вмірати за батьківщину.

ВОНА РОДИЛАСЬ В ДЕНЬ ПОМИНУ МЕРТВИХ!...

Ростов над Доном живе звичайним широким життям: в каварнях на "Большій Садовій" гремить музика, лле світло, блищать жіночі туалети діамантами, тече річкою шампанське в осліплюючих залах, схиляються підборіддя ростовських тю-тюнників понад сніжно-білими скатертями. Але в Темернику— в робітничому кварталі—на підвалах повзе приглушене нарікання: не вистачає хліба, немає нафти й дров, прожиття дорожчає щодня.

Біля ганку здоровенного 4-поверхового будинку з колюмнами на "Большій Садовій" припиняється авто. Гайдук в облямованому зеленим сукном кашкеті відчиняє дверці.

—Гаспадін Моренвілеску!—доповідає льокай вгорі, пізнаючи авто патрона... В здоровенному будинку все йде в рух. Секретар Воротягін з обличчям дога, з великими окулярами на очах, спускається по мармурових сходах назустріч.

З суворим римським профілем і високим чолом, завжди спокійний, самопевний, власник кількох телеграфічних агенцій, пароплавних товариств і численних акційних банкових підприємств й копалень в Донецькому басейні Моренвілеску тільки що приїхав експресом з Петрограду й сьогодні, наперекір своєму звичаю, занадто зворушений.

—Які новини?.. Що трапилось?..—низько вклоняючись перед патроном з тривогою питається секретар англійською мовою.

Моренвілеску весь засапався, червоніє та паде в м'який оксамітний фотель, що стоїть у куті.

—Крах!.. Крах!.. Все пропало!..—здушеним голосом вимовляє він, добуваючи з кишені невеличкий пакет.—Дивіться, що одержано від наших! Італія наслідку оголосила розмир з потрійним союзом!—вказуючи рукою на пакет, продовжує він.—Оце тільки й добре, решта все погане!.. Німеччина чинить очайдушні заміри, щоб відірвати Росію від потрійної злагоди!!! —Секретар Воротягін крутить ногами.—Перед від'їздом з Австрії фрайлини княгині Васильчікової, прибуло до Відня до неї двох впливових німців, що вели розмову про сепаратний мир з Росією!.. Фрайлина тільки запитала: "Але Дарданелі?.. Галичина!.." Лише російський цар висловить на те своє бажання, коли протоки будуть вільні, Галичина—його. Через цю пружину фрайлину Васильчікову схвалено німцями вплинути на російського царя. Вона мусить його повідомити, що Німеччина бажає широко припинити війну з Росією й стати не ворогом, але союзницею її. Одночасно директор Deutsche Bank має на-

мір сповістити через Стокгольм, що Німеччина, за ціну окремого миру, готова пропонувати Росії те все, що віддавна було її історичною метою: Константинополь, протоки, Галичину, може забезпечити Росії позички щось коло мільярду марок і так само прийняти митну тарифу, що вироблено промисловими кругами Москви!..

— Цебто Німеччина гадає винагороджувати Туреччину Єгиптом!—говорить секретар.—До чого ви наміряєтесь взятися, добродію?..

— Поки що не знаю!—нестямно розводячи руки, відказує Моренвілеску.—Треба постаратися перешкодити побаченні фрейлини з царем і підмастити Стокгольм! Нам необхідно все це вдіяти за всяку ціну! Крім того, прийдеться нам вчинити паніку на берлінській біржі, через що нам треба викинути на біржу державні папери!...—Схвильований Моренвілеску витягає сніжно-білу хустинку.—Тільки треба бути обережними з останніми документами: як що й вони теж опиняться не там, де належить, наступить тоді для нас з вами царство небесне!..

— Дайте спокій, містер!—відзивається секретар Воротягін.—Все буде вдіяно, як годиться.

— Так! Треба нам бути обережними!—пильно вдивляючись в очі розмовника, з пересторогою в голосі каже Моренвілеску.—Як що їх украдуть, тоді будьмо готовими благодіяти доброго Господа Бога про рятування душ наших!..

— Але про що розмовляють в Петрограді у військових кругах?—кусаячи затурбовано губу, запитує секретар.

— Там повний розгардіяш!—махаючи рукою, відказує той.—Навіть сам великий князь Микола Миколаєвич з глузду збився: німці зосереджують навколо Перемишля 25 дивізій!..

— Перепрошую!.. Але до цього часу вважалося за незаперечний факт, що цар повинен не згодитись на сепаратний мир.

— Які там факти—вигукує з серцем Моренвілеску,—коли немає ні гармат, ані набоїв! Моя засада: не вважати чогось за факт, поки немає певного доводу, що воно ним є...

— Протеж мені великобритійський містоконсуль говорив:—Є набої та муніція!

— Він і мені казав, але де вони—ті набої союзників?.. В його уявленні?..—Моренвілеску сумно посміхається.—До речі, містер! Візьміть на увагу, що сьогодні ввечері я виражаюсь у Мошонкинський театр, де виставляється "Евген Онегін", накажіть, щоб приставили нам альбом зо світлинами старшин Регенсбурського шеволежерського полку!..

*

*

Пролім російського фронту наповняє Бориса радісною надією... В номері Большого Московського Готелю, після вистави на ліжкові Сибілі, він знаходить блокнот: аркуші в середині списані рвучкою рукою. Спочатку Борис не розуміє змісту рядків.—Борис ніколи не переглядав листів дружини, але ж сьогодні з буйно бучим серцем підносить списаний блок-

нот блище до світла й з жадливістю вчитується в рядки.— Вони майже скрізь складаються з цифр, подекуди між цифрами розставлені готичні гострі літери.

Значення зазначок Борис тепер цілком розуміє: навіть гімназист і той мусів би зрозуміти, що воно таке є.

—Тю!.. Гаразд!.. Треба зробити так, щоб ці відомості не пройшли в Німеччину скорше, як виявиться наш курс й остаточна орієнтація!..

* * *

—Моренвілеску!.. Моренвілеску!.. Той самий, що завжди присутній на перегонах... Я його бачила в Петрограді й заграницею!—здивовано шепотить перша дама.

—Але вона хто така?.. Ви її не знаєте?..—запитує друга.

—Не розумію, хто це може бути!..

—Та невже не знаєте?— відзивається третя.—Славетна артистка Сибіла Генцов, що сьогодні грала роль графині Черницевої в “Виновій Кралі”... Врешті нічого незвичайного!.. Таких бачимо щодня сотками!..

Сибіла й Моренвілеску беззгучно проходять блискучим паркетом поміж столиками... Маніри їх виявляють явне бажання зістатися непомітними: одначе вона приковує загальну увагу.

У куті коло окремого столика, схиливши голову на руки, ніби в глибокій задумливості, сидить Жигмонт Блюменталь-Альбота.

Офіціант схиляється перед ним і питає з пошаною:

—Товченик зараз їстимете, чи загадуєте заждати?..

Жигмонт важко підводить голову й витріщує сонні мутні очі в обличчя офіціанта.

—Дай!..—розтуляє вуста знаменитий оперовий тенор.

—Чого прикажете?..

—Дай вмерти тебе благословляючи!.. Кете!.. Кете!..

—Як кажете?..

Кавник з забороненим напоем розливається на білу камізьку австрійського підданця-мандрівника... Скрипачі на естраді випилюють аргентинське “танго”...

—Дай вмерти тебе благословляючи, та без клятьби!..—повторює вей в один тон.—Кете!.. Кете!..

Офіціант усміхається догідливо й дивиться нестямно на світлину, що лежить на столі. Там змальована Джована в ролі Полини.

Борисові чомусь то спало до голови виставляти “Винову Кралю” в стилі Ампір 60 років...

Тенор знову засипляє: в сні він бачить себе навісним Германом... Його він оце тільки грав у “Виновій Кралі”... Перше як він умре, він хоче глянути на неї, нещасний...

—Хай її приведуть у ресторан, хай він гляне на те, без чого не може жити!..

—Другі двері ліворуч, ласкаво прошу!..—говорить льокай Моренвілескові, що пропускає поперед себе Сибілу.

Хитнулись і беззгучно розсунулись портієри... На стінах окремого кабінету висять у м'яких синіх сірих тонах римовини...

—Я ще тут ніколи не була!.. Борис...—Сибіла побіжно вимовляє це ім'я.—Борис завжди торік відмовляв мені, як прохала я його відвідати разом з мною цей затишний кут... Він запевняв, ніби цей ресторан цілком непристойний!..

Вона всміхається й сідає в фотель...

Моренвілеску обережно бере її за руку...

—Вибачайте мені, мій милий!—каже вона, скидаючи широкий зелений капелюх, прикрашений срібlistим грезетом.—Вам, здається, буде з мною трохи нудно! А власне сьогодні в мене такий зіпсутий настрій, так що не видавите з мене жадного слова!—Думки її змінюють одна другу.

—Вам необхідно розважитися!—співчутливо всміхаючись, відказує Моренвілеску.

—О тут, у Ростові на весні досить розваг: біговище й багато іншого!.. Прецінь це все не допоможе, поки я не розведусь з чоловіком!..—ніби мимохіть виривається Сибілі.

—Тепер розвестись, добродійко, занадто легко!—Він присувається до неї, тиснувши її коліном і ліктем.

З такою входить до кабінету офіціант і ставить на стіл курку, начинену вустрицями, меседуан з гордин, кавник з медоком і цигари.

—Ваш чоловік довідався про те, що ви тут разом з мною?—питає він, неначе не знає, що сказати.

—Вечір належить мені і...—вона робить павзу—вам, мій милий!..

Моренвілеску моргає оком офіціантові й той відходить.

—Сьогоднішній вечір—вечір пригод і несподіваних авантур!—лагодячи маленьку срібну троянду поверх кучерявого каштанового волосся вигукує вона.

—Розкішна нагода для тих, що бажають скритися від сторонніх очей, не викликавши плітоків! Цікаво, чи бачив нас тут хтонебудь з знайомих?

—Ви певні, містер, що нас тут ніхто не бачив?..—косячи оком в списану зеленим чорнилом карточку, питає Сибіла.

—Що нас те обходить?.. Хай бачуть!..—Він стискає міцно її руку й почуває, як вона щільно притуляється до його.—Скажіть мені ліпше, які плани ви маєте на майбутнє?..

—Мої плани?..—Вона на часинку задумується.—Так багато різних планів!.. Як що розведусь з чоловіком і війна закінчиться, поїду в серпні грітисся під південне сонечко Італії!

—Коли ви збираєтесь залишити Ростов?..

Сибіла дістає хустинку, мене її потім суне назад й починає їсти меседуан, підіймаючи пугар з медоком.

—До речі, може, добродійко, гроші хотіли б заробити?..—несподівано спантеличив її Моренвілеску.—Так трохи прогулялись би, прокататись би пароплавом!—неухильно наближуючись до неї, спокушує він таємничим голосом.—Подивитися, розвідати, підслухати, підлічити скільки на котвиці суднів, кот-

рі попід парами, непомітно вернутись домів, розказати про все й попри те за одне таке вояжування дістати комісійну суму грошей, яка в 20 разів перевищує ваш зарібок за час театраль-ного сезону!.. Ви така суцільна, вольова й пристрасна натура!..

Сибіла торкається вустами пугару й гонорово відповідає, що комісійними справами не займається,—хіба так, без жад-ної плати, за услугу другові, бо вона мов природжена рекорд-сменка й поїде задля однієї насолоди ризиком.

Кінець-кінців згоду складено! А саме—вона обійматиме посаду в союзній контр-розвідці, виїде спочатку в Італію, звід-тіля в Бельгію, де й буде працювати...

На прощання Моренвілеску вимовляє пересторожні слова про небезпеку служби на два фронти: через що мовляв необхід-но завжди вибрати якийсь один фронт, бо справа в противно-му разі може скінчитися вельми кепсько.

Вона запевняє, що робитиме тільки на один фронт.

Після прибуття до Большого Московського Готелю на Боль-ший Садовій, Джована не жде, поки ліфт спуститься для неї, але негайно збігає вгору по мармурових східцях... Борис бачить її та нагло накидається на неї з потоком вельми непри-вітних слів італійською мовою... Оксана, яка спускається, не може зрозуміти, що той кобенить, але чуття підказує її, що Борис занадто роздратований.

Джована полотніє, як крейда... Дескільки разів вона вже намагається припинити потік його слів, тупаючи ногою, але са-ма тільки лепетить:

—Малпа!.. Віслуган!..

Звяга висить у повітрі.

Тимчасом Борис відчиняє тихо двері номеру 113 і вхо-дить... Рожеве світло паде від електричної лампи на ліжко Си-біли... Вона лежить і нерівно дихає, голова її потопає в по-душках.

—Скажи мені, Робе!—починає вона в смертельній триво-зі.—Чи ти не забрав мій блокнот?.. В голові її бреплять потки нетерпівливості й досади.

—Твій блокнот?.. Я сховав його, та власне покищо не збі-раюсь тобі його вертати назад!..—відповідає Борис якимсь то новим, байдужим голосом.—Є у мене на це важливі причини, через що поки що не збираюсь звернути!..

Очі Сибіли злякано блиснули.

—Скажи мені, Робе!—вона бездумно водить за ним очима, чує, як леденіють її руки.—Розкажи мені все! Невже я не ви-правдала твого довіря?.. Чому ти відібрав його від мене? Поверни мені мій блокнот назад, Робе!..—Вона безсило сі-дає на ліжко й теребить якусь зівялу цвітку.

—Не могу, Сибіле!.. Не могу його віддати!—підходячи до неї, лагідно говорить Борис.—Навіть тобі, Білі, не могу! Я повинен поки що ховати його у себе! Ти дуже багато вима-гаєш від мене!..

—Слухай, Робе, скажи мені лише одно: Як ти міг?... Чу-

еш, як ти міг? Ти українець і пішов на таку падлючу зраду?..

—Я не зрадник, Білі! Я служу своїй Батьківщині, так само, як ти служиш своїй!.. Батьківщина для мене понад усе!..

—Батьківщина!.. Німеччина!.. Україна!.. Союз Визволення України в Вецлярі!..—Сибіла збірає останки свідомості, щоб зрозуміти слова Бориса. Коло серця тремтить невеличка надія, що все буде, як слід.—Пам'ятаєш, Робе, коли війна почалась, я сказала тобі: Шляхи наші зійшлися!.. Недавно в Києві, три тижні перед цим, ти був занадто обурений, після розмови з представником української соціал-демократії Бабяком, що орієнтувався не на центральні держави, а на Росію й її союзників!.. Кожна жінка, Робе, мусить воювати ворога своїми засобами!.. Наш хмурний героїчний епос, епос заліза й крові—відповідає нашій войовничій вдачі, нашій стародавній доброчесності, що чудово znana тобі. Treue!.. Незрадливість!.. Чуєш, як дивно, розкішно, тріумфуюче розлягається це масивне грудне слово! Ти повинен знати, Робе, що я люблю батьківщину жагуче, до самозабуття люблю!..—Вона вимовляє останні слова з притиском. Це наче був її рятунок.—Її міста—мої покої, її річки—мої руки, її гаї—моє волосся!.. Вона, батьківщина вся моя і я вся цілком її!.. Але вона, Ненька, вимагає подвигу від мене! Сьогодні, ніби дикі вепри, з жаданням крові трохи не весь світ кинувся на мою Неньку!.. Смерть і страхіття вітають понад країною, де я родилась!.. Наступила нерівна страшenna боротьба на суходолі й на морях, під водою й в повітрі, боротьба з підмогою шпигунства та провокації!.. А саме, Робе, між батьківщиною й родиною я вибіраю першу!.. Я буду щаслива, як придамся своєму народові і вмру за нього!..—Вона хитається й схоплює рукою ліжко.

—Мовчи, Білі!.. Тсс! Мовчи!.. Я все бачу!.. Я все знаю!.. Але я так само між батьківщиною й дружиною мушу вибрати першу!.. Це вимагає від мене Ненька-Україна!..—Борис сідає в фотель й підпірає рукою підборіддя.—Ви, німці, теж гуляєте в своєму кривавому танку!.. Ваш вогнянний дракон грюкотить, пожирає одних, кличе ненажерливий інших!.. Люті люде!.. Шалені гармати!.. Всюди смерть розмашно косить у два боки: один-два, один-два!.. Тече кров водотоками!..—Він нагло зривається з крісла й підходить до столика з блискучим, металевим кавником і тісточками. Його кроки по пухнатому килимі ледве чуткі.—Лемент, зойки, стони вміраючих, Вагнерівський Feuerzauber Вотана над сплячою Брунгільдою, заповіт Фридриха Ніцшого: "Кволого, слабкого штовхни!"—все творить у вас один акорд!.. Галицьких лицарів на Маківці, що недавно не жаліли за життям для вашого гаразду, ви кидаєте з холодною, тверезою, німецькою методичністю, під звуки погребного маршу Зігфрида, до огнища знищення!.. Вір мені!..

Вона простягає йому коробку з цигарами, де в цілу довжину стоять літери "Lozer und Wolf. Berlin S. W. Friedrichstrasse". Борис добуває з кишені бензинову запальничку й закурює одну.

—Віднедавна змагання твоєї батьківщини направлені до того, щоб вдіяти з Росії не ворога, але союзника!—додає Борис по хвилі, випускаючи густий дим синіх кільцят і дивлячись на лавровий вінець з широкими золотими стрічками, що лежить в куті.—Посередник, через якого імперське правління зважилось робити вплив на царя Миколу—це фрайлина княгиня Васильчикова, що оце тільки прибула з Відня до Петрограду! Сьогодні твоя батьківщина має в перспективі утворення константинопільської і львівської губерній, опанування Росією Босфору і Східної Галичини! Це означає наш національний занепад на двісті літ, проголошення смерті нашому політичному Піємонтіві—Галичині, де міцні незалежницькі традиції, де люди мають досвід десятків літ організованої громадської праці. Вже Петроград поговорює про відставку найзавзятішого германожера-міністра закордонних справ Сазанова, вже архієпископ Антін перехрещує галицьких дітей на православ'я, а ось вже антрепреньор Слободщиков Самарський зо своєю російською трупкою квапиться до Львова на гастролі, вже начальник сокальського повіту князь Горіцин силкується переконати війтів, що ніякої України не було, нема й не буде, а хто цьому не повірив би, дістане двадцять п'ять, вже по всій Галичині начальники повітів наказують війтам нагло у десятидньовому речинці стягати з населення цілорічні податки!..

Борис старається знищити недокурок цигари, щоб не залишити слідів й лягає на канану.

—Ти пам'ятаєш добре, Білі, як в серпні минулого року в Оседку ти шепотіла мені на вухо: "Шляхи наші зійшлися!" В тому погляді ти помилилася!.. Гадаю відтепер українським патріотам східних і західних земель прийдеться зайняти позицію чеських легіонерів та воювати Німеччину на боці англійців і французів.

Сибіла сідає біля п'яніна й грає стародавні речі Баха й Генделя. З прилеглого нумеру чути легке стукотіння наче нагадування про пізну годину. Вона закриває покришкою п'яніно, клякає на коліна перед Борисом і в безсиллі схиляє голову на його плече.

—Бачу, Білі, тобі мусить бути тяжко!—шепче Борис.—Нам обоім тяжко, але я нічим не взмозі тобі допомогти!.. Нічим, Білі!.. Важко провадити таке життя! Де далі в ліс, то більше дров!.. Що робити? Долю конем все одно не обідеш!.. Мою вдачу ти добре знаєш! Я йду рівною дорогою до цілі й з цієї дороги мене не заверне ніяка сила! Не помилую того, хто посміє стати мені впоперек дороги!.. З найліпшого друга шкуру живцем злуплю, коли переконаюсь, що такий експеримент може принести гаразд моему Народові! Щодо блокноту? Твій блокнот відай за місяць я тобі поверну! Це вирішить наступний травень!.. Але може статися, що ти його назад і цілком не дістанеш!.. Гадаю, що буде дуже цікаво французькій контр-розвідці й англійському інтеліженс-сервіс переглянути його, коли цариця Олександра, Распутін, Штюрмер, Про-

топопов і Сухомлінов спочатку розженуть державну думу і об'являть регенство, а незабаром, разом з Німеччиною, воюватимуть Англію і Францію!..—Пенсне блиснуло проти лампи.

Слина застряває поперек горла Сибіли. Вона чує, як брешуть на шибі муха. Весь номер готелю крутиться перед її очима. Сирена авта, що підвозить п'яного Василя Конарського до ганку, прорізує гробову тишу.

—Яким правом ти міг украсти мій блокнот?—важко дихаючи, вимовляє вона.

—Правом?—дивлячись на неї насмішкувато, протягає він. —Яким правом німці зломили неутралітет Бельгії й Люксембургу?.. З часів війни ліпше цього слова не вживати!.. Можливо ти хотіла щось інше запитати?..

—Сиджу я сьогодні, Робе, разом з тобою й почуваю, що немовби мене вже немає тут!..—Крізь сон Ясик ледве починає плакати.—Поклади мені чоловіче, білу туберозу на груди!.. Адже знаєш ти, що я родилась в день Allerseelen, в день помину мертвих!.. Я тепер передчую своє приречення невідомому, неблаганному фатумові, що захопило мене давно й тягне до загибелі!—Лице її посіріло, наче граніт.

Борис в цей момент відчуває дійсно якесь передчуття її близької загибелі. Ніби смертяна коса перестерігає, просвічує з середини цілком все її єство.

—Подивись, Робе, на вираз мого обличчя й ти зауважиш поступінне вянення!.. Вдивись пильно в зарис мого чола: невже крізь нього не проступає ясно обрис черепа з вишкіреними зубами?.. Я знаю, що вже довше не покручуся по цьому світі!.. Я чую вже скрегіт крука за плечима. Я можу кожного дня ждати смерті!.. Я, Робе, для цього життя вже нездатна... я небезпечна... я почуваю, що мій шлях скінчений, моє життя прожите!.. Я тільки знаю, що мені нічого не довелося доконати, що те життя кволої невдачниці повинно зараз обірватися й я мушу йти звідсіля!.. Це не є жарт!.. Слухай, Робе! Ти знатимеш всю ширину правду!..—Вона схилила понуро голову.—Я... і Моренвілеску!.. Він і я!.. Все те було, було!.. Нічим, Робе, того не викреслиш, нічим не знищиш!..—Конвульсійні ридання, якими заноситься вона, лише підтверджують здогади його.

Раптово Борис бисто вдивляється в двері, що ведуть до балкону... Сквалливим кроком він виходить на балкон і пильно глядить у темряву вулиці: три невиразні постаті виринають ізза рогу, согнувшись, плавко, поховозом, хильцем пливають, мов вужі, вздовж муру протилежної кам'яниці й вмиють зникають... За хвилину Борис вертається, кладе руки на рамена дружини й з глибокою тугою вдивляється в її лице.

—Вскочила!.. Витропять!.. Вислідять!!! Вона родилась в день помину мертвих!..—спадає йому на думку, але ті одна одну перебігають...

Відтак він повертає вимикач. М'яким оксамитом покриває обох темрява. Вона обтирає сльозу, що пробігла їй здовж

по обличчі й спинилася на вустах.

* * *

Перерва... Моренвілеску переходить з ложі в четверту низку партеру, щоб ліпше бачити Сибілу. Публика входить і виходить... Нагло хтось спотикається об фотель Моренвілеску й акціонер франко-бельгійських підприємств почуває в своїх руках зім'яту програму... Хутко Моренвілеску закриває її біноклем і хустинкою. За хвилину дивиться на папір, де відбито друком:

“Понеділок, 27 цвітня, 1915 р., в 8.30 годині.. “Князь Ігорь”, опера на 4 дії з прологом.. Лібрето зо “Слова о полку Ігореві”... Евфрозинія, дочка Ярослава—Оксана Преображенська; Концаківна—Сибіла Генцов; Половчанка—Юлія Діанич Поклонська; Плакачка—Анна Горська; Ігор, князь Новгород-Сіверський—Михайло Енгельгарт; Володимир, син його—Дмитро Смирнівський; Володимир, князь Галицький—Платон Целевич; Концак—Василь Гаєнко; Ярошка—Тимко Чеславецький; Вилиця—Ігор Южанін; Лавор—Всеволод Ларський... Дирігент—Францішек Пржезовшек; Постановова—Бориса Гонича...”

Внизу хемічним олівцем накреслено де стільки слів: Моренвілеску відразу пізнав гарний почерк Сибіли.

“Ліпший з друзів!.. Нудьгую нестерпуче!.. Хочу розважитися!.. Ми вдвох повечеряємо, потому погуляємо в англійському клубі!.. Лихі люде вже досить ляпають язиками, тому ми проведемо ніч там, де нас мало знають!.. Я подбала за затишне місце!.. С. Г.”

Моренвілеску мне програму й суне в кишеню. За декілька хвилин світло на залі згашено й починається найліпший момент всієї опери—половецький ханський табір зо знаменитими танками. Вже й занавіса відслонюється.

Кривавим виблеском багрове заходяче сонце освітлює безмежний жовто-бурий степ і мовчазні могили. Неосяжна широчінь, безкрая далечінь і простір ліній, що втікають в глибину, дають відчуття безмірності. Всьо навкруги голе, кам'яне, плоске, ніби висушене вітром, випечене сонцем: немає очам на чому відпочити... Біля повстаних наметів ледве жевріє вечірне багаття. Два кошлаті, крутогорбуваті, з нечистою рудою шерстю верблуди високодумно витягають свої ситі шиї, роздувають великі подовгасті ніздрі й вишкірюють жовті огидливі зуби... на людях—брудні рядна й шкур'яні щити, в обличчях їх помічає глядач щось туранське... На крайовиді алябастрового неба, не світлячи, підіймається здоровенний, гнітучий багровий місяць, який немов сповіщає, що битва на березі бистрої Каяли випала нещасливо: впали Ігореві стяги й сам Ігор попав у полон.

Заливається сумною піснею Юлія Діанич-Поклонська, що грає половчанку.

В темно-синій оксамітній камізелці, в широчезних шараварах, зіпнятих над п'ятами, з фіялковим шовковим завоєм на голові—в ролі Концаківни Сибіла Генцов сидить біля намету. Вона слухає сумну пісню й ніби жде ночі: а саме в Концаківни призначено побачення з милим, з князиком Володимиром Ігоре-

вичем. Заля вібрує неначе загипнотизована.

Сцена порожніє й перед глядачем з'являється Дмитро Смирнівський, що змальовує постать мрійно зажуреного князика. Він дивно співає свою каватину:

“—Поволі день погасав,
сонце за лісом ховалось!”

Виходить знов на сцену Сибіла: Вона вражає Моренвілеску своєю блідністю. В загадковому образі половецької царівни Сибіла виявляє всю млість Сходу. Мальовниче убрання чудово обкреслює її струнку поставу. Під захололим, таємничим суворим обличчям, з вузькими стиснутими вустами, вона затаює титанічну силу ненависті й шалу. Водяні, карі, загадково моторошні, півзаплющені, немов привиклі жмуритися від сонця, очі здається постійно направлені на якусь то настирливу ідею, що жене її далеко від оточення... Ця ідея, власне—покінчити з улюбленим чоловіком...

Сибіла й Дмитро Смирнівський щезають, коли з'являється на сцені високий Михайло Енгельгардт: закутий в панцир, він дає живописну постать українського князя-воїна дванацятого століття. З епічним патосом виконує знамениту арію:

“—Ні сну, ні спокою
недужої, змученої душі
та ніч не шле!...”

Його спів викликає бурю оплесків.

Між тим на сцені на світ благословляється... Сутулий, довгобородий, в шпильастій сірій верблужій шапці, суворий, моторошний, страшний своєю дивоглядною замкненістю Василь Гаєнко вилізає зо шкури геть на фальцетних верхах у ролі половецького хана Концака. Честилубний хан, бажаючи мовляв блищати перед полоненим українським князем, вирішає показати почесному бранцеві свою могутність, багатство—невільниць.

Край алабастрового неба займається загравою верхобіжнього сонця... Заколихалось море оголених голів й захололих, рудуватих, вилицюватих лиць зо щілинками, замість очей... Загальне залякнення зникає: вся сцена заметушилась скаженим вихром... Розпочинається хуртовина, власне в гармонії буря.. Виринає зза куліс Косара... Під тупотіння гострих чобітків відбувається навалний половецький танок... Дика степова воля розливається невтримним потоком у шаленість. Немов повстали всі степи й пустелі Азії, неначе полки верхівців у нескінченному русі несуться на скажених лошицях на Захід... Занавіса на цим запинається...

На залі для глядачів розлягається довгий гуркіт похвали, нескінченні ентузіастичні оплески... Сибіла нахилиє голову в знак подяки за бучні привітання і втомлено йде за куліси.

“О мій, Славотицю преславний!

Моє ти ладо принеси...”

В зеленій киреї з бобровими рукавами на Путивльському заборолі, хмарна, сувора, замкнена в собі Оксана Преображенська прикладає дашком долоню до чола й бере свої незлічені

“фа-дієзи” п’янісімо... Коли вона взяла своє останнє “si” так м’яко, що примусила аудиторію забути про все, крім далекого половецького степу, звідки ніби чекала на свого лютого, Моренвілеску непомітно зіставив своє місце й пішов за сцену...

* * *

Сьома лінія в Нахачевані... Вузька, хмурна, непривабливого вигляду, з запахом гнилих бараболів, з поблідлими шпалерами. Умебльований закамарок: на стіні кавказький килим і кинжали, на столі—нафтова, закопчена лампа, пляшка “Абрав Дюрсо” й овочі.

На великій канапі при блідосиній лампі лежить з приплющеними очима Моренвілеску. З брудних закутків Галацу, де зносив він холод і голод, буйною дорогою прибило його до Росії. Кому він тільки не оповідав про своє минуле, про гартування крицевої волі.

Перед півнагою Сибілею Генцов, що сидить поруч його, просовуються привиди козишнього: старий замок Тішендорф, довкола глибокий різ і широчезний міст, що веде крізь браму на подвір’я, й віковий дуб смалений лискавкою, й блакитня альтана серед тінявих лип... По тілу її ходить втома: Вії її самі собою стулюються... Тепер вона мусить ждати чогось нового щодня...

Знає Моренвілеску, що підозрілі вірменські комірчини в Нахачевані здаються на добу різним людям, що приїжджають сюди з жінками—діптянками, називаються вигаданими іменами й не голосяться в участку: від цих мебльованих закамарків ще перед війною помічник пристава мав доходу п’ятьсот карбованців місячно, околodочний—двісті п’ядесять.

Раптом Моренвілеску зауважує під ногами текстурову цигарничку, що вживають німці для курення сигар. Він нахилиється й підіймає її: на неї в цілу довжину відбито: *Lozer und Berlin S. W. Friedrichstr.* Цигарничка — зовсім новенька, значить, опинилась тут тільки після обявлення війни.

В п’яті очі Сибілі блискають: полум’я їх не віщує нічого доброго для спільника. Скvapливим рухом вона підводить руку й дивиться на брансолет-годинник: третя година ранку!.. Не даючи змоги схаменутися Моренвілескові від несподіванки, —він навіть не встиг і схвати до кишені цигарничку,—Сибіла бере пугар, наповнений до краю й зо всією силою кидає його йому в обличчя. Мить сидить Моренвілеску приголомшений: тонка багряна цівка крові тече з підборіддя та губиться між зморшками шиї.

Двері скриплять, відчиняються... Дві постаті нечутно виростають перед Моренвілеском... Прохід заставлено... Блискає перед його очима дуло мавзера...

—Моє поважання!.. Перепрошую, пане Моренвілеску, що примусив вас трохи чекати на себе—вимовляє Трембач-Монкляр серед гробового мовчання.—Я затримався по справі!.. Вашому фірманові заплачено й він більш не жде вас!—Його

обличчя було в тіні.

—Куди я потрапив?..—спокійно посміхаючись питає Моренвілеску. Він не знає ще, як реагувати, хоч вже приходить до себе.—Ви збожеволіли всі?.. Можливо збираєтесь крутити сцену душєроздираючого бойовика в 500 сажнів довжини?..

—Ви вели невдачну гру тут в Росії і, признайтесь—програли її, пане Моренвілеску!—сухо говорить Трембич-Монкляр, спіраючись ліктями об стіл з брудною скатеркою й покладаючи перед собою мавзер.—Ані удатися до захисту влади, ні перешкодити нашій праці ви від нині не взможі! Маєте мужність признатися, високоповажаний пане!..

—Мабуть ви хворі, пане Трембичу-Монкляре?.. Мабуть вам належить полежати тимчасово в приватній лікарні?

—Захоплююсь вашою байдужістю, але мушу вас попередити, що свої ухвали ми доводимо завжди до кінця!..—Курите?..—протягаючи коробку з сигарами німецької фабрикації “Лозер і Вольф”, запитує Трембич-Монкляр.

—Не маю бажання приймати від вас послуги й курити німецькі сигари!.. Огидливі сигари!..—рішуче відказує Моренвілеску.

—В такому разі дозвольте мені поставити деякі запитання, щоб не гаяти часу! Бачу, що немає чого гратись плівжмурки!..—Трембич-Монкляр струшує порошок з свого смокінгу.—Мушу вам нагадати, що ми маємо всякі засоби присилувати вас відповідати!

—Я негайно закличу поліцію!—переможно підгортаючи губи загрожує Моренвілеску.

—А саме можете закликати всю російську армію на чолі з головнокомандуючим великим князем Миколою Миколаєвичем!.. Ви дайте собі звіт про той стан, в якому ви опинились!.. Скажіть ліпше мені, що ви тут робите в Ростові над Доном?..

—Ви самі бачите, що я роблю: сиджу й не можу рушитись з містя під загрозою британського підданця!

—Серед таких обставин ваша відповідь не задовольняюча! Ви марно дбаєте про те, щоб виграти час! Нам відома вже ваша роля!..

—Перепрошую, пане Трембичу-Монкляре!—дивлячись у бік на Сибілу, перебиває Моренвілеску.—Я так само хочу поставити вам одне питання!.. Можете мені відповісти?..

—З великою приємністю!.. Прошу!..

—Що вам треба від мене?.. Що ви збираєтесь робити зомною?..

—Ваша доля зовсім залежить від ступня вашої відвертості! Як що ви щиро признаєтесь, то завтра вас примусимо вдіяти не зовсім безпечне морське вояжування!.. Як ні, тоді ваші приятелі найдуть ваше бездушне тіло біля підгір'я кримських скель! Запевняю Вас, високоповажаний пане, що даремно часу губити не доведеться!..

—Леле, ви всі мені, бельгійському патріотові, платитимете дорогою ціною за все!..—розширяючи очі, говорить з погрозою

Моренвілеску.

—Я радив би вам стриматися від всяких погроз!..—суворо кричить нарешті Трембич-Монкляр.—Своїми поведінками ви тільки погіршуєте своє незаздрісне положення!.. За нами сила! Ваша карта бита!

—Перепрошую, пане Моренвілеску—втручається несподівано в розмову Сибіла.—Ви вважаєте себе за бельгійського патріота?—Вона аж задихується від зворушення.—Мені здається, що в жилах ваших юшить стільки флямандської крові, скільки можна знайти у маринованому оследці запасу електричної енергії! Адже ваша правдива батьківщина—Румунія, що поки що тільки слідкує за великим герцем, чекаючи поки виявиться переможець, щоб після кинутися на переможеного! Політика вашої батьківщини—це політика шакаля, який слідкує за львом, щоб потому доконати його офіру!

*

*

В здоровенному чотирьохповерховому будинку з колюмнами на “Больша Садова” за тему півжартовливої, півсерйозної розмови стала подія, що трапилася вночі: таємне щезнення Моренвілеску. Великобритійський містоконсуль запевняє всіх, що містера Моренвілеску захопили на вулиці німецькі підглядачі. Але більшість присутніх ставиться до цього припущення занадто скептично: ледве вірилось, що хтось десь міг застукати безстрашного мільйонера.

—Можливо, що містер по prostu пішов пройтись: Ростов—дуже добре знає йому місто.—заспокоює сам себе цивільний з простріленою рукою.

—Зрештою, він міг після виставки в Мошонкінському театрі зустрінути гарненьку артистку!—припускає якийсь то капітан.—Він мабуть вирядився з нею до ресторану!..

Трохи не всі бризкають сміхом.

—Слухайте, панове!..—каже кінець-кінців секретар Воротягін з лицем собаки, що до цього часу мовчав.—Справа настільки поважна, що дивно займатись нісенітницями! Протягом минулих 3 тижнів тут повсталала нова філія міцної берлінської організації!!!—Обличчя його приймає напружений вираз.—Я відразу відчув всю силу її й казав про те неодноразово Моренвілескові!.. Останнього часу немає такого секрету, що незабаром не став би відомий в Берліні на “Кенігсгрецерштрассе”. Я перехопив декільки донесень їх агентів, дивувався тим подробицям, що стають відомі німецьким підглядачам!.. Ця філія, панове, має бути нами відкрита! Доречі: на співачку Генцов—незвичайно обережливо, незвичайно розважливо ми звернемо особливу увагу! Якщо вона не стоїть у центрі філії, то є безумовно вельми близько з нею сплутана! Протягом трьох днів, поки ще трупа Борисова-Масакова гастролює в Ростові, нам необхідно встановити з допомогою агентів зовнішнього наглядання ту ролю, що вона грає! Мені казатимуть, що її належить зліквідувати!.. Ні!.. Тепер ми цього вчинити не можемо! Ясно, що

поміж провідниками філії та нею стосунки настільки добре замасковані, що до цього дня я не мав змоги зібрати про ці стосунки жадних вказівок! Як що ми зліквідуємо її негайно, то ніколи не арештуємо провідників, ніколи не унешкідливно введемо апарат, ніколи не знатимемо центру гадючого кубла! Тепер немає мови, що вся історія з таємничим щезненням пана Моренвілеску організована цією філією!..

—Сьогодні ранком ви когось арештували?—запитує цивільний з простріленою правицею.

—Так, арештував графа дю Шапля!—відказує Воротягін.—Граф мав вступ навіть до Распутіна і до салону графині Ігнатевої в Петрограді!.. Його піймали в кавярні, неподалік звідсіль, як кажуть з “полічним”!..

Обставини знов стались так, що Трембич-Монкляр, щоб урятувати зібраний знадібок про дальші мобілізації й розташування залог, відомості про стан фортець, мусів когонебудь—як і п'ять місяців перед тим нездатного пана Есена—принести в офіру. Спочатку Трембич-Монкляр хотів кинути на жертівник Бориса Гонича, що останнього часу став виявляти неробство, в зв'язку з паданням української акції в Берліні, але наостанку вирішив знищити графа дю Шапля, що закохався не на жарти в Сибілі. З компромітуючими документами граф чекав на Трембича-Монкляра в кавярні, але, замість того, вступила туди поліція.

—Гаразд!.. Як що ми дістанемо потвердження в приналежності графа дю Шапля до злочинної організації, то ж нам буде легко й швидко розслідувати справу, розглянути найменшу подробицю і переловити решту зрадників!—питає капітан.

—Все це не так легко, як з початку здається, панове!—продовжує секретар.—Людина, що стоїть на чолі філії, фаховець, майстер цієї справи!.. Його великими руками не зловиш!.. Хоч у графа я найшов компромітуючі документи, одначе протягом 4 годин, я не міг зрозуміти, звідки він їх одержав!.. Все, що я міг дізнатися: всі нитки документів ведуть безпосередньо до славетної теки “справа Сибілі Генцов”!.. В кишені у нього знайдено листа, з 16 цвітня біжучого року, що писаний в Одесу!.. В листі подається адреса “Н. S. I. сім-п'ядесят три”, щоб спинився у середу 15 цвітня в лондонському готелі в Одесі!.. Цікаво, що в день прибуття оперової трупи Борисова-Масакова з Києва в Одесу 15 цвітня пані Генцов найняла дійсно номер в лондонському готелі та що граф дю Шаплъ перебував тоді теж там!.. У четвер 23 цвітня в день імянин імператриці, містер Моренвілеску був в товаристві співачки в театрі Мошонкіна в ложі бенуара підчас виставки “Евген Онегін”!.. Співачка після другої дії була вільна й сиділа до кінця вистави з ним!.. Позавчера, у неділю 26 цвітня, після виставки “Винова Краля” він був в товаристві з нею в окремому кабінеті ресторану! Нарешті сьогодні інтелідженс-сервіс домагається того, щоб ми негайно взяли її під наглядання!

—Я пішов!..—каже цивільний з простріленою рукою.—Ви

зістається?..—звертається він до Воротягіна.

—Так, зістаюсь, бо мені треба ще працювати у себе в кабінеті!—холодно, без усмішки відповідає той.—В дванадцятій годині у мене побачення з антрепреньором Борисовим-Масаковим!

—Обідаємо разом?..

—Як завжди, звичайно!—Цивільний, капітан і всі прощаються й за десять хвилин залишають здоровений чотирьохповерховий будинок з колюмнами на Большій Садовій вулиці.

* * *

—Націє, велика націє в Товтебургському лісі зроджена!.. Рaso правдивих чистих арійців, расо високих, русявих, блакитньооких доліхоцефалів, расо вища, північна, германська, справня шляхотня расо!..—Неспиться вночі, десь мандрує мій сон!.. Рaso нових надлюдей!.. Я гордію тим, що ми германці зісталися такими варварами, як і тоді, коли полки кимврів і тевтонів йшли на Рим, як і тоді, коли Тацит описував наші звичаї і вдачу!..

Брови її здаються двома чорними крилами переляканого птаха, очі її темніють: їй світ крутиться, немає нікого біля неї, лише стіни й маленький Ясик. Крізь вікна заглядають покрівлі протилежніх будівель. Покоївка приносить їй сніданок: вона його не їсть... Дуже трівожно оглядає ліжко і шафу: чи не вліз туди хто, щоб підслухати.

—Тепер, коли Борис відібрав те, що насилу здобуто, передомною повстає нове, грізне, жахливе обличчя життя:чим величніші, чим шляхотніші помисли й пориви людини, тим доля страшніша!.. Все одно для цього життя я вже не здатна!.. Я тепер небезпечна!.. Дуже багато бачили очі мої!.. Занадто вбрала нечисті душа моя!.. Не можу я жити надалі!.. Мій геройський чин не вимагатиме повторення, бо при повторенні чин мій однаково перегвериться або в святість, або в загибель, стріне мене чи доля Парзифаля, чи доля Зігфрида!.. Але в цих земних умовах я не можу стати святою, а тому все одно загинути, як Зігфрид загинув!.. Кінець!..—ніби в передсмертній тузі голосно кричить вона.—Кінець, кінець всьому!..

Зо звичайною методичною старанністю вона складає білизну... Чи вона готується до втечі з братом, чи до смерті—сама вона не знає... Спочатку робить всьо поволі, після з тривожним поспіхом... Вибиває дванадцята... Трівога росте... Вона квапливо підходить до валізи, знаходить бравнінг, наглим рухом бере його до рук й кладе на нічний столик!..

—Саван!.. Хризантеми!.. Могильна холоднеча!.. Хто ж присвятить мені пісню тинання, пісню жертви життям для гаразду Батьківщини?..

Вона схиляється на коліна перед Розп'яттям і благає в короткій молитві Ісуса підбадьорити її, покріпити. За хвилину, схопившись за серце й хитаючись, підходить до свого ліжка й ледве стогне. Її гарненька голівка відкидається на подушки та лежить на них нерухомо...

—Зомліла чи сконала?..
Ясик нічого не розуміє.

*

*

*

—Погодитесь, Максиміліяне Карловичу, що було б незрозумілим, коли б російська суспільність в сучасний тривожний і грізний момент залишала такі факти без уваги!—говорить Воротягін відомому в цілій Росії антрепреньорові Борисову-Масакову.—Поки вона знаходиться на свободі, ми не почуватимемо себе в безпеці!.. Отже, що робити на вашу думку?..

—Цебто ви вперто переконані, що вона... Я цим нісенітницям не вірю!.. Напевно ні!

—Знаєте, який сон мені снився вночі?—скрипить знечевя, перехилившись понад столом, подібний до собаки Воротягін.

—Звідкіля я знаю?—гудить як з боклагі антрепреньор.

—Мені снилось, що вона мотається на поперечці, але край вірówki я сам тримаю в своїх власних руках! Уявіть собі, що за розчарування спіткало мене, коли я прокинувся?.. Міркуйте самі, Максиміліяне Карловичу!.. Нам відомо, що вона німецького походження. Дитячі літа свого життя провела коло своєї бабуні, баронової Тішендорф в Баварії. Після сліди її на деякий час щезають. Кінець-кінців з'являється вона на сцені, де виступає з незвичайним успіхом! На туалети треба багато грошей. Ви мені скажете, що такі речі звичайно оплачують адоратори!.. Безперечно, правда!.. Але хто ж був її адораторами?.. —Сидячи проти антрепреньора, Воротягін пильно вдивляється в його очі.—Мадярський занглійщений жид Трембич-Монкляр, вхожий до Распутіна і граф дю Шапель... Чи не так?.. Здається мені, дорогий Максиміліяне Карловичу, прийдеться швидко припинити її виступи на сцені й скасувати ваш договір!..

—Договір уже скасовано!—хмурно оголошує Борисов-Масаков.

—Що?.. Що кажете?.. Як так скасовано?.. Кажіть мерщій, чому так сталося?—скочивши з крісла, голосить несамотимим голосом Воротягін.

—Вона його ніколи й не укладала!.. Тільки напередодні гастрольної мандрівки в місяці січні склала умови. Вчора під час вистави вона полялась з артисткою Луцькою, а сьогодні ранком телефонувала мені, що від вистави, у четвер 30 цвітня, у "Карменшети" відмовляється категорично!.. Для мене, безумовно, це велика неприємність і я після сніданку хочу порадитися з відомим адвокатом.

—Чому ви, Максиміліяне Карловичу, мене не попередили?..

—А чому ви раніше мені нічого не казали?..

—Хіба я можу казати про такі речі, дійсно?..

—Я гадав, що вона просто комизиться, як і всі талановиті артистки й не губив надії мирно поладити наш конфлікт.

—Досадно!..—скреготючи зубами, гадає собі Воротягін.—Вислизне враг зпід самого носа!

Борисов-Масаков пішов... Воротягін спішиться до начальника зовнішнього наглядання в Ростові... Той нагло оцінює положення й ставить дату на ордер, що взяв ще загодя від начальника контр-розвідки в краю Війська Донського для арешту співачки Сибіли Генцов.

У театрі Борис застав листа, де Оксана просить його негайно прибути до готелю. Він не може зрозуміти, що змусило її вимагати його присутності вдома... Борис кличе фірмана й робить різні припущення.

* * *

Ось кінчається одна вулиця, починається якась друга... Дзенькотить трамвай на Большій Садовій...

Ось і готель Бальшої Московської...

В коритарі, ніби провісниці біди, стоять кілька служниць і встромляють в Бориса мовчазливі зори.

Він розлітається й бачить, що двері номеру 113 зачинені, торкається до ручки: двері навстіж. У першій кімнаті, сперши лікті на стіл, сидить Оксана.

—В чому справа?.. Що трапилось?..

В неприємності Борис ступає кілька кроків і зо страхом заглядає в прилеглу кімнату праворуч... Там на ліжковій лежить щось непорушне, прикрите тонким білим простиралом. Він вмить приходить до себе.

—Ні, не треба тобі туди входити!—чути жахливе шипіння Оксани.—Там смерть!.. Вона мертва!..

—Мертва?..—Борис переступає через поріг.

—Так!.. Мертва!.. Існує старе акторське повір'я: як що двох артистів умре в трупі протягом сезону, тоді треба ждати черги за третім.

Могильним холодом віє від всієї її постаті... Він простягає руку й гладить тонкі мармурові пальчики...

—Вона родилась в день помину мертвих!..

Рівночасно відчиняються двері й входять лікар, пристав і керівник готелю.

—Хто міг би сподіватися чогось подібного!—каже керівник й підходить до ліжка.

З фаховою байдужістю лікар констатує смерть од розриву серця.

—Чи не може бути самогубство?..—питає пристав.

—Бравнінг лежить на нічному столикові з невибитими кутлами!—відказує лікар, стискаючи плечима.—Обстановка подібна до самогубства, але судове медичне розрізування й дослідження змістовості шлунку лише ствердять мій висновок!.. Відай небіжчиця мала намір кінчити самогубством та від надмірного зворушення не витримало її серце...

Гадки в голові Бориса носяться в чудних полуценнях. Ховзанка лижви, гуркіт старовинного бронзового годинника фрав Генцов на Мироносицькій, постаті Амнеризи; Карменшети; Отруди; Азучени; Зейнаби; Мініни; Льоти; Марини Мни-

шек; Іфігенії; Фріки; Леня; Концаківни; Марени; Орлеанської Дівчини і цариці Катерини на сцені—все минуле плутається з сучасною дійсністю... Втоmlений мозок його відмовляється працювати. Вона лежить як мармурова статуя на саркофазі...

* * *

Поволі колихається трубка телефону в номері 113 Большого Московського готелю... Навкруги постаті з сумно похиленими головами... Грובה мовчанка... Надходить чорна дощова ніч..

Серед номеру, в моторошному могильному світлі покрита білими туберозами труна... В ній лежить зо згорнутими на грудях прозорими руками, з позбавленим крові, зелено-цитриним обличчям і нещільно затуленими довгими віями—Сибіла Генцов... В куті біля дверей, встановлене в кам'янно-тяжких обрисах, чорне віко з білим хрестом.

Горять свічки й кидають журне світло на лице Сибіли, бігають тіні по ньому... Голова її увійшла в глибину трункової подушки.

Борис стоїть один... Він зрізує ножечками гнотики на свічках й схиляє голову до льодової руки вмерлої... До нього підходять, частіше мовчки: бо що йому казати?.. Згодом вступає він до суміжної кімнати, де сховавши обличчя на груди жовтого плюшевого ведмеда, спить Ясик... Тихо, щоб не розбудити сина, нахиляється над ліжком, простягає руки до дитини, мовчазливо стоїть пів години коло неї та кінець-кінців бере подорожній несесер покійниці.

—Он це все, що від неї залилося!.. Нікчемний, смутний слід уплившого життя!.. Вона родилась в день помину мертвих!.. Її вже немає!..

Лежать в середині несесеру листи фрав Генцов з підписом “Твоя вірна німецька мати”, католицький молитовник з золотим обрізом, настільний томик Фридерика Коваліса “Гайнріх фон Остердінген” з жовто-розпливчастими плямами від сліз, кавалки тинку з мурів рідного замку Тішендорф і змята замшова рукавичка з волоссям Бориса й Ясика.

—Я стратив тебе! Не руште, не руште спомину!

* * *

У четвер, 30 цвітня, вранці передано телеграфом у всі прикордонні пункти повідомлення про прикмети й ознаки британського підданця Трембича-Монкляра. Російська контр-розвідка попала на його слід. Але ще світанком він вже встиг переплисти човном Дністер й опинитися на румунському нейтральному березі. На двісті кроків по той бік Дністра покладено трупом чотирьох пограничних російських вояків; всі вони прострілені втікачем стрілами з мавзерау.

—Все скінчено!.. Кінець!..—затуливши очі, вимовляє Борис.—Сьогодні ми її ховаємо: що це таке?... Що трапилось?.. Про що я говорю?.. Не знаю!.. Тепер у мене вже все вбито!..

Все!.. Білі й смерть!.. Білі й яма!.. Білі й домовина!.. Ні, ні! Це, здається, неможливе: Артистка, що здобула славу, артистка, що здобула не тільки признання, але й захоплення, ця артистка сьогодні не існує!.. Вона пішла від нас, коли їй виходило тільки двадцять три роки, шляхом тернистим, іскристим, з рідного замку Тішендорф, повз театральні лаштунки на кладовище!..

Дзвякають дзвони над костелом у Ростові... Портал затягнений чорною матерією.

Не дивлячись ні на кого, Борис Гонич входить в темну простору римо-католицьку церкву й сквапливо клякає на коліно. Він не був людиною релігійною, як і не був атеїстом... Релігія цікавила його мало. Потужні звуки органу розлягаються згори. Весь костел потопає в цвітах і вінцях з порцелянових троянд. Борис ледве розпізнає круглу виголену голову священика та його вбір. У глибині вітваря горить безліч товстих свічок, жевріють вогники кривавих лямпадок під закопченим сторчастим муром.. Крізь різно-барвні шиби готичних вікон тьмяно проходять соняшні проміні.

Східчастий катафалк темною масою нагромаджується посередині й на ньому чорна з білими хрестами домовина... Навколо голови змерлої, неначе образ смерті, що визволяє душу від страждань життя, покладені білі лелії, між пальцями з бузковими нігтями—дерев'яне розпяття.. В труні вона, здається, молодша своїх літ: каштанове волосся зберегло свою живу красу... Червоно-жовтим полум'ям горять важкі срібні канделябри.. До самої підлоги спускається здоровенний намет, що розшитий по темному оксаміті тьмяним сріблом.

Хор трупи Борисова-Масакова, під гримлячі й завміраючі переливи органу, виконує "Profundis ad Te, Domine!..", оркестра грає героїчну симфонію Бетовена.

Зо словами "Requiescat in pace!.." всі клякають на коліна.

Поминальна відправа, що тривала сорокп'ять хвилин,кінчається: Ксьондз благословляє тіло й відходить у вітвар. Джована, вся в чорному вбранні, з лицем покритим чорним серпанком припадає головою до труни. Зчерги, поодиноці, ледве доторкуючись до холодних пальців трупа, підходять прощатися всі присутні.

—На неї мої поцілунки!.. На неї моє дихання!.. Не здуйте його вашим диханням!..—Обличчя Бориса кривиться страшено. Він вже не знає, де він, що з ним.

Минає декілька зворушливих хвилин. Домовину покривають віком, здійсмають з катафалку й виносять.

Сонце сховалось... Починає падати дрібненький дощ: Парасолі покривають увесь проїзд перед костелом. Поволі, ледве хитаючись, відпливає висока, запряжена чотирьома кіньми погребна колісниця. Довгополі смолоскипники несуть подібні до булав смолоскипи.

—Іш, польку хоронять!..—бубонять під ніс баби, хрестячись з нерішучістю.

Серед відгородженого ланцюгом рожевого мармуру, гранітових плит і білих статуй мадон розрита чорна пухка яма: в неї спускають труну з тілом покійної.

Стукає об віко перша грудка землі і відтак, під ударами лопат, сипляться сірі, розлиті дощем кавалки... Якийсь то старий либець з капелюхом в руках дивиться, схиливши голову в яму.

Мине п'ять літ—ніхто не покаже горбка, де поховали її, упадуть останні лаврові листки з хреста на землю.

Натовп повільно рідшає... В пусту землю дивляться хрести й нагробники... Дощ ле, як з ведра... Плаче небо...

*

*

Рітмайстер Регенсбурського шеволежерського полку Гайнріх фон Генцов дізнається, що російська контр-розвідка чудово інформована, яким поїздом, що відходить з Кишенева до румунсько-бесарабського кордону, він вибрався... Послано наказ потрусити цей вантажний потяг й арештувати німецького рітмайстра. Наказ перехоплено на стації Кормешті...

Російські старшини й озброєні прикордонні вояки підіймаються на границі по східцях румунських вагонів.. Заприсягаючись, запевняє командант, що жадного німецького офіцера немає в потязі, але гі й слухати нічого не бажають: трус продовжується майже цілу годину. Перерито, перекидано, переглянено все від старої льокомотиви до останнього вагону, ні один закуток, ані одна скринка не зістають без уваги озвірилих російських салдатів. Німця немає...

Командант тріюмфує... Ті починають повторний трус: безрезультатно!..

Румунський поїзд щасливо, хоч і зо спізненням, прибуває в Яси...

Задоволений, з мельхіоровою люлькою в зубах рітмайстер Регенсбурського полку, що ледве не вскочив через дождання на сестру, пращається з командантом та опиняється в нейтральному місті...

Румунський командант задоволений таксамо: в його кишені лежить вже п'ятдесят тисяч російських карбованців...

Трусачим й не впало до голови, що за час, коли передягнений звичайним вояжером командант закусував у вагоні, німецький рітмайстер взяв на себе його ролю...

*

*

*

В клубках сивої пари низький паротяг з широкою трубою поволі тягне довгий вантажно-пасажи́рський потяг по пісковатому насипі невеликої залізничної галузі... Смерком на краєвиді стеляться котомлянські ліси.

—Та невже ж австрійці не відберуть назад Львова?..—каже збентеженим голосом гарненька на личко, з пишним піськово-сірим волоссям, з очима коліру матово-чорної сливи, з дивно білими руками сестра Бориса Галина, що має в свідоцтві

“круглих дванацять” і тільки що одержала золоту медаль імператриці Марії.

Галина Гоничівна поглядає на промовців й зауважує, що Арсен Миколаєвич Армашевський широко розтулив очі, Борис бореться з чуттям гніву й Оксана перелякано дивиться на дідича. Галина продовжує глядіти на всіх ясними й спокійними очима. Мовчанка триває дескільки хвилин. Раптом обличчя її освітлюється прозорою, розумною усмішкою й вона говорить:

—Я прошу пробачення, Арсене Миколаєвичу, що здивувала й збентежила вас своїм реченням! Я захоплююсь тим чуттям, що викликає у вас жах до моїх слів!.. Я зачіпила ваш патріотизм й дуже жалію, що образила вас!..—Галина Гоничівна мружить матово чорні псотливі оченята за довгими віями.—Дозвольте мені зясувати, чому турбуюсь я про долю Львова!..

Спокійний і гідний тон Галини, загадковість її слів і привабна усмішка на її вустах надміру зворушують цікавість Арсена Миколаєвича Армашевського... Замішання проходить...

—Очень прошу вас!..—почуваючи необхідність стати гречним, говорить дідич вовчанського повіту, в дворянському кашкеті з червоною околичкою.—Ваше заявлення мене чрезвычайно інтересует....

Галина хитає головою, наче дякуючи за бажання її слухати.

—Я пристрасна патріотка!..—вимовляє вона.—Я визнаю обовязки щодо батьківщини, але до своєї!.. Не до чужої!..

Ось вже видно й червону цегельну стацію, від якої віддаль, до Котомлі десять верстов...

З валізами в руках Оксана, Галина, фрав Генцов і Борис з Ясиком виходять на перон висипаний жужелицею й оглядаються на всі боки... За хвилину потяг побіг далі...

—Сюди! Сюди, господа!.. Прошу, швидко доведу!—хапаючи валізи, кричить якийсь дядько з батогом в руці.

—Ач, це ж наша попівна, Оксаночка!—голосить що сили старенький, сивенький візник.—Я ж, голубонько, й не пізнав тебе!.. Та яка ж ти гарненька стала?.. Памятаеш, як тебе до епархіяльного вчилища відвозив?.. Тому минуло вже мабуть років девять!.. А вас усіх до самого батюшки?

—До самого пана отця Володимира!—відказує один за всіх Борис.

—Ви може чоловік Оксаночки будете?..

—Ні, родич пана отця тільки...

—Скажи, будь ласка—звертається він до Галини, коли всі вже підійшли до труських однокінних бричок і сірих та рябих шкапин,—чому ти причіпилась у вагоні до цього опудала?..

—До якого опудала?..—голос її стає трохи голосніший.

Стоїть тихий травневий вечір: все навкруги залито рожевуватим промінням. Один за другим, як чорногуз, йдуть косарі.

—Дуже його турбує доля Львова!.. Найшла з ким розпочинати розмови на такі теми!..

—Мовчи, Борисе!.. Не можу я стриматися, коли в мене

серце болить!.. Тепер настає рішуча боротьба за повне політичне національне визволення!..—Галина сідає разом з Оксаною в покривлену бричку.

—Наша нація сама без тебе промовить твердо й відважно за себе!—розсаджуючись у куті з фрав Генцов й Ясиком у другий маленький возик, скипає він.

—Фур-фур, вже знов, Борисе, загорівся як порох!..—репетує Оксана, як виїхали на вузький шлях між телеграфними стовпами.—Дай собі спокій!.. Подивись: цією дорогою я стрибала колись босоніж!..—сміючись, додає вона.—Здається, все так недавно було...

Спочатку шлях веде вгору.. Візники зіскакують та йдуть поруч візків. Схиливши голови й насаджуючись, шапи тягнуть вагу... Незабаром зіскакує й Борис: понад головами безхмарне небо в зорях, матове світло місяця усміхається зверху.

Коні видираються на гору, їдуть швидко... Порохом переїджаять Дінець... Праворуч показуються на горбах вітряки, а після й Котомля.

Більш тринадцять літ Борис не бував тут... Тримаючись за передок, не відриваючись очима, він дивиться на місцевість, з якою зв'язані в нього спомини давно минулого дитинства.

Онде дерева, по яких він лазив з Оксаною, обліті молочним цвітом, он здалека біліє біла церковця, дзвіниця. Старезні липи мовчать над тихими ставками. Маячать вишняки, клуні, ворітця, кладки й тини з перелазами...

Мяко плывуть колеса по вогкій дорозі.

Вкінці візки підїжджаять до білого церковного будинку, зарослого диким, вюнким, пурпуровим виноградом...

—Протягом 13 літ Котомля мало змінилась! Тільки трохи гуще стали садочки!..

Прикочують візки в ворота.. Собаки гавкають..

Лампадка в кутку ледве освітлює залю... Оксана й Галина вводять під руки фрав Генцов. Немов закам'яніла, в жалібному вбранні, вона спиняється біля роялю посеред покою. Попереду стоїть Ясик, позаду—Борис.

У фіялковій рясі пан-отець Володимир Преображенський виходить назустріч гостям... Поправляючи з привички нагрудний хрест, він вдивляється в образи й наближується до фрав Генцов. Смутним зором довго глядить баварська жінка на незвичайне для неї обличчя православного священника. Схиливши голову на бік, пан-отець обережно бере її за лікоть.

—Уповайте на Господа!.. Волею Всевишнього вона переставилась!..—вимовляє він.—Спіткало вас лихо!..

—Батушка, я не знайте как я з ума не сошол?..—фрав фон Генцов, наче дитина, плаче без істерики, без голосіння.

—Молітесь, молітесь, дужче всього молітесь Господеві. Дочка ваша знайшла вічний мир і спокій!—суворим і врочистим півшепотом додає він.

Оксана підводить обидві руки, обіймає батька й припадає до його грудей. Пан-отець хрестить і цілує дочку, гладить сво-

їми тремтячими зморщеними пальцями її попелясте, розкуйовджене волосся. Змахнувши хустинкою сльози на очах, він непомітно покладає лівицю на рамя Бориса.

—Подібний до покійної матері!—цілуючи Ясика і пильно вдивляючись в його чоло, тихо вимовляє пан-отець.

Булькотить за півгодини самовар на столі, шкварчить оката яєшня, лежить масло, сир і сало, книш і краяна паляниця... Оксана вилазить на крісло, дістає з верхньої полиці шклянний слій з вишневим варенням, потім кладе на підставочки влюблене Борисом варення, насипає в плетений кошик пиріжків, пундиків, сухарів і балабушків. Наостанку засипає чай: вдома в себе в Котомлі вона любить господарити.

Гості сідають за довгий стіл... Самовар, мухи й вишнєве варення додають церковному будинкові особливий затишок. Пан-отець Володимир глядить у куток на образи й повагом вимовляє:

—Упокой, Господи, душу новопереставленої раби своєї!.. Перепрошую за вечерю!..—смикаючи за рукав Бориса, говорить господар.—За яйцями прийшлося до діякона посилати!.. А ви, Рито Робертівно, ось що—змахнув сльозу й повертаючись до фрав Генцов, ласкаво звертається він.—Останні літа наші прудко пройдуть, а там і з донею побачитесь!

—Батушка, она роділся в день Allerseelen, в день помину мертвих!..—заливається тихим плачем фрав фон Генцов.

Щоб розсіяти смутний настрій гостей, Оксана пригадує Галині про своє перебування в єпархіяльній школі.

Йшла осінь 1906 року.

Повнява, на зріст висока, зо здоровенними сірими очима, з темними широкими бровами, з густим попелястим волоссям і здоровим вишневим румянцем на круглявих веснянкуватих щоках, Оксана Преображенська, чмихаючи в кулак, зо всіми кривляннями єпархіялки, зо всім запалом молодих літ глузувала з лисого вчителя російської мови, що був безумно закоханий в неї.

Через буйну вдачу, через веселу, живорадісну натуру класні дами її ненавиділи, хоч власне вона не чинила нічого недоброго, крім того, що погано вчилась, до впадку сміялась, дурила семинаристів і співала українських пісень.

Товаришки всі любили Оксану... Коли пан-отець Преображенський привозив їй з Котомлі вишнєве варення, вона вночі обділяла ним усіх подружок. Зразу після варення тяжко задрімати, через що тоді й розпочинались оповідання. Оксана оповідала про свого батька, про вмерлу матір, про родича-гімназиста Бориса, що вважався наймудрішим у гімназії. Часом оповідала українські казки, читала Шевченкову "Катерину", повісті Квітки-Основ'яненка.

Крім того товаришки любили її за незвичайний голос.

—Чи чули га, як Преображенська в страсний четвер "Разбойніка благоразумного" співає?.. Вона "сі" витягає, без нот бере!..—казали вже тоді за неї її єпархіялки.

Одного разу, в жовтні того року вона дістала “двійку” з геометрії, однак, здавалось, весь світ став їй саме тоді невичерпаним джерелом радощів.

—Дозвольте мені сьогодні піти в оперовий театр!..—підходячи в той же день у розірваному хвартушку з чорного кашміру до начальниці, промовила Оксана.

—Хто ти?—Начальниця не була в настрою.

—Преображенська з шостої паралельної!..—полагоджуючи рівно зачесані назад і закладені округлим вузликом на карку коси, відказала вона.

—Разом з ким?—суворо запитала начальниця.

—З нашим родичем, Борисом Гоничем!..—Голос її став ласкавий та улесливий.

—Не можна!..—хутко відрубала начальниця й відійшла.

Оксана побігла за нею, але та круто звернула в бік і з роздратуванням повторила, підвищуючи голос:—Не можна!..

Другачка вирішила:—Хай мене виженуть геть з епархіальної школи, але в опері з Борисом побуваю.

Демонстративно жбурнувши підручник геометрії Киселева в присутності класних дам на підлогу, вона непомітно відокремилась від подружок, одяглась, спустилась на низ й вирудила разом з Борисом в оперовий театр.

Ледве завіса піднялась, як очі Оксани заблискотіли, вона забула про все в світі й впиалася зором у сцену. Опера “Гугеноти” так захопила її, що вона, завміраючи зовсім, в непритомності унеслась кудись... Тоді вона була перший раз у театрі.

Другого дня в домі Петра Аркадієвича Гонича на Мирносицькій вулиці Оксана сиділа в кутку, скребла нігтями підлогу й заносилась гарячими сльозами: її саме тоді виключили з епархіальної школи.

—Оксано, зірко моя ясна, не плач мила!—торкаючись її плеча, почав Борис... Вона стала ще міцніш плакати.

—Але, Оксано!..—заспокоював її, милуючи.—Виключили?.. Все це дурниця!.. Життя ще попереду!..—Він обіймає її за стан й почуває, як тремтять її рамена. Після поцілував один раз у шию й вона затихла.

—Піду пробувати голос!—сказала наостанку.—Як що не приймуть у музичну школу—піду співати до українського хору!..

Однак в хорі їй співати не довелось: блискуча кар'єра оперової співачки відкрилась перед нею.

В свою чергу й Галина згадує за своє перебування в інституті.

Іспити вона оце тільки дуже гарно склала... В найкращій частині міста на Сумській вулиці, там, де більше садів, гарних окремих будинків, пишається в українському стилі, гордий своїм минулим і непохитно впевнений в своєму прийдешньому інститут дворянських дівчат, що це зараз перед десятьма днями урочисто святкував чергове випускання... У пер-

шій добі девятнадцятого століття інститутом піклувався український цареславець, оборонець кріпаччини, пан-поміщик, автор ганебних “листів до земляків” Григорій Квітка-Основяненко. В ньому відкривав баль мазуркою цар Микола Перший Палкин укупі красунею—крамарською дочкою... Поза великою чавунною брамою й високою чавунною ґратою, що закрита диким виноградом, у просторій білій будівлі, мармурові, роздвоєні від площадки по двох боках сходи й величезна біла актова зала були залиті пестрим світлом люстер і заповнялись гуркотінням військової музики... Зо стін у позолочених рямах дивився з орлячими очима, в зеленій куцині й з блакитною биндою через рамя псевдо-європеець і геніяльний варвар, цар Петро Перший. Глядів понуро кирпатий в мундірі з червоною вилогою й з білим мальтійським хрестом на грудях цар Павло Перший; позирав кудись вгору, в небо, в безсмертя лисенький Олександр Перший; з гоноровитим профілем у театральній позі—цар-деспот Микола Перший; во весь зріст “асвабідитель”—герой указу з забороною українського письменства Олександр Другий...

Галина одержала шифр і причепила його до плеча на блакитньому банті... Начальниця інституту Марія Олексівна Вестенберг, стоячи поруч з братом Миколою Олексієвичем Постригало-Неглюдовим на площадці мармурових сходів, пропускала повз себе в останній раз проходячі рудуваті пари в пелеринах і вдавано усміхалась... Відбиток снобізму й погорди до всього, що “нешляхотно-уроджене” лежало на її червонощокому, дебелому, породистому обличчі з сивуватим волоссям, оловяними очима й крутими луками брів... Микола Олексієвич Постригало-Неглюдов одягнений в стрій жандармського полковника, шукаючи очима гарненьких дівчат, хитав головою.

Подружки цілували Галину, ґратували їй, надавали їй адреси, прохали не забувати їх і писати.

Марія Олексівна Вестенберг промовила їй коротеньке поучення зо всіми ходячими моралями.

—Я отроєна театром, Маріє Олексівно—відповіла Галина. —Ця отруя примушує мене йти на сцену! Рятунку від неї немає! Це міцніш усіх наркотиків у світі... Без сцени я тепер не уявляю собі життя!..

Микола Олексієвич поцікавився, хто така ця шифристка...

—Що сім літ випроваджаю своїх вихованок!.. Що сім літ вони відлітають звідсіля, ніби пташенята з гніздечка, відлітають назавжди!..—хамаркала затовчені трафаретні речення класна дама Олена Іванівна Ослицинова Галині...

—Так, Олено Іванівно!.. Я змагаюся до життя, я бажаю, прагну його!.. Я надто задоволена, що вириваюся з інститутських murів!

—Даремно, Галино!.. Коли пізнаєш життя, зазнаєш лиха, тоді жалітимеш за інститутом!..

—Нізащо в світі не жалітиму!..

Інститутки плакали разом з Оленою Іванівною Ослицино-

вою всі, крім Галини, та вирішили вирядитися в ілюмінований різнобарвними ліхтарями сад, щоб попрощати його останній раз... Сад здавався їм якимсь то незвичайно великим... Там вони обіймалися, навперебивки балакали, плакали, знов обіймалися та згадували все, що минуло протягом сьоми літ.

* *

—Вечеря скінчена. Оксана прибірає зо столу, зачинає роаяль й переставляє на всі боки крісла.

Татусю, може ви сьогодні втомилися та хочете зараз спати?—запитує вона батька.

—Зажди трохи, дочко!—відказує пан-отець.—Посиджу ще з вами всіми, з Ритюю Робертівною та й піду собі з Богом!..

Оксана сідає біля його ніг. Він цілує доню в чоло.

—Цей білий церковний дім, Рито Робертівно, будувався тоді, коли був ще живий мій дід!..—починає хазяїн.—Після знищення унії дід переїхав сюди з далекого Поділля!.. Такі будинки, як оцей, звичайно ламають: дешевше й легше збудувати новий, як полагодити старий!.. Проте ж тут тепер доживаю свій вік!.. Сиджу вчора самий і кіт сірий, волохатий зомною... Кіт згорнувся клубком на каналі тай спить собі: йому байдуже до думок наших, до лиха-горя, до всього, що нас так хапає за душу й серце, йому байдуже хто кого воює, хто переможе!.. Переживаємо лихоліття, щезнуть хмари, скінчиться війна, вертатись-муть сини ваші домів та й знов розясниться, вигляне сонечко!.. Кожний з нас мусить тяжкий хрест обовязків нести аж до смерті! Кожний мусить бути готовий навіть кров пролити за ближнього!..

—Я не знайт, батюшка!.. Я не знайт, как!..—з притлумленим риданням вимовляє фрав Генцов.

—Уповайте, кажу на Господа!.. На все його свята воля!.. Не буде вівік, щоб хто зістався жити назавжди!.. Путі його вищі шляхів наших і мислі його глибші думок наших!..

—Ми з вами, батюшка будем посідейть і говоріть!.. Вешір такой пріязні!..

Вона трохи заспокоюється. Він підводить повні тихої суворості очі на її обличчя.

Крізь густі гіляки дерев місяць кидає свої неясні тіні. Пахне гноєм і теплим молоком... Борис припиняється з дрючком в руці й переводить дух... У грудях з болем, нерівно, товчками, голосно стукає серце... Він підслухує, що шопотять дерева, як пе садовина соки життя зпід земляної кори. Блескотять вогняні світлячки...

Ніби умовившись, у глибину саду сходить Оксана й притулившись спиною до тину, простягає Борисові руки.

—Що ти тут робиш, Борику?..—запитує вона його зниженим голосом біля перелазу через пліт.—Дивись, яка чарівлива ніч, зірки блищать й посилають нам привітання своїми зелено-срібlistими вогниками?.. Чуєш, як дме вітер?.. Немов співає: Хвала!.. всьому хвала!..

—Борис глядить у покриті вишневим румянцем її обличчя й відчуває вже близько біля свого рамени тепле її плече... Біде лице визубленого місяця з загадковою тугою позирає на них...

Оксана й Борис ступають звільна по вузькій стежці... Тиша запашна, повна таємності, пригортає їх обох... Гарячі Оксанині вуста знаходять щоку Бориса й притуляються міцно до неї... Він поволі стуляє повіки: перед ним саме тоді оживає минуле... Вони підходять до ставу й довго стоять на березі мовчки... За тринадцять літ дуже змінився ставок: поверхню його геть чисто затягло ряскою... Згодом вони повертають ліворуч. Там за днів їх в дитинства росли корчі.

Замовкає все, навіть гавкання псів... Оксана й Борис вертаються додів... Біля клуні вони зупиняються: поза неї тягнеться довга глибока балка з крутими спусками й проваллям, що заросло високим буряном. З обори доноситься букання бугая...

Під затишною стиртою, на запашному сіні й сірому рядні, не відриваючи зору від непорушного місяця, лежать Оксана й Борис до світанку... Вітер шумить у гіляках вишневих дерев: гіляки тремтять й шепчуть... Ось летить по небу падаюча зірка... На церковній дзвіниці вибиває пів на третю... Від Дінця тягне вихістю. Вже дме холоднуватий вітер.

—Пора спати тепер, Оксано!.. Зараз червонітиме схід!..

—Добраніч, Борику!.. Спи спокійно!..

31 й "32" ТРАВНЯ, 1936 РОКУ

Залізо-бетонові сходи.. Півтемні куліси... Довгий коридар і напис на дверях:

"Жигмонт Блюменталь-Альбота"

Сидить він сам перед зеркалом, накладає грим на обличчя й поступінно в зеркалі починає відбиватися фігура блазня Каніо.

В прилеглий убіральні Павло Аркадієвич добродушно лається з Оксаною, після пробує якусь руладу на високих ногах.

Нараз з тріском розчиняються двері; в білому спортовому одязі в убіральню входить Борис Гонич і стає перед тенором: очі його палахкотять.

—Тяжко при кінці першої дії!—промовляє зненацька голий до пояса Жигмонт.—Не можу зробити, як належить.

—В чому справа?—напів жартливо запитує Борис.

—Я не жартую, Борисе!.. починає тенор, потупивши зір.—Підчас аріозо "смійся блазню" я мушу зайнятися плачем і лементом!.. Згадую все, що сталося перед двома роками з мною, але плакати не взмозі й знаю певно, що глядач мене цілком не зрозуміє!..

—Не свій плач, Жигмонте, але дай плач того, кого ти граєш!.. промовляє Борис, запалюючи цигарку.—Що мусять робити рамена твої в мент аріоза?..—Жигмонт зо здивуванням дивиться на режисера.—Як міцніше твоє почуття, то більше підводяться твої рамена!.. Корчі плачу будуть яскравіші, як що вони зосередяться в раменах!.. Залиши всі свої спогади!.. Час забути!.. Ти людина, чи ні?.. З'явився тоді до мене підчас перерви "Тангойзера", ніби навісний!.. Відходитимеш у глибину сцени, підводитимеш рамена все вище й вище, але голову схилятимеш все нище й нище!..

—Ти Борисе, завжди заперечуєш, коли я виявляю чуття на сцені!.. нервово завважає тенор.

—Роби таким чином, як тобі наказую, Жигмонте, побачиш, що чуття твоє спалахне тоді, як іскра!..

—В мою істоту вслизнуло давненько якесь боляче почування самотності!..—Врешті каже глухо з трудом:—Якби ти знав, Борисе, як я нестерпно самотний?.. Мене лякає порожнеча в середині самого себе!..—Його обличчя страшенно кривиться, він вже заноситься риданням...

Де початок мук і страждань буковинського мандрівника—співачи Жигмонта?..

В бурхливих передвоєнних днях розлуки з дружиною.

Де кінець?.. Немає їм кінця, бо він її любить і любитиме

безнадійно до самозабуття.

Йшов грудень 1913 року... В помешканні на Сумській, число 6, проти сірої стіни стояло червоне блестяче піано... На стіні понад ним висів портрет її в Мініоні, поверх його стояв кошик з червоними трояндами... В покою дуже душила Coty. Він сидів у широкій канапі й слідкував за димом своєї цигарки, вона лежала, висунувши на своєму ліжкові зіпд укривала ніжну, випещену, з короткими, випещеними нігтями, руку.

—Сьогодні я покидаю тебе, Жигмонте, назавжди!—вимовила Джована.

В порожньому комині щось брязнуло на відповідь. Дзвоник зокколо порушають тишину... Повітря прилипло до стелі... Жигмонт добув з золотого цигарника папіроси, чиркнув сірника, захолонув і обпалив палець...

—Може ти тільки дражниш, лякаєш мене?.. Може жартуєш?..—забренилим голосом запитав.. Вуста його стиснулись міцно, між бровами лягла глибока згоршка...

Джована струснула головою й піднеслась з ліжка. Світло ще не погасло й величезна тінь від електричної лампи й дашка колихалась на стінних шпалерах. Присівши з краю ліжка, Джована на поволі простягнула ніжну руку до шовкової сукні: чудна, здоровенна тінь простягнула незграбну руку разом з нею на шпалерах.

—Хочу жити, Жигмонте!—з гордістю і залізною волею в серці непохитно оповістила вона.—Я давно вирішила піти від тебе!.. Я так хочу!.. Я воліла б умерти, як продовжувати подружнє життя вкупі з тобою!..—додала перегода.

—І я так само хочу жити, Джовано!..—блудячи очима й дружачи всім тілом тихо вимовив він.

—Чи ж так не скучно? Чи ж так не нудно?..—пудруючи ніс перед люстерком голосила вона.—Я зазнаю виснажливішу нудьгу з тобою, Жигмонте!.. Я можу вмерти при тобі з туги... мешкаючи разом з тобою, я не бачу нічого достойного зацікавлення!.. Ти вже стоїш мені кісткою в горлі!

Очі співаки-актора блищали хмурим, горячивим огнем зіпд чола. Він насили піднявся... В грудях у нього хрупнуло, коли він запитав:—Чому?.. Куди?.. До кого?..

Він говорив, говорив і раптом зрозумів, що безнадійно все, що розмовляти немає про що більш, що однаково вона піде!..

—Невже сумління—ти знаєш, що таке сумління?—не заговорило в тебе, Джовано?..—Голосно й нестямно кричав він, коли та затулила вуха долонями.

Ні!—відповіла вона згорда.—Для мене геть чисто все!.. Завжди не почуваю й крихти сумління!..

—Не будь, Джовано, байдужна до терпінь ближніх!—струснув головою, притлумленим голосом благав він.—Не підеш!.. Адже ми з тобою чоловік та жінка перед Богом і людством! Ка-толицька церква не визнає розводу!..

—І без розводу житиму, з ким захочу!.. Он як, ксьондза не спитала! Хто мені заборонить мешкати невінчаною з коханцем?..

Я не звертаю уваги на якісь там людські забобони! Я не хочу присягати на досмертню любов, незрадливість і послушенство! Хіба ж мало жінок, що залишають мужів? Цеж світова річ!.. —Невидячим зором вона остановилась у стелю.—Я скорше б згодилась життя своє принести в офіру загалові!.. Але що до свого хотіння, то тут я даю повну волю йому: я живу для себе й тільки для себе!.. Кохання не визнає закону!.. Кохання повинно бути вільне!.. В справі любови не можливо укласти договір і підписувати зобов'язання!.. В справі любови не може бути жалю до страждання ближнього!.. Всякі штучні вузли, згода, контракти в цій справі—протиприродні!..

—Не йтимеш, благаю тебе, Джовано!..—глухо стогнав Жигмонт.—Ти віддала мені свою душу, молодість, свіжість божественного жагучого тіла, дзвінкість срібlistого сміху, легку грацію своєї ходи!..

—Вище право жінки—це розпоряджатися своїм чуттями!.. —Вона зашнурувала майстерні бронзові черевики на високих обцасах.—Що робити, Жигмонте?.. Як що я не люблю тебе більше, то нам ліпше скорше розійтись! Чоловікові й жінці треба сходитись тільки на той час, поки він і вона палає взаємною жагою! В противному разі це буде нудне міщанське співмешкання!.. Роби, як хочеш!.. Між нами все скінчено! Розлучимось приятелями!.. Коли я бачу, як топлять шолудивого пса, —мені хочеться плакати! Коли жінка залишає чоловіка,—мені стає весело!.. Що до любовних стосунків з чоловіками, я визнаю лише закон безжалості, закон скороминаючого хотіння!.. Я хочу освідомити тобі міщанськість твоїх поглядів!..

—Не підеш нікуди, Джовано!.. Бігме не підеш!.. Ти насміхаєшся з мене!..—Слова його перейшли в істеричний зойк.

—Цілком не насміхаюсь!—Вона накинула на рамена горностайову шубку.—Ти попросту сентиментальна людина, Жигмонте!.. Ні характеру, ні волі, якийсь плаксивий романтик!.. До дідька з тобою!.. Перед двома роками ти сторопів від жаги до кельнерки в білому хвартуху в Северній гостинниці в Петербурзі!.. Я цілком не подібна до тієї, що ти створив в своєму уявленні!.. Ти створив неіснуючий жіночий образ, та я цілком не винувата, що цей образ розбився від прилягання до дійсності! Ти, Жигмонте, дрібиснький, дурненький егоїст!—безжалісно-ласкавим тоном вимовила вона.—Забудь минуле!.. Колись я була твоя, бо я так хотіла! Але тепер я того не хочу!.. Зрозумів? Етика кохання!.. Святість і сплет подружжя!.. Ти спізнався народитися, Жигмонте!.. Нині не середньовіччя, яке без жалю ставило костри тим, що ламали подружній зв'язок!.. Вранці одного прегарного дня ти прокинешся, позабувши мене зовсім!.. Заплющи очі на часинку, дурнику!.. Прощай!—Вона наставляє йому понад карком роги з двох пальців.

Тяжко дихаючи, він схилив голову на груди. Вона тихенько відчинила двері та легким безчутним кроком, з маленьким саквояжем у руці, не оглядаючись, спустилась по сходах...Зіставшись на самоті, співака довго й тупо дивився на зачинені двері...

Світла він не гасив...

За п'ять днів в оперовому театрі була призначена в бенфіс дирігента Левка Штернберга прем'єра Рішарда Вагнера "Тангойзер". Роля Венери була в руках Оксани,—пастушка —померлої Сибілі, Вольфрама—Оскара Комонського, Бітерольфа—Платона Целевича. Романтичну музичну драму ставив Борис Гонич.

Підчас перерви після другої дії змагання співаків у Вартбурзі, двері робітничого кабінету режисера без стуку відчинились і хтось тихо вступив туди, ніби на повстяних підшвах... Сидячи біля столу, Борис раптово відчув на своєму плечі чийось то руку... Він здригнувся й zobачив біля себе одягнутого в лахміття середньовічного прочанина з гострим таємничим лицем Жигмонта, що виконував головну роль.

—В чому справа?—довідувався Борис. Годинник вибивав 11.

—Слухай, Борисе!..—приставивши патерицю до стіни, почав "Тангойзер".—Я прийшов!.. Вхопили її від мене!..—пошепотом, наче скаржучись на ворога, казав він.—У конторі театру адреси твоєї не знайшов!.. Я шукаю за тобою по всіх усядах, цілий театр оббігав і витратив марно десять хвилин часу!.. Чи немає в тебе лемеровського портвайну?.. Дозволь сісти на канапу!.. Гадки, немов чорні птахи, наче мишачі хвостики так і вилітають, так і бігають, так і шаснуть!.. Вхопили її!.. Видно, чи правда, га?.. Але в тому що дивного?.. Я зовсім забув, що родився 13 дня нечітного місяця, нечітного року!.. Ах, Боже, ти що світ цей сотворив, навіщо мене ти сотворив на ньому?.. До речі: я "на ти" з королем Еспанії!.. Я втратив охоту до життя...—Опустившись на ноти, книжки, часописи, журнали й афіші, він сказав:—Я втомився жити й виступати на сцені! Я можу відразу вмерти!..—то жмурачись, то дивлячись повними очима й при тому їх безмірно поширюючи, продовжував він.—Дозволь мені трохи відпочити у тебе тут в убіральні. А опісля я попробую ще тобі оповісти про найцікавіший випадок з життя нашої богемі!.. Тільки слухай, мене не перебиваючи: ноктюрним оком я дивлюсь на світ!.. Знаєш, як Артур Шопенгавер починає своє досліджування про світ уявлення?!

Розмова не клейлась: тягнулась повільно, з зусиллям.

—Але ми ж починаємо негайно третю дію!—вимовив Борис...—З глузду зсунувся остаточно!—майнуло в його голові.

—Ти правий!—з гідністю відповів "Тангойзер", не міняючи пози.—Я й забув, що перед початком третьої дії у мене побачення з жінкою в моїй убіральні. Пройдисвіти існують від того часу, як світ утворений: гризоти сумління вони не зазнають. Сама природа охороняє їх!.. Вони насміхаються з моєї рогатої голови!.. Але ця проклятуща арія Дон-Хозе з квітом доводить мене до шаленості!.. Цілий день і ніч ця арія переслідує мене, силоміць вдирається в мої вуха, від неї нікуди не підеш, нікуди не сховаєшся!.. Як то лекше було б дихати, як

що пройшов би цей біль, дурманний біль!.. Розумієш, Борисе, як мою жінку-красуню розбестили, як під звуки маршу Тореадора вхопили її у мене назавжди!.. Вона пішла поганим шляхом!—пошепки соромливо усміхаючись говорив він.—Вона фальшива: раз на її обличчі побачив я холодний срібний сміх, вона запевняла ніби йде до костела, але в дійсності вийшла на побачення з коханцем!.. Все ж жінку свою я обожаю!..

Далі речення Жигмонта були занадто плутані, вони склались з мішанини спогадів про минуле: Одна гадка слідкувала за другою без логічного ладу.

Зо сцени вже долітали звуки гарфи й чистий гучний баритон Оскара Комонського, що співав:

“Вечірня зіронька моя!.. Тобі привіт шлю серцем я!..”

*

*

—Невже тобі не жаль свого чоловіка, Джовано?..—чути голос Павла Аркадієвича з убірального баритонів.

—Жаль?—долітає крик її.—Де, в якому інституті могли мене навчити цього чуття жалості?.. Мій батько, моя тітка-начальниця інституту? Чи пожаліли мене тоді, коли мені минало чотирнацять літ?.. О, Dio!.. Мій тато вже сам подбав про місце для мене в громадянстві. Ви, Павле Аркадієвичу, забули, що ми живемо в 20 столітті! Чому балаяндрасите таку нісенітницю?.. В стосунках з чоловіками я визнаю лише закон скороминучого хотіння. Carito?.. Немає, Павле Аркадієвичу, щастя в світі, немає правди!.. Є лише загайні тортури, тління на вогні й, як що ви цього не розумієте, то ось я вам розтлумачу, щоб не зісталось більш омани у вас!.. Моя тітка в інституті поїла мене підсолодженою рожевою водицею ходячої добро-міщанської моралі!.. Національні, расові, полові, звірячі й півзвірячі інстинкти нагло в сучасний мент вибухнули з такою шаленою силою, що приголомшена людськість вирішила визнати себе твариною, в якій духовий початок не зв'язаний з його первісною звірячою пороною! Визнайте щиро, Павле Аркадієвичу, що сучасна людина близька до примітивних сил природи, що наше теперішнє цивілізоване життя є тільки перекинутий через звірячу безодню вузький деревляний місток, що доброміщанський закид жінки, який вона підносить проти мене—ломаючої подружній зв'язок—є не тільки смішний, але прямо штубацький!..

Голос її згас..

*

*

Дебют Джовани в Москві мав блискуче оглушаючий успіх. Протягом трьох днів вона встигла зійтись з найблискучішим представником московської золотої молоді—ротмістром, князем Янгаличевим, що був евакуований з фронту. Багач, гульвіса, князь, надто вродливий: високий на зріст, темноволосий, темноокий, з незвичайно тендітним румянцем на щоках, улюбленець жінок—умістив її в розкішному помешканні на

Большій Нікітській, обсилав її дорогоцінностями й обіцяв впровадити її в ті круги, де сам обертається.

Йому імпонує, як видно, аристократичний її манір, неввичений, непідкреслений, але тим більш помітний. Князь Янгличев почував—з деякою прикрістю—перевагу її расового аристократизму, стародавнього, як історія, понад його родовитим походженням.

Вередливою, недопускаючою супротивництва, але не злопам'ятливою Джована зісталась подавньому. Після триумфального турне по Сибірі, Далекому Сході, Хінах і Ніпоні, вона переконалась, що сценічні успіхи її ростуть не щодня, але щогодини. Тому вона з упертістю й великою діловитістю зажадала від дирекції імператорських театрів, у момент складання договору на зимовий сезон, справжню свою ціну.

Злегка підкинувши голову назад Джована йде коритарем. Борис бачить її профіль, дихання його припиняється... Вона довго бігає, кидається з боку на бік, обкидає його скорим пильним зором й втікає до вбіральні Оксани.

Зажурена усмішка перебігає обличчя Бориса. Та, що він колись так любив, тепер зовсім чужа йому зо своїм життям, зо своїми інтересами. Життя навальним потоком промчалось повз його протягом тринадцяти місяців...

Джована з'являється знов в коритарі, проходить один раз коло Бориса, що заgrimований на калабрійця Сільвія. Він дивиться на неї, серце його бється... Вона через міру гомінлива, надто балакуча...

Джована проходить другий раз... Обидвоє не зважаються заговорити: час вирив між ними провалля... Вона мигає і, відвернувшись, гордо переходить коло нього, легенько торкнувши його кінчиком ліктя...

В глибині коритаря виринає постава студента Богдана Заливчого... Ця людина приковує всю увагу Бориса: торік Заливчий проскочив нароком до Львова, з метою організувати атентат на життя російського генерал-губернатора Галичини графа Бобринського... Борис і Заливчий зупиняються й якийсь час стоять мовчки... Мовчання перериває Заливчий:

—Після усяких пригод, про які не буду згадувати, нас спіткало нещастя...—В постаті Богдана Заливчого є щось невольне, від чого людина тремтить. Щось високе, жертвенне і прегарне блискотить в його очах. Він вривчасто дихав.

—Іван Франко помер у Львові!..—закурюючи папіроса, починає Борис.

—Недуга, що томила поета протягом останніх літ його життя, звалила нещасного вкінці до труни!..—журно відповідає Заливчий.—Поза домовиною йшов син його, Тарас—австрійської армії поручник!.. Українські Січові Стрільці зложили на могилі багато багатих тернових вінців!..

—Історичним, майже символічним моментом було те, що коли він вмірав, перші збройні кадри нової України йшли з

Франковою девізою під Лисоню й Маківку, встеливши землю Ярослава Осьмомисла московським трупом!..

—Яке мені діло до якогось там гуцула, який перед п'яти роками одурів од кохання!..—чути побіч похотливо гортаний голос Джовани.

—Імон де Валера став на чолі сінфайнерів в Ірляндії, підняв повстання й проголосив незалежну ірляндську республіку!.. Англія нарешті здусила повстання!.. Пів на дев'яту!.. Слава Україні!..—Борис сказав, повернувся й пішов на сцену.

* * *

Підводячи правий вгору, Павло Аркадієвич—повернений театрові дідиц—закінчує пролог. Валентина Гіполитівна тремтить за високе “do” в фіналі прологу, бо знає, як важко взяти його чоловікові, що не виступав довгий час на сцені... Проте ж Павло Аркадієвич, який ледве не помохнатів в Оседку, взяв “do” дуже гарно. Він сотні разів співав пролог у “Блазнях”, але ніколи його “do” не мало такої вартості, як сьогодні—31 травня, 1916 року... Він сяє від захоплення, а вся його постава запитує слухачів: Як, чорт вас візьми?..

За дві хвилини звуки сурми й барабана на сцені попереджують натовп про приїзд акторів мандрівного театру. В візку, запряженому ослom, виїжджають ізза куліс Оксана, що грає ролю Неди, та у вогняно-червоній перуці Жигмонт. Він, Жигмонт—бідний мандрівний блазень Каню, що вже не жде кохання в обіймах своєї дружини... В 9 годині ввечері він обіцяє юрбі виставку: З незвичайним піднесенням нагадує, що сцена й життя не те саме...

Після молитви селян сцена порожніє... Оксана згадує загрозливі слова Каню, але її гадки цілком поглинуті злочинним зв'язком з “ним”...

Дует її з Павлом Аркадієвичем проходить блискучо... Дідич грає блазня Тоні: Одна половина його обличчя червоно-жовта, друга—блакитна, на кожній щоді намальований рівнорамений трикутник.

Ось Оксану опановує хвилювання: в ролі полубовника Сільвія виступає Борис... Все, що до цього часу мовчало в неї, ховалось, страждало, тепер вибухає.

—Неда!..

—Сільвіо!..

Борис нахилиється низько до її рамена.

Оксана оглядається й дивиться на нього з дивною тугою...

Дрижать ніби стримані ридання, ллються з оркестри чарівливі звуки віолончелі. Вона вкладає весь сум до кожного слова: слухач відчуває кожний її проспіваний звук.

—Вночі навіки я стану твоєю!..—здрігаючи всім тілом, вона закінчує дует.

—Кохатиму тебе повік!.. Завжди!—ніжно торкаючись плеча її й заплющивши очі, співає він.

Ці слова чує примарно-страхотливий блазень Жигмонт

що навшипинячки підкрадається в глибині сцени до них... Оксана паде в обійми Бориса. Позаду чути пронизливий лемент Жигмонта: в його руках виблискує тонкий двобічно гострий ніж, все застигає в якійсь невимовно болючій масці.

Борис і Жигмонт щезають поза кулісами... Павло Аркадієвич залишається на сцені сам-на-сам з Оксаною. В руці вона конвульсійно стискає прут.

—Вдіяв, що міг!..—прорізують гробову тишу слова Тоні.

Незабаром Жигмонт вертається, вдивляється перед себе, але не бачить нічого... Павло Аркадієвич навалюється на нього й радить прикидатися байдужим... Бухкає барабан в орхестрі.

—Мені грать, коли наче марю я—ні слів, ні вчинків своїх не розумію!..—обхопив обома руками голову й нервово затрусившись усім тілом, починає своє аріозо Жигмонт... Без всяких прибильшень, без тіні солодкуватості, він виїняткову співом передає малюнок свого горя... Зо сцени долітає справжній зойк: "Смійся, акторе!.."—Ніж випадає з його рук.

Оксана осторонь плаче... Павло Аркадієвич потирає забиту долоню... Завіса поволі запинається... Десять по дев'ятій...

На залі для глядачів дають світло: в третій низці партеру сидить мовчазна, збентежена Джована. Про що вона згадує?..

*

Затишне помешкання число 3 на Мироносицькій вулиці в домі Гонича.

—Настусю, приготуйте мені звичайний шерстяний одяг, крохмальну сорочку й просту краватку!.. Після візьміть маленьку валізу й вложіть до неї три зміни білля... Ні фрака, ні смокінгу!..—Борис водить поглядом по книжкових хребтах. Служниця Настуся виконує скоро його накази.

—Ні, тільки те, що я вам сказав!.. Крім того не впускайте до мене нікого!.. Як хто буде питатись, де я, повідомлятимете, що нагло виїхав у Київ та вернеться домів за тиждень.

Закуривши папіроску Борис підходить до листовного стола, розриває деякі папери й палить їх на вогні... Відтак дряпає записку матері, Марії Ігорівній та ховає її в конверту.

*

Одягнений в непромокальний плащ жовто-гарячої барви професор Олександр Перевертнев вертається з театру домів й на розі Катеринославської й Дмитровської вулиці здибається несподівано з жандармським полковником, начальником місцевого охоронного відділу Миколою Олексієвичем Постригалом Неглюдовим.

Полковник не без насмішки зауважує професорові, що він дівстав незаперечені доводи про безпосередні стосунки Бориса Гонича з компромітуючими організаціями.

—Етот подляк не ждьот таво сюрприза, што я ему прігатовлю севодня, професор!..—запевняє жандармський полковник.—Я давно дал себе слово павесить етаво мерзотніка!..

—Не может бить, палковнік?..—викикуючи од радості, запитує професор Перевертєв.—Неужелі етот бездарний акторішка севодня в последний раз подвігалса на сцене в роле Сільвіо?..

Полковник запевнює професора, що він бере на себе страшенну відповідальність, сповіщаючи йому такі подробиці. Росію, мовляв, треба рятувати від розрухів і заворень, що не неминучо вибухнуть, коли все те дійде до відома загалу. Тільки з поваги до нього, професора, він—начальник охоронного відділу—вважає своїм святим обовязком попередити того, з ким має справу.

Професор Перевертєв, якого останнього часу задуже обвинувачувано в махровому чорностенстві, оглядається на всі боки, чи не постерігає його в розмові з жандармським полковником якийнебудь патлатий студент.

—Весьма премного вам благодарен, палковнік!—каже той з вишуканим сарказмом.—Сколькі раз давал себе слово не святиватса з тьомними лічностями! Магу ліш заверіть вас, што сконца 1914 года я прекратіл с етім подозрітельним тіпом всякії сношенія!

По дорозі в редакцію “Жізнъ Расеї” професор Олександр Перевертєв довго мордується над питанням: чи належить хоронити повне мовчання, чи треба, як можна скорше роздзвонити з шумом у всі дзвони в газеті?..

Висунувши языка, з перекривленим циліндром на потилиці й зіхавшим на бік галстухом, професор вже наближується до Каплуновської вулиці, де приміщується редакція... Душа журналіста жадає оголосити негайно про все, з громом і тріском похвалитися перед “Краєм Юга” й “Уралом”, мовляв, йому одному тільки відома величезна сензація.

Годинник вибиває дванацяту... Редакція й друкарня “Жізні Расеї” живуть своїм трясцевим нічним життям... Відбивають матриці, виливають циліндри, пече папірові млини ротаціонка, плывуть гроші з прибутків епархіальної свічарні до кишені професора Перевертєва та його редакційного оточення.

Звіруватий парубчак з качачим носом і маленькими пацючими очима коректор Кандиба лається, виправляючи нічні телеграми. Він цілу ніч мусить заступати випускаючого, впився до втрати притомності.

Точно в 12 год. 15 хвил. коректор Кандиба, що самс ледве тримали ноги, береться за верстання першої і четвертої сторінки... В 1 год. 5 хвил. отримано останні вістки зо ставки головнокомандуючого: для їх зіставлено місце у трицять рядків на другій сторінці. Три друкарі складають 10 хвил. оповіщення ставки.

—П-п-пускать в машину!..—наказує недорікий Кандиба метрапажеві в 12 год. 15 хвил.

—Задержать!.. Задержать!..—чути несамовитий крик редактора, професора Перевертєва на сходах.

—Немедленно приготовить сенсационной шестиколонной заго-

ловок жирним шрифтом!..—порядкує редактор, переступаючи поріг.—Задержіть випуск газети на полтора часа!.. У мене сенсаційний матеріал для першої сторінки на руках!.. Раді нево ми можемо апаздати з отправкою газети в провінцію!..

—Я же кончіл верстати першу сторінку, Александр Львовіч!..—моргаючи паючими очима, відповідає Кандиба.

—Расбірать!.. Раскладивать!.. Всю першу сторінку расбірать і нікак!.. наполягає професор Перевертнев.—Делайте то, што вам гаварять!.. В последнее время я вамі очень не доволен, гаспадин Кандиба!.. Где Кацнельсон?..

—Что прикажіте Александр Львовіч?..—озивається рудий, з охайно підтрименою борідкою, зухвалий, безстыдний, пронозливий репортер Кацнельсон.

—Ви сдесь?..—професор сопить від хвилювання.

—Так точно здесь!..—прищурих очі, відповідає той.

—Отлічно!..—каже з запалом редактор.—Ви должні немедленно отправітс на ізвозіке за редакційною счот к дому № 90 по Міроносицкой і разознать о падробностях ареста студента філолога четвѳртава курса і безсдарнейшава режісора нашей опери Боріса Гоніча.

—Но позвольте Александр Львовіч!..—говорить репортер.—Мі не успеем севодня справітс с цензурой!.. Не лучше лі нам отложіть всѳ на завтра?

—Делайте то, што Вам гаварять!..—голосить професор.—Я толька што беседавал с особою іс висшіх адміністратівних сфер!..—додає він хеілюючись.

Годинник вибиває першу... Відбивають матрици, виливають циліндри... Раптово двері кабінету розчиняються й на порозі з'являється професор Перевертнев з декількома помітими гранками в руці. За п'ять хвилин нічна зміна друкарів розпочинає горячково складати текст сенсаційної статті редактора...

Лихоманським темпом працює ротаційка, дзеленькають величезні залі друкарні від безпереривного шуму й шелесту паперу... Продавці часописів ждуть нанизу, поки вийде газета.

*

*

*

Одержавши гроші з рук професора Перевертнева на фурмана, Кацнельсон, мов куля, летить пішки Міроносицькою вулицею...—Великий будинок число 90 на розі вулиці Тараса Шевченка стоїть з замкненими дверима: він давно поринув у сон. Суворі й хмурні доглядачі політичного спокою й ладу в російській державі стоять, ніби на варті, біля входу до дому.

—Інтересно!.. аж кракає молодий жандарський ротмістер з вусами закрученими в густі кільця.—Пранюхалі, гаспадин кореспондент!.. Іж ви, пажалуста, ізвініте!.. Нікак нельзя!..

Ротмістер веться коло Кацнельсона, городовики женуть його до чортової матері. Репортер розторошуюче дивиться на ротмістра, відходить на середину бруку й змірює зором висщ чинь деревної горожі.

—Што ви хотіте делать?..—запитує нетерпляче ротмістер.

Але репортер наближується вже на один крок до горожі: він зігнувся й підплинув у повітря, пробуючи шугнути через неї.

Один з жандарів піймав Кацнельсона за ногу... Бачучи, що справа приймає непевний стан, репортер помяк і скис.

* * *

В помешканні число 3 на Мироносицькій вулиці Борис Гонич не спить... В голові його бродять уривки розмови з Сергієм Вишоватим, зо студентом Заливчим... Хвилю стримана пересторога Михайла Гаєвського... Думки починають плутатися...

Крізь крихту відчинене вікно Борис чує метушню, вперте: "Нельзя!.." "Нікак нельзя!.." В мозку спалахує жах і такою же лисавкою інстинкт, умовний рефлекс кидає його з темряви кімнати до останнього поверху.

Потрапивши в коритарі на низки замкнених дверей, де мешкають студенти й курсанти, він налапує нарешті трап, що веде на горище та міркує, що цей трап саме й стане йому в нагоді...

...Нерви його напружені, в кишені лежить бравнінг, серце бе від тривожного очікування...

Знаючи, що горище порожнє, Борис відчиняє трап. Влазить туди й притаюється... І вестибюлі з подобою зимового саду вже починається рух.

—Наступає хвилина чину!..—надягаючи пенсне, вирішає він.—Усі живемо для Батьківщини!..

Спритним скоком Борис опиняється на даху, переправляється по поверхах сусідних прилеглих домів на наріжний будинок, чіпляється до ринви й, сплигнувши в пустий суміжний двір, поринає в повну темряву.

Звернувши поза навалені в дворі деревляні скринки, він стрілою кидається у відчинену фіртку, перехрещує декількома кроками брук пустої вулиці Тараса Шевченка та, нарешті, опановує себе, вертає собі дихання.

—Коли дати дряпака, зауважать і піймають!—переходячи вулицю—гадає Борис.—Тому він звертає назад на Мироносицьку до брами будинку своїх батьків...

Він статечно й поволі прямує до рогу Шпитальної й Мироносицької вулиці, звідкіль, озираючись з обох боків, вискакують жандарми й городовики.

З револьвером у руці матюкається жандарський ротмістер, не знаючи, куди направляти людей наздогін... Трьох городовиків обганяють Бориса—один навіть штовхнув його на гону ліктем.

Режисер опери зупиняється коло жандарського ротмістра й чемно питає:

—В чом дело?..

—Прахадіте, прахадіте скарей, гаспадін!..—чує він відповідь.

Переконавшись, що його не слідкують, Борис не прискорю-

ючи кроків, звертає на Чернишевську вулицю... Вибиває друга година... В помешканні студента Михайла Гаєвського видно світло... Глухий і заспаний нічний сторож не звертає уваги на нього... Пахнуть, дурманять бузки.

Борис набірає жменю піску, розмахується й кидає в вікно Гаєвського, що залицявся до його сестри Галини...

—Раз... Другий... Третій...

Михайло Гаєвський спускається й відчиняє двері.. На східцях Борис припиняє його й стискаючи руку шепотить:

—Пустіть скорше!.. Погоня!..

Напруження нервів дається Борисові знаки: він почуває втому й відразу засипляє.

—Я всьо пересматрел й нічево не нашол!—дивлячись на спинки книг, заявляє ротмістер.

Раптово він, немов укопаний зупиняється перед нічним столиком, де між шпоньками й розгорненим твором чеського вченого Зубора Недерле, відомого своїми історично-етнографічними розвідками, звертає його увагу маленька блакитня конверта. Ротмістер обережно бере її пальцями та не без хвилювання читає:

“Рідна мамуню!.. Сьогодні в ночі я мушу спішно виїхати до Києва. За тиждень чекайте на мене. Цілую міцно. Борис.”

—Бегіте немедленно на вокзал й разыщите Бориса Гонича в поезде, который отходит на Киев в два часа сорок восемь минут ночи!..—наказує ротмістр двом підвладним церберам.

—Слушаю-с, гаспадин ротмістр!

Обидва спускаються по сходах, вибігають на вулицю, але сам ротмістер кидається в найблищу аптеку до телефону: він знає напам'ять числа всіх дворців і міських установ.

—Здрас-с-сете, ротмістр!..—відповідає йому за дестільки секунд командант стації.

—Кієво-палтавський поезд ещо не аташол?—питає ротмістер.

—Нікак-нето!..

—Прекрасно!.. Пошліте людей асметреть пасажіров поезда!.. Еслі оні найдут високава з галубими глазами, 24 лет Бориса Гонича, то ево надлежит немедленно арестовать!

—Слушаюсь!.. Немедленно!.. Так точно!..

Ротмістер вішає трубку й витирає піт на чолі...

За п'ятнадцять хвилин знов розлягається телефонний дзвінок:

—Бориса Гонича нет в поезде!..—чується голос команданта. Ротмістер голосно лається “по матушкі”.

—Ви харашо асметрелі зал перваво і втораво класа, буфет, все места, где он может бить?..

—Можете меня не учить, ротмістр!.. Я старше вас чином!..—відказує ображений командант.—Мої люди всьо асметрелі!.. Я приказал абискать весь вокзал.

—Поезд ушол?..

—Нікакс-нетс!.. Но он отходит через пять минут!

—Возможна, што он сядет в последнюю минуту!.. Апрасите всех насильщиков, правадників, кандукторов!.. Організуйте наблюденіе в поезде і арестуйте ево тот-час, как он только появітся!..

—Слушаю-с-сь!..

Ротмістер знов вішає трубку.

* * *

В середу 1 червня в 8 год. вранці, сидячи на Чернишевській вулиці в кімнаті Михайла Гаєвського, Борис читає останнє число часопису “Жизнь Расеї” з середи “32” тряня, 1916 року з сензаційною статтею самого редактора, якої зміст можна формулювати словами: “Але ж я дещо цікаве знаю!..”

У часописові чорним на білому надруковано, що протягом двадцяти-чотирьох годин у місті відбудеться вельми надзвичайна подія, в звязкові з викриттям злочинної “германо-винниченківської” організації.

Автор статті, обурений німецьким засиллям на сцені місцевого оперового театру, вихвалявся, що мав увечері розмову з особою, що стоїть близько до адміністративних сфер і досить недвозначно натякнув на припускальний арешт “одного з численних австро-германських наймитів-змовників, що розкинули свої смертні сіті по всіх закутках нещасної “Расеї-матушки” взагалі та на стінах місцевого оперового театру зокрема.”

Борис міряє кроками кімнату Михайла Гаєвського, ледве криючи своє хвилювання.

Михайло Гаєвський нервово курить, здійсмає з полиці історію старинньої філософії Віндельбанда й перегода жбурляє її на стіл.

—З якого часу між вами, товаришу Гонич, і Перевертневим пробігла чорна кітка?—переплітаючи ноги хмурно запитує студент-хазяїн несподіваного гостя.—Недавно в коритарі університету, біля своєї аудиторії, Перевертнев нам слухачам сказав:—Цікаво буде подивитися, як Борис Гонич буде передомною складати держаний іспит!..

—Невже, товаришу Гаєвський, не відома вам історія моїх взаємовідносин з Перевертневим?—Борис зітхає й влаштовується на ліжкові зручніш.—В цвітні 1914 року я зявився до нього складати вступний іспит до словянознавства.—Як маєтеся?.. Як ваша дружина?..—запитав він спочатку, усміхаючись очима, устами й зігнувшись у три погібелі.—Ради Бога, іспитуйте скорше, професоре, бо спішу на пробу!..—сказав я.—Моя черга!..—Ні про західних словян, ані про східних, чи про будь-яких інших не прийшлося і розмовляти.—Але: Як там Джована?.. Чарівлива жінка!.. Признайтесь, я не скажу дружині: у вас, Борисе Петровичу, був грішок з нею?.. Дайте сюди вашу іспитову книжку!..—Так і проставив “весьма”, неекзамінуючи!..

—Солодко привітливі мови Перевертнева, в яких отруї не менш, як лестошів, викликають у кожного студента огидливість—каже Гаєвський.

У жовтні того ж року, після вибуху війни, я з небіжкою

дружиною був запрошений на обід до нього! В звичайні дні в помешканні Перевертнева можна зустрічати найрізноманітніших людей, починаючи ід архієпископа Антона до оперетової при-мадонни. Але в той день гості були запрошені з окремим добо-ром. Мені стало нудно від дурних, нісенітних балачок. ВтоMLE-ний, роздратований я позіхав і злостився. Подали солодке пе-чиво, узвар і фісташкове парфе. Перевертнев клав узвар у ту саму ж тарілку, що їв печене, хоч поруч стояла спеціальна вазочка. “Я завжди, дорогий Борисе Петровичу, затвержував, що питання російсько-українських стосунків є найвартнішим пи-танням культурного й державного життя Росії...”—запевняв він мене.—“Смішно заперечувати український національний рух, неможливо заплігувати очі на *post factum*, велику по-милку робить російське правління, ігноруючи правдиві змаган-ня українських патріотів!” Після смачного обіду зручні крісла були посунені до столиків з кавою, овочами й лікером.—“Ми з вами приятелі; співчуйте мені, дорогий Борисе Петровичу”—казав Перевертнев десільки разів, називаючи мене дорогим й обіймаючи мене за рамена!..—Я сьорбав з вузької чарочки липкий й пекучий шартрез, закусуючи кексом.—“Моє положен-ня журналіста обов'язує мене одне думати, друге писати, третє говорити в голос—оправдувався він!..—В окремих міркуваннях я частенько висловлюю гадки, протилежні тим, що пишу в часописах!..—запевняв він!..—Махінація Сараєвського вбив-ства була задумана в Німеччині й Австрії, але ж Англія й Сербія мовчазливо підтримали відому їм цю витівку!..—Ми мусимо пам'ятати, що протоки й Галичина невідмінно стануть здобиччю Росії: як що можемо ми дістати їх з союзниками, во-юючи Німеччину, дуже гарно, як ні—ми дістанемо їх з допо-могою Німеччини!.. Хіба ж довго треба, щоб заключити сепар-атний договір?!..”

—Найдвоєдушніша людина в світі!..—Так висловлюють свою думку про нього його товариші-професори—запалюючи папіроску, вставляє Михайло Гаєвський.

—В грудні того ж року відбувся бенефіс Зілинського “По-каране братогубство”—продовжує Борис, мружачись від тю-тюнового диму.—В засаду постановки я поклав стару ютлянд-ську легенду про ютляндського принца Мамлета, що записа-на в тринадцятому столітті данським літописцем Саксом Гра-матикусом і трагедію драматурга передшекспірівської доби Кіда в брутальній німецькій перерібці!.. Бенєфіціант вже од-дягнувся в традиційний плах Гамлета, данського принца з зо-лотим ланцюгом і кортиком!..—Скинути негайно!—наказав я... Твій Гамлет не песиміст, не хиткий філософ доби відроджен-ня, але молодий, здоровий, рішучий, хоробрий, веселий, жор-стокий і втішний воїн, дитина глухого варварського середне-віччя! Для тебе приготований одяг, що надасть тобі розбій-ничий, піратський вигляд на сцені!—спантеличив я тоді Зі-линського. Постановка “Покараного братогубства” була мною задумана у стилі клоvnади яткових середньовічних вистав у

веселому, легкому тоні, “орега-сомміке”, з чудово додержаним гумором, що переходить інколи в гротеску! На сцені трохи не всі п'яні, перевертаються!.. У третій дії Гамлет кричав півнем, бігав з кухонним горшком у руці!..

—Я пам'ятаю!—відказує Михайло Гаєвський.—Особливо зачарувала публіку Джована в цій виставі. В білому атласовому хвартушку, гарненька, п'янька, вона до безкраю мило провела ролю Гертруди!.. Заздрісний, підступний Фенгон змальований Михайлом Енгельгардом теж вийшов удачно!

—Пан Варжецький запевняв тоді всіх, що режисер Борис Гонич цілком доспів до дому божевільних!.. Обурений Перевертнев кричав того саме часу, що “сумашедший” Гонич зломив усі традиції й закону!..—Борис здригається й підводячи очі, закурює папіроску.—Другого дня я прочитав в “Жизні Росії” рецензію на виставу!—Якась то недоладна королева—писав самий редактор.—В ній не було нічого з шекспірівської Гертруди! Постановку “Гамлета” Борис Гонич ухитрився виставити на грані шекспірівської творчості з одного боку і найочайдушнішої вульгарності з другого!.. Це була, мовляв, не вистава, але суцільне непорозуміння, знущання з геніального англійця, оперетова ятка! Режисер примусив Гамлета кричати півнем! Зілинський показував глядачам не данського принца, але рудого з цирку!’ Тут вже прийшлось вступити до редакції з листом. Я гарно знав, що на редакційній авансцені Перевертневої “Жизні Росії” крутиться дестільки пройдисвітів і шахраїв, здібних у бульварному аркушикові вимазати брудом від голови до ніг поважну людину. Тому присутність шантажиста Кандиби—коректора біля редакційного столика мене майже не здивувала. Кандиба уривисто висьорбував зо шклянки рідкий чай і закусував ковбасою. Стіни редакції “кадетської” в ту пору газети були поспіль увішані лубяними малюнками блаженних святців, катованих мучеників, монастирів і черців. У куті блискотів золотий образ, біля якого горіла зелена лампада, душив нестерпучий запах оливи. Я пригадав, що за перехід часопису вправо попівство обіцяло редакторіві субсидію з коштів єпархіальної свічарні... Про це вже ходили тоді чутки. Кандиба запитливо вліпив очі на мене:—Чем могу с-с-служить?..—заікуючись, процідив він.—Гонич!—сухо представивсь я:—П-п-прісажівайтесь, прошу!.. Я звернувся до нього з проханням надрукувати мого листа до редакції в зв'язку з рецензією на “Покаране братовбивство”. В листі я в вельми стриманому тоні констатував, що автор рецензії не знайомий з історією середньовічної латинської літератури та з історією театру. Окрім того я настрахав Кандибу, що як редакція “Жизні Росії” не надрукувала б мого листа, то я примістив би його в “Краю Юга”, де викрив би псевдонім автора рецензії й додав би, що рецензент після третьої дії вернувся домів... За п'ять хвилин з'явився сам редактор. Він човгався, вився, довго стискав мені руку, казав: “Радію за вас, дорогий, бо говорять, що ви разом з Борисовим-Масаковим попросту кар-

буєте монети оперою!” Оповідав, як архієпископ Антін відвідав його помешкання та запевняв, що син його—Перевернева—подібний обличчям до лорда Байрона, після об'явив, що він Перевернев завжди шанував православний клер, ніколи не погоджувався з російськими кадетами та не ставився вороже до українського національного руху постілки, поскільки цей рух не з'являвся знаряддям германофільської пропаганди, нарешті додав, що оперетовий антрепреньор Малого театру пропонував йому дряпати похвальні рецензії про оперетову примадону, з якою той кохався. “Антрепреньор сказав, щоб я собі сам призначив гонорар!”—хвалився Перевертнев. “Як гадаєте, дорогий, Борисе Петровичу, скільки з нього здерти?”—Минуло пару хвилин й губи його бубоніли, коли він перечитував мого листа до редакції... Від того часу між ним і мною скупчилась електрика: в рецензіях про мене він кожний раз роздратовувався: “Борис Гонич безрадна, самонадійна посередність!.. Борис Гонич хаотичний і цілком безмістовний режисер!”

Мовчання опановує на деякий час кімнату. Борис підводиться з ліжка й знов починає ходити. Гаєвський кидає недокурок у кут.

—Я маю надію, товаришу Гоничу, що вся ця історія скінчиться для вас щасливо!—починає роздумувати студент-хазяїн. —Як що ви зіставили на нічному столику листа, де сповіщаєте про свій негайний відїзд у Київ, то гадаю, що слідці трусу на хибній дорозі: вас шукатимуть у Києві, а ви сидітимете тут у них під носом!..

—Я сам впевнений в тому, що мене сам дідько не пізнає!—відказує рішучо Борис.—Запустивши довге волосся й борідку, я відмовлюсь од культурного звичаю умиватися! Як що додати до цього брудну драну австріяцьку шинелю, діраві чоботи, то власне кажучи, мій зовнішній вигляд не викличе підозріння навіть у спостережливої людини.

* * *

—На вакзалі ніхто не відел Бориса Гоніча!..—доповідає ротмістер жандармському полковникові.—Допрошені все залізничні дорожні служачі, носильщікі! Ніхто не відел ево!..

—С-с-сволочи!.. Ствереди!—громовим голосом реве Микола Олексієвич Постигало-Неглюдов.

—Так точно, гаспадин полковнік!..—відповідає молодий ротмістер.—Но тільки ми пріняли все мери!..

—Д-д-дурааааа!.. Б-б-балванн!..—роздрочуючись мов бугай та тикаючи себе кулачиною в підборіддя, голосить той.—Поставіть у вихода на перон спеціальново человека, знающаво в ліцо Бориса Гоніча!..—хапаючись за голову й зміркувавши, що зробив помилку, коли повідомляв про “тайну госуларственої ваги” професора Перевертнева, горлає він.—Тепер кар'єрі моєї канец!..—виплюнувши з рота сірник та схилившись понад шуфлядами жовтої шафи американської реєстрової системи, роздумує він.

Гієна, що жадає трупа жертви, не втихає в своїй крово-
жерності.

* * *

В той день у вечірньому виданні “Край Юга” Борис Гонич у помешканні Михайла Гаєвського перечитує статтю судового слідчого й члена міської думи Миколи Євгеновича Варжецького з приводу того, що поважний колега, професор Перевертнев, який бажав у своїй статті з середи “32” травня ви-передити всіх і вся, гепнувся ганебно в калюжу.. А власне довідки дописувачів “Краю Юга” виявили, що “германо-винниченківської” змови в місті не провадилося, що в мурах оперового театру шпигунів не знайдено й протягом двох днів нікого взагалі не арештовано, крім трьох типів з кримінальним минулим.

Борис добре розуміє, що стаття ця проказана Воротягіним, що прибув сюди з Ростову над Доном задля розшуків чоловіка Сибілі Генцов.

* * *

В домі число 90 на Мироносицькій вулиці цілий день панує тривога.. Цілу ніч сім'я Петра Аркадієвича Гонича не заплющує очей.. Телефон дзвонить безпереривно.

Надходить позові похмурий ранок. Передчуття чогось жахливого, неминучого, нагло охоплює нещасну матір, Марію Ігорівну Гоничеву.

Ані слова надії, ані запевнення чоловіка Петра Аркадієвича не допомагають. Неначе фатум, що нависло над сином Борисом, невідомим таємничим шляхом передається до неї, охоплює всю її істоту.

Марія Ігорівна кидається вгору, в пусте помешкання під числом 3, туди, де ще так недавно був Борис... На столі, серед переритих паперів і книг лежить зіставлений сином золотий годинник, що подарований йому в день бенефісу 4 грудня 1914 року. В той день Борис грав роль Степана в “Невольнику”, в той пам'ятний день на двірці прибуло тіло Гліба, вбитого на фронті.

Клякаючи перед мармуровою статуеткою Мадони, що на-лежала покійній Сибілі, вона заноситься розпучливим риданням.

Двері відчиняються і в них стає у весь свій ріст Петро Аркадієвич.

—В мистецтві, в театрі, в своїх мріях про Україну й фантасмагоріях, Борис завжди тікав подальше життя, подальше дійсності!..—зітхаючи вимовляє член судової палати дружині.

ЮРКО СИКУРАНЕЦЬ---ЩЕ ПО ЦЕЙ БІК ЗБРУЧА

Білявий підхорунжий-однорічник, що готується стати летуном, спинається в березовому срібнокорому заліску. Дорога веде до якоїсь стайні в полі, а від неї далі в мальовниче село—ціль його виправи. Тільки спуститись направо й ярком, поміж корчі, відтак стежкою й вже на краю села.

Народився Юрко Сикуранець не в цих околицях, народився далеко, аж ген, де на блакитній канві українського неба стремлять руді Карпатські гори. В памятному 1914 році був він у п'ятій класі гімназії. 1 серпня громом перелетіла вістка, що проголошено мобілізацію... Пішов на війну його брат... Юрко перечеитував часописи. Цікаві вони тоді були: приносили вісті спершу про перемоги, але потім тривожні вістки, що москалі недалеко.

Незабаром прийшли й москалі: російські жандарми перевели ревізію в домі старого Сикуранця, забрали бібліотеку, сокільську шапку Юрка, дали домовий арешт батькові, а на останку мали цілу родину вивезти в Сибір. На щастя наступ австро-німецьких військ перешкодив й вороги зникли з села.

Минув 1915 рік... Часописи приносили відомості про Українських Січових Стрільців, про їхні бої на Маківці, про героїства.

Юрка огорнула нестримна охота стати летуном. Ця охота не давала йому спокою, поки нарешті він не вступив в Легіон.

Непомітно Юрко Сикуранець опиняється в селі. Якась жінка жене вулицею череду бурих і сірих, з точеними мордами биків... Он і церква з дзвіницею... Старий рудобородий лісничий в сірій куцині та в шапці зо шіткою ззаду показує фенрихові на кам'яну горожу, що заросла мохом, на парк.

—Он там панська маєтність, там будівля зарядчика всім господарством пана Базилевича!..

Юрко підводить руку до шапки й рушає далі.

Ось вже ясно видно чоло будівлі: це великий дім, оточений гнутою золотистою ґратою, серед сосен, ґрядок і круглих газонів.

Наверанді, в куті між цвітами, гойдається, закинувши руки за карк, сімнадцятилітня панна разячої краси, з м'яким овалом лица, з густим золотисто-рудим волоссям. Вона недавно прибула з Відня на літні ферії. Зір її сумних, блакитних очей перебігає неуважно з ґрядок троянд, ямину й жовтих мальв на рожеві хмарки, на синявий Сян, що веться в білих пісках за селом, на летячий понад водою крижень.

Панна вже запримітила гостей й хутко спускається разом

з псом по дощаних східцях веранди назустріч йому: на її ніжках блищать майстерні жовті черевички з чорним лякером... Юрко має хотіння підбгти й поцілувати слід її ніг.

—Панна Неждана!..

—Юрко!..

Юрко салютує... На вузькій смужці від синього кашкету виступає піт. Дівчина довго стискає руку гостя.

—Невже ви могли подумати, що я побоюся розділити долю інших?..—дивлячись на кришталеве яблунове небо, питає Юрко.—Стрільці воюють москалів за праве діло!.. Я знаю, що мушу боротися за нашу культуру, за наше мистецтво, за незалежне місце нашої Нації під сонцем! Я ненавиджу ворога, з яким швидко зіткнуся!.. Ми, українці, мусимо домагатися, щоб гордий москаль валявся біля наших ніг і після розрахуватися з іншими ворогами!.. Прецінь я почуваю наплив бадьорості, страшенної енергії, непереможного хотіння воювати ворогів і вмерти за Батьківщину...

Неждана й Юрко підводяться на широку веранду, де гостя жде брама нарозтвір. Біля столу з цитринового дерева, на якому розташовані срібні свічники з часів Марії Тереси, фаянсові вази, пузаті кухлики зо смачним молоком, сир, масло й хліб, сидять зо щирою душею й серцем стара пані Базилевичева разом зо своїм сином, лейтнантом австрійської армії Мирославом, що ранений в ногу.

Юрко скидає кашкет, стукає закаблуками та згинається з глибоким поклоном перед господинею... Вітаються.

—Пам'ятаєш?—питає мати сина.—Спід самого Бескиду!.. Юрко Сикуранець!.. Він був тоді ще маленьким хлопчиком!..

Лейтнант Базилевич оглядає Юрка й хитає понуро головою.

—Такий молодий!—спіраючись на костур, вимовляє він.—Невже бачите велич хвилі?..

—Я не хочу, щоб мені стало ліпше, як іншим...—не зводячи очей од Неждани, каже Юрко.—Як що смерть моя потрібна для Батьківщини, як може наблизити її до світлої перемоги над ворогом, я радо помру!.. *Dulce et decorum est pro patria mori!..**) Нехай Союз Визволення України орудує моїм життям, як хоче, хай він не милує його!.. Я готовий завжди виконати наказ команди УкраїнськихСічових Стрільців! Ось прямий й єдиний шлях, яким я почуваю себе обов'язаним йти!..

З гладким, зморшкуватим обличчям й короткозорими блакитними очима стара пані Базилевичева цікаво оглядає Юрка... Неждана бавиться з котиком... Служниця вносить кавник. Ранений лейтнант запевняє Юрка, що війна мусить скоро закінчитися, зо справи противника на фронті в не дуже блискучому стані: в запіллі усюди бачуть шпигунів, зрадників, пораженців, почались страйки й розрухи в війську...

Після кави гість починає прашатися... Він стоїть біля брами, пропускаючи вперед Неждану. Вона зупиняється й пока-

*) Солодко й славно є згинуті за батьківщину.

зує йому хруща, що швидко повзе по ній... Околиця поринає в ніч...

* * *

Стоїть чарівливий липневий вечір... Оточуючі масток горби ще освітлені м'яким, фіялково-рожевим світлом.

—Ледве зійде місяць!..—чується в ухах Юрка її голос. Він відхилив фіртку на одному завісі й заходить в парк... Чекає на неї.

Хвилини підчас смеркання здаються йому годинами. З одного боку алеї тягнеться оточений віковичними соснами мур, з другого—закриті густою рістнею високі штахети...

Тихо й вогко... Дуже тхне вогкістю... Крізь гіляки тополь дається взнаки нічна прохолода берегів Сяну...

Мармурова німфа, схиливши голову, задумливо дивиться на бриль дикаря серед водограю: у німфи відбита одна нога.. Звідкілясь долітає нестерпучий крик павича.

Юрко закурює цигарку та довго слідує за вогником сірника в буряні.

Он на сході займається багрова заграва сходячого місяця. Зараз вона мусить прийти!..

Юрко вже цілком стратив надію, коли зовсім близько несподівано почув звуки кроків:—вона йде!..

Він нахилив вухо й прислухується... Звуки кроків ніби відзиваються в мурах.

—Панно!..

—Юрку!..

Відголос повторює ті ж самі звуки.

Закутана хустиною, в шапочці з китицею Неждана підходить до нього.

—В пекучий південь прегарний парк тінявий!..—Звук її голосу виганяє з душі тривогу й наповняє серце радістю.—В південь, коли соняшні плями обсіпають німфу й з дикаря зо всіх боків тече безліч зимних джерел, мені тоді здається, що мармурова німфа слухає безперервне дзюркотіння їх!.. Сьогодні дзюркотіння стихло!.. Торік, підчас російської навали, коли я перебувала у Відні, москалі відбили німфі ногу!.. Дикий нарід, якого іронія судьби загнала на схід Європи та цілими віками заставляла прикидатися культурною нацією! Тепер виявляється її монгольське обличчя!.. Я згадую, Юрку, дивну до сліз молитву німця Вольфганга Гетого "Einsamkeit", молитву поганина про те, щоб на землі не було кохання без обопільності, щоб люде не мучились ваганням, щоб здійснювались людські хотіння!

Промінь місяця пливе між хмарами та освітлює лице Неждани.

—Коли ж на фронт, Юрку?..—повисає в повітрі її питання.

—Скоро на фронт, Неждана!..—чути його відповідь.—

Щастя Батьківщини я мушу піднести понад усе!..—Він затихає й забуває комаря на голові: Знизу й збоку оглядаючись, продовжує:—Добро України я ставлю вище добра родинного, ви-

ще свого життя!..

Юрко притуляється до неї так близько, що вуста їх сливе зливаються.

— Можна? — питає він весь повен щастя.

— Так! — ледве чутно вимовляє вона.

Притиснувши Неждану до себе, в пориві щастя й безмежної радості Юрко міцно охопле її шию. Неждана підводить на нього зашаріле лице. Забувши все на світі, вони зливаються з довгому цілункові. Чудесне мережево місяця, що стоїть високо понад деревами, освітлює її голову. То тут, то там спалахують святоїванські мушки. Вщіпливо тхне мохом й грибами.

Час минає.. Вони стоять притулившись одне до одного. Неждана оповідає Юркові чудесну легенду про парк. Він схвилювано прислухується до її голосу, не звуки його, ніби нектар... Десь недалеко заспівав один, за ним другий, третій півень... Небо на сході поблідло. Кожний нерв хоче жити, відчувати життя. Як заморожені вертаються вони в чарівному півсні, від якого не можуть і не бажають прокинутися. Душі їх переймаються гармонією, спокоєм й хотінням існувати... Ніч волочить своє чорне одіння на північ.

СТЕПАН ОЛЕСЮК

У місяці липні Джована вернулась у Москву, почала лягати спати підчас світанку, перестала підійматися з ліжка раніш першої години пополудні. Часописи вона перечитувала в купальні, опісля переглядала список телефонних чисел, по яким їй необхідно було дзвонити. Опісля сідала в фотель біля телефону.

—Гальо!—і розмотується величезний клубок нескінченної сірої балаканини, великосвітніх і театральних пльоток.

Підчас снідання вона їла ранішні розанчики, філіповські пиріжки, сир і мигитний хліб, бісквіт і печиво—все, що треба, щоб поспути апетит перед обідом.

—Розвід з чоловіком?..—перемовляється Джована дротом. —Кожна жінка для щастя!.. Кожна жінка відриває для себе такий кавалок, який подужають її зуби! Йди рамям вперед і не жалій нікого, за нічим!

Вона жде на авто... Пять побачень відразу... Знов телефон: адоратори, швачка...

Далі-подалі Джовані набридло таке життя... Вона почала нервуватися: вісток про нього не було й вона почувала, що її опановує розпука, вночі вона вискакує з ліжка, холодна рука сквапливо намагає під подушкою бравнінг.

—Він, він не піде від мене!—беззгучно шепотять її уста. —Він належатиме мені!—вліплюючи зір у стіну, вона годинами непорушно лежить на ліжкові, стискаючи сталеву корбу револьверу.

Підходить вже кінець липня, стає знов душно: її щось тягне до рідної місцевості Вовчанського повіту.

Як не любити їй благословенну рідну землю, чорні теплі українські ночі, липневий південь, широкий, задумчивий степ.

Гарнішого, але ж і моторнішого маєтку, як дідизна Пилипа Олексієвича Постригало-Неглюдова, не знайти навіть у цілому повіті.

—Заклята містина!..—казали люде й при світлі сонця обминали її в бік.—Вночі, не дай Боже, повз її йти або їхати!..

Джована довго сидить біля білих камінних стовпів без воріт: все, кожна стежка, кожний кущик для неї знайомі, все навкруги мертве, пустельне.

Обколулені, жовті стіни порожного, безмовного панського дому, високі, різнобарвні вікна та білі колюмни біля парадного ганку бездушно світять крізь гиляки й стовбурі дерев.

Вона встає й наближується до зарослих мохом східців ганку покинутої садиби, до східців, на яких просиджувала годи-

нами, гадаючи якусь то смутну невідому думку... Митю насуваються спогади дитинства: вона любила завжди цей куток, що збуджує в душі її почуття, які зв'язані з згадками про матір—Лівію-Сульту... Вона поглядає на сад з італійськими тополями, столітніми темнозеленими дубами, з ставком і руїнами садових будов.

Величава, страшна й тривожна хмара несподівано наливається жовтим невірним світлом. Присмерк спускається на землю.

Джована швидко розчиняє двері настіж: жалісно скриплять гнилі завіси... Вона проходить порожніми покоями з поторощеним колірним шклом. Скрізь на підлозі сміття, бочки, солома, розбита посуда. На голих потемнілих стінах чотирьокутні й округлі плями: сліди вивезених картин і портретів.

Джована стоїть посеред порожньої світлиці, дивиться навколо й чуває, що щось уплило, чого вона не взмозі зрозуміти. Вона пильно вдивляється у всі ті зруйнування, що виникли за час її мандрівки по Московщині, Італії, Далекому Сході й Країні Цвітів та Сходячого Сонця... Ніхто не чатує забутого дому: все показує собою таємничий світ потопленого минулого.

Рвучко Джована черкає сірник: з кутка долітає наглий шум. Вона мимоволі здригається: пурхає затривожений кажан.

—*Proprietario rovinato!*..—Вона згадує своє дитинство, свою матір, згадує, як вона помирала, як піднесли її до неї та як вона притиснула її голову до своїх грудей. Згадала ніби якийсь давній сон, такий живий, образний та яскравий.

—Ось я ввійшла в похмурий дім, де родилась і померла моя мати, де тепер, крім рясного павутиння й лякливих лиликів нічого немає!.. Чому я позбавлена дарунку сліз?.. Чому я з дитинства не плакала? Мені лекше було б тепер!..—шепотить вона, ледве схлипуючи.—*Proprietario rovinato!*.. Він вивіз з дому все, що міг вивезти.

Сумерк поволі впливає з кутів й наповняє світлицю мороком... Страшні й таємничі тіні скупчуються... Вона залишає дім.

Джована знов сідає біля камінних стовпів... Глуха похмура містика... Знизу покрученою гадюкою зігнувся Дінець, поза ним на десять верстов розкинулись широкі лани Слобожанщини.

Хвилини повзуть повільно...

Ось здалека показалася лінійка. Іде вона в напрямі Котомлі. Лінійка безумовно когось везе. Ззаду, за фурманом, виглядає голівка в жіночому капелюсі.

—Коли це Клеопатра Леонідівна пані Армашевецька, то не повинна мене тут зустрінути!—гадає Джована.

Вона ховається за дерево й жде. Притримуючи дихання, дивиться на лінійку, що зближається... Лінійка вже близько... Джована може навіть відрізнити риси—вона вже пізнає ті риси. Це обличчя Оксани.

Неспокійно здивована Джована виходить ізза дерева... Оксана скрикує від несподіванки... Лінійка припиняється.

Джована без усмішки вітається з Оксаною: майже не дихаючи стоїть непорушно. Її лице здається Оксані смертельно блідим, очі прикуті до неба.

Оксана питає її про здоров'я. Та мовчки хитає головою.

—Над вечір мені якось то жахливо проїздити попри порожний, занеханий дім твого батька!—вимовляє Оксана...

Та відчуває, що Джована має їй щось сказати. Але ж Оксана не питає нічого. Хай вона, мовляв, сама збереться духом.

—Після мандрівки по Ніпону, Далекому Сході й Сибірі—починає Джована,—після дебюту на московській імператорській сцені в Большому театрі й гастрювання по Волзі—я відїхала разом з князем Янгаличевим в Крим. В початку липня я вернулася в Москву. Й ось мене знов потягнуло щось до рідних місць!..—Її голос ломиться й затихає.

Попри них проїжджає селянський віз з сіном. Поза возом, поруч селянина, стрибає рудий пес.

—Але ж я "кончила" на зимовий сезон в Тифліському державному театрі!—сходячи з лінійки, говорить Оксана.—Знаєш що, Джовано?.. Поїдьмо зараз до мене в Котомлю! Татуса немає дома! Ми разом повечереємо, побалакаємо й переспимо! Надходить буря! Дивись, які навкруги олов'яні хмари!

—Ні, ні, Оксано!.. Я спішу на стацію!.. Візник скоро приїде по мене! Я не боюсь громовиці!.. Як що побачиш, де його, то не кажи, що бачила мене!.. Я кохаю його, Оксано, й до самої смерті кохатиму!.. Я кохаю його тепер навіть міцніше, як раніш, я люблю його жагуче, до божевілля люблю!..

Настає тяжка мовчанка. Джована притуляється до Оксани, як безпорадна дитина, що шукає захисту й опіки.

—Хотіла б я поплисти за водою, як Офелія, уквітчана, безумна!.. Згадую я Лесю Українку!.. Не судилось мені, серденько, бути щасливою.—Джована втирає рукою піт з лица.—Добре було спочатку, Оксано, підчас дитинства тут, коли ще мати була жива! Яке було радісне, незаплямлене життя! А тепер?.. Я хотіла поправитися й розпочати інше життя! Я так втомилась, Оксано!..

Та обіймає її рамена.

Дрож пробігає по спині Джовани: потоком ринуть сльози.

—Утри, Джованочко, свої карі оченята!—співчуваючи мимить Оксана.—Така чарівна красуня й враз плаче!..

Оксана дає їй адресу заїзду, де та може спокійно перепочувати, як що візник спізнівсь би, прощається й спішить додів. Широко розплющені очі Джовани вглядаються в темряву перед собою.

Краєвид під хмарами розпикається до мідяно-червоного коліру... Джована проходить попри хутір Тараса Тура й спинається далеко в полі. Падають перші здорові краплі дощу... Здалека долітає гуркіт грому, поверх рамен вона накидає темний дощовик.

—Чорт!..—викрикує вона.—Треба переховатися під вітьряками.

Нагло настає кромішна темрява й буря вибухає з дивоглядною силою... Миттю осліплює її рожева лискавка й негайно оглушує сичачим тріском грім.

—Правду кажуть наші українські дівчата: Як прийде Ілля, то наробить у полі гнилля, як прийде Спас, комарям урветься бас!

Сердиться, плює ,бризкає піною Дінець... Череда з поля кидається в розтіч з несамовитим ревом .Задержши хвости, бігають корови й телята, жалібно мекають вівці... Чорний вечір напоений грізними чарами. Чорні хмари електризуються... Повітря до краю насичене електрикою, яка що хвили раз-у-раз розряджується... Червоними сполохами лискавки роздирають небо, ярко освітлюючи простір. Грім розповсюджується з хмар у хмари зо страшенним гуркотінням; як звір перед скоком, упадає в радіо-активну глину.

Джована біжить під зливою, але на щастя вона вже недалеко від вітряків. В одному з них вона переховується, стоячи по коліна в воді... Буря лютує... Невгамовані струмки зливи бичують землю... Широкі вогняні стрічки, спочатку фіялкового, потім блакитного коліру, з покрученим розгалуженням розповсюджуються кривульками та припадають до землі...

Ось злива неначе трохи ущухає... Раптом стрічка блискає ще один раз тонкою біло-розпеченою гадюкою. Вмить на піскуватому горбиківі обмальовується перед очима Джовани смутний кривобокий вітряк й нараз на тлі довгих, сірих, простягнутих у повітрі крил його, стоїть з оголеною, трохи підведеною головою в і н...Від несподіванки Джована ледве не втрачує приємності: серце починає бити в грудях, як молотом...

Він стояв непорушно в непомірно широкій австрійській шинелі, в чоботах з необробленої шкури, з помятим австрійським кашкетом у руці... Розщиплена біля коміра сорочка оголяла його груди, нечесана борода крила його шию, давно нестрижене волосся спало на чоло густими нерівними пасмами... Широко розплющеними очима він дивився на темний, мов прітва, дрімучий котомлянський ліс. О, вона добре пам'ятає враз його задумливих очей...

Грррах!.. Грохіт грому прокочується оглушною луною й потрясає землю... Вітряк дріжить... Новий потік зливи валує ще з більшою силою... Примара в фантастичній обстановці зчезла.

—Він чи не він?...—гадає Джована.—Нічого не розумію!.. Ні, це не він!.. Це привид, мара!.. О, ні, ні, це не омана!—Вона дійсно бачила його в австрійській шинелі.—Треба кричати! Хай вернеться! Ні, він мене не почує!.. Пішов!.. Зчез!.. Він допитливий і негмонний!.. Він надхнений святим бунтарством "Літаючий голяндець", що втомлений одвічним мандуванням шукає через хуртовини й бурі свою Зенту, свою Батьківщину!..

—Тільки чому в нього борідка?.. Звідкіля він міг з'явитися ось тут у цю бурхливу ніч?

Кілька хвилин Джована лежить на мокрій землі, не-

маючи сил піднятися. Її руки й ноги дріжать, уста беззвучно ворухнуться. Скільки часу пролежала вона під вітряком—не знає: Вона лише усвідомлює, що він був щойно тут і зник...

Ось стає трохи ясніш. Злива поволі ущухає й нарешті перестає зовсім. Буря кінчається, все втихає... По небі повзуть м'які хмарки. Плащ врятував від дощу темну майстерню по-крайню жакетку, але вузька сплутана спідничка промокла до нитки... Зуби її тремтять од холоду.

—Чи не стала я жертвою невірного привиду?—гадає вона собі, сідаючи на сіру кругляву колоду з колесом, що простягається далеко вперед по землі.

Буря теж ущухає, лише долітає глухий віддалений гуркіт грому. Протилежний вітряк стоїть на піскуватому підгір'ку на самоті, як незграбний птах... Навколо пустельно й тихо: ледве чути, як шелестить вітер... Настає така тиша, що здається померло все в світі.

Нагло під очеретом вітряка розкочується диявольський регіт, жалібливий писк: це пугач.

—Треба виряджатися до заїзду!..—вирішає Джована.

Небо чисте від хмар... Понад Котомлею стоїть яскрава ніч: білим обрисом здалека маячить дзвіниця.

В димній кімнаті заїзду Джована наказує запалити грубу. Самовар, хліб, яйця й молоко в глечик.

Груба приємно її ogrіває, але прикро лоскоче зимна, лупка одежа. Сьорбнувши вистоялки, вона роздягається, сідає на ліжко й зігріває ноги... Листівка з Нагасак від ніпонця з ніпонським підписом цілком промокла. Вистоялка пече в середині. З посрібленим келихом у руці Джована притуляється до груби, втішаючись теплом, що проходить крізь усі м'язи її тіла й дивиться на себе в зеркало з темною рамкою... Цвіркун у кутку одноманітно цвірчить, неначе нудьгує...

Армашевецьке, куди призначили до сільсько-господарської праці високого, з нечесаною бородою й темноволосого полоненого Степана Олесюка—доволі велике село при садибі Арсена Миколаєвича Армашевецького. Місцевість, як взагалі в Вовчанському повіті, досить мальовнича. Вздовж Дінця тягнеться літ, густий, дрімаючий, ввесь у довжину за водою... По узліссям його починається втікаючий в безмежну далечинь степ... Маєтність Арсена Миколаєвича занедбана: власник платить незвичайно велику суму грошей за забезпечення діди́зни...

Величезний панський дім з обколупленим тинком стоїть у глибині великого двору, оточеного масивними штахетами. Розкішний парк з фонтанами, тінявими алеями, густо зарослий буряном, кропивою й здоровеними лопухами, повільно вирубується, ставки запливають зеленою травою, а камінні маняки обростають мохом... На всьому лежить тавро якоїсь то музейної тиші й господарської запущеності. В самому домі більша частина чудових золочених меблів, оббитих потертим кармазиново-білим сукном, вивозиться й розпродується... В кутах висить павутина, карнізи стелі чорні від пилу. Ампірні зеркала й

вази, розрисовані потемнілим золотом, теж призначаються до продажу. Драпування займає міль...

—Все швидко затріщить з молотка!—думає собі дружина Арсена Миколаєвича—Клеопатра Леонідівна.

В повітрі чути запах скошеного жита... Кучеряві серпневі хмарки повзуть по небі. На полях Армашевецького засмалені баби, дівчата й австрійські полонені збирають овес, закінчують накладати снопи на вози, що запряжені волами. Оподалік то-рохтить молотарка...

Високий, з блакитними очима й нечесаною бородою, 24-літній бранець Степан Олесюк, безглуздо всміхаючись і стараючись випередити всіх у роботі, висилюється з напруження... Він невміло встромляє вили в товстий сніп, підхоплює ховзку ручку коліном і підкидає тягар на віз...

—Цей Олесюк ніколи не робив!—сміючись, кричать баби.

—Прикидається бісове стерво, ледащо австріяцьке!—ви-крикують веселі дівчата.

—Цього полоненого Олесюка закликали вчера до волості!—починає оповідати один хлопець, що оце тільки приїхав з фронту на відпустку.—Звідкіля ти?..—запитав Олесюка пи-сар.—З Австрії?.. Якої губернії, Степане?..—Але той Степан перелякався й майже чверть години мовчав.—Якої губернії, пи-таю тебе, стерво собаче?..—вже кричав розгніваний писар...—С-с-сокаль!—нарешті вимовив бідолашний.—Чорт з тобою, так і запишемо: Сокальської губернії, сокальського уезду, того ж села, тієї же волості!.. Ступай мерщій робити до пана!—грю-каючи кулаком по столу, заголосив старшина... Та той бідний вже не знав і на які двері втікати зо страху!..

З запеклими від злоби очима, синій з тонкого сукна чу-марці, поверх білої сорочки, в картузі з лошеним дашком, у ви-соких чоботах і з нагайкою причепленою до пояса, з'являється сам пан Арсен Миколаєвич Армашевецький.

Його супроводжає дружина, Клеопатра Леонідівна—смаг-лолиця з чорними очима та чорною малесенькою родинкою на лівій щоці: перед війною обїзджала європейські модні курорти, коли туга й безсоння опановували її...

Позаду йшла п'ятнадцятилітня дочка, панна Вера Армаш-вецька—крихкотіла, струнка, з тонкими рисами обличчя, що здавалось виточене зо слоневої кістки й було оточене темним волоссям: у травні Віра перейшла до третьої класи інституту та хвалилась перед подружками, що вона "уже іспитала все на-слажденія в житті", що вона вже жінка... Поруч неї ступав сильними ногами з шовковистою вузькою мордою й агатовими очима хорт, куплений у Тараса Тура.

—Нішто не вечно на землі!..—щедро роздаючи ляпанці навкруги полоненим, говорить дружині пан Армашевецький.—Філіп Пастрігало расорілся аканчательно! Какім то підприємчі-вим людям он сдал принадлежащую ему землю в аренду і сам переїхав в Валчанськ. Всьо пришло в упадок і затрещало с мо-лотка!—Він витягає з кишені "Земщину", звідкіля черпав всю

свою політичну мудрість.

—Кстаті, слухал?..—питає зниженим голосом пані Армашевецька.—Валентіна Іполітна соабщила, што його Джована у-же пригласена на імператорську сцену, в Масковской Бальшой Театр.

—Ачаровательная девочка, Джована!—відказує чоловік.—Стройная і гібкая, как Льдіго—кобила Павла Аркадіча, задор-на й прілесна, как ветер весной!.. Сматріте!—дивлячись у бік полонених, викрикує він.—Сматріте, как етот австріец паразітельно напамінает Бориса!..

—Какова Бориса?—голос дружини стає трохи голосніший.—Неужелі Гоніча?.. Ну тебя, Сеня, всегда являється желаніє ати-скать в каждом челаеке сходство с кімнібудь!—говорить вона, звертаючи увагу на грубі черевики Степана Олесюка, з яких один зашнурований стрічкою, а на другому розв'язується сірий мотузок.—У етава балвана барада, волоси клячмі і главное: тупое безмысленое вираженіє ліца, какова я ещо в жизни не встречала!

З обличчям йолопа Олесюк чухає ногу, озирається в бік, як риба, що викинена на пісок.

—А правда, мама!—підводячи вгору своє точене підборіддя й полагоджуючи набрівник на чолі, каже панна Вера.—В ньом безусловна есть штото общее с Борисом Гонічем!

—Каковато ідіота-егеря потсунуло мне земство при рас-пределеніі военно-плених на роботи!—нарікає пан Армашевець-кий.—Я сабіраюсь гаваріть про нево Тарасу Туру!.. Хріпіт, заї-кается, позьовивает і Хрістосік какойто чорт ево знает!.. Но далжен признатся: он правіт лошади атлічна! По всей вероятно-сті он служіл у какова-нібудь венгерскава графа в канюшні!

В безмежному небі, поблискуючи бронзовим тілом, плаває яструб, що виглядає здобичі...

Несподівано в саму спеку Вірі стало дуже погано. Коли до неї підійшла мати, дочка вже лежала на траві.

—Когда ж уш успела, маленькая расвратница?..—дивля-чись на неї і полагоджуючи на ній сукню, питає пані Арма-шевецька.

—Ах, мама!—гірко відказує Вера.—Паймі: я приналежу ему і он делает со мною вьсо, што хочет!..—Доня на мить за-плющує очі.—Ах, ето било такое блаженство!..

Ниють рамена Степана Олесюка, горять руки його від кривавих мозолів... Поволі бреде він поза рипливим возом з хитким тягарем та пильнує двох лінивих волів на кожному повороті, щоб, не дай Боже, не перекинутись.

Весела, жвава, чорна від сонця дівчина чіпляється весь час до Степана й натякує йому цілком зрозуміло, що вона не від того... за намісто, наприклад, чи за медяники.

—Підемо до лісу, Степане!—жартівливо зітхає жвава дів-чина.—Вже сонечко нижче, а вечір вже блище!..

—А я там що з тобою буду робить?..—запитує Олесюк її несміливо, обганяючи мухи та оси.—Невже про біду не чула?..

—Та що, хіба там лісовики з'явилися?..

—Адже вчора їх бачили в лісі люде!..

—Справді?.. Брешеш, Степане!—відступає два кроки назад перелякана дівчина.—Відколи живу на світі, то не чути було, щоб у Котомлянському лісі водилось щось!

—Мовчи! Нехай Бог мине! Місяць оце спокійно тут в Росії, у пана жив, але ось вже дві ночі невідоме його знає, що воно таке завелось у вас у лісі!.. Не встиг вчора заснути, аж чую: щось сопе, плащ стягає, після неначе хвостом по бороді! Казав вчора ваш... як його... соць... соць.. соцький! У нас соцьких в сокальському повіті нема!.. Казав соцький, ніби німці газ такий виробляють і на ваш бік дух вітром напускають! Тепер у Котомлі коні дохнутимуть, люде вміратимуть!.. Отже нечисть лісова—казав ваш соць... соцький. Їй наче теж ди-хати треба, смороду цього не стерпіла, то вся цілком до вашої країни й подалась!..

Нісенітно усміхаючись, Степан Олесюк поганяє лінивих волів.. Жвава дівчина спішить розповісти новину товаришкам... На зустріч женуть череду з поля.

*

*

*

Вже пройшли вересневі зливи... Потрохи наступали чорні осінні вечері... Весь котомлянський ліс заслонений кошлатим туманом. Вітер розхитує мокрі пожовклі дерева. Прогулюючись рідними місцями, Оксана припиняється й прислухується до нічних звуків та далекого гавкання псів.

Нагло легкий звук примушує її прислухатися. Мить вона стоїть, неначе остовпіла... Після кидається вперед ще на два кроки.

Помилитися неможливо: віддаль на десять кроків тихо співає баритон...

Оксана знов прислухується: голос дуже знайомий, звук його то напливає, то віддаляється, то зміцнюється, то слабіє так, що ледве стає чутним.

Вона заплюшує очі, серце її стукає, холодний піт стікає з її чола... Вона добре, надто добре знає виразну й тиху мелодію та слова Тараса Шевченка з думки Степана в "Невольнику".

"У неділю вранці-рано

Сине море грало..."

Думка Степана ллється десь вблизи, переливається по всьому котомлянському лісі, думка нерозпізнана й прегарна, думка, яку співав Борис в день свого бенефісу 4 грудня 1914 року.. В той день він грав роллю Степана, в той самий день прибуло з фронту тіло вбитого Гліба.

Оксана кам'яніє й не може ворухнутись ані одним м'язом. Мелодія продовжується... Голос стихає: вона його вже чує на сто кроків від себе... Мідяний молодик світить.

—Цебто він тут!.. Він приїхав сюди!.. Його не розстріляно!..—Метущаться гадки в її голові... Вона чудово памятає той день 4 грудня, памятає Бориса в п'ятій дії: з лиця його гляділи

страшенні уразки порожних орбіт, його гра була варта уваги, він стояв біля рампи нерухомо... Дивно, як обличчя його змінилось: тільки найнища частина лица жила. Вуста ставали особливо виразисті підчас співу. Голос його грудний та одночасно пронизливий, з якоюсь ледве чутною хрипливістю, з чудними зненацька дренькотливими нотами, ніби ось-ось перейде в лемент, закінчував він думку.

Артист справжній, палкий, що вміє входити в свою роль до кінця, до дрібниць, до перевтілення!—говорив про нього Ретер. З'явилась на сцені Луцька в ролі Ярини: тут Борис позбавлений можливості дати вираз своїм очам, передав враження напруженого життя; й радість, і горе змінювались на обличчі його та у всій постаті з незвичайною яскравістю.... Після вистави він здіймав з лица грим і втирався рушником, вишитим українськими мережками, в своїй убіральні. Коли повільно щезало лице Степана, змінюючись натуральним образом його Бориса, він говорив з невдоволенням:—Я поставив собі уявний образ Степана, побачив його зовнішню й внутрішню подобу, але як не подібний до нього той Степан, що я грав й як це болісно собі усвідомлювати...

Другого дня відбувся похорон Гліба: відломком шрапнелі йому розпороло живіт... Блищить старий іконостас... Поміж восковими свічками в синявих смугах ладану, насеред Мироносицької церкви, покрита фіялковим покривцем з посрібленою сріблоглавою облямівкою стояла цинкова домовина. Після військової оркестра 121 Пензенського полку, по дорозі на міський цвинтар грала похоронний шопенівський марш... Її батько, панотець Володимир, з хрестом, у чорній ризі зустрів труну біля цвинтарної брами. Ховали Гліба, під трикратню сальву військової сотні, оподалік від могил Петра Артемовського-Гулака й Марка Кропивницького.

Серце Оксани міцно бє, коліна дріжать, дихання виривається з грудей уривисто й прудко... В кущах миготять світляки... В повітрі дається взнаки запах мокрого сіна.

* * *

В один вересневий день 1916 року до панського дому Арсена Миколаєвича Армашевецького, навколо якого росли липи, підїхала трійка гнідих коней, запряжених в синій блискучий фаєтон... Троє гостей за п'ять хвилин з'явились у світлиці: Валентина Гіполитівна, Оксана і Павло Аркадієвич.

Несподіваний приїзд гостей вчинив переполох: хазяйка Клеопатра Леонідівна лежала хвора; доня Вера, що задержалась з відїздом в інститут, тому що опинилась у положенні, яке необхідно було затаїти від усіх, ховалась у кутку свого покою; хазяїн Арсен Миколаєвич пив уже протягом тижня неперестаючи. Остаточного часу що дня від ранку до вечора в домі текло розливне море.

Звисають зо стелі кришталеві люстра, в куті стоїть покритий оксамітною волохатою пилюкою дорогий ста-

ровинний рояль, під яким навалена здоровенна купа картоплі... На всіх стінах висять портрети царя Миколи Палкина Першого: на коні, в профіль, в шинелі... Оксана, одягнена в яскраво червону сукню позира на портрет деспота з саркастичною усмішкою на вустах.

—Ви тут, всі кажуть, обросли вже мохом, бо крім котлянянського лісу нічого не бачите!—стискає руку Арсена Миколаєвича Павло Аркадієвич.

Господар просить всіх сідати.. Від нього несе алькоголем і тютюном.

Павло Аркадієвич оповідає веселі побрехоньки й говорить безупинно про все, що спливе йому на язик. Брехав він завжди неймовірно, додаючи дивовижні подробиці.

В п'ятій годині двері їдальні відчиняються і в світлицю входить льокай, який доповідає, що обід поданий.

Арсен Миколаєвич підіймається з легкістю перця й, пропускаючи вперед дам, йде в їдальню.

Льокай обережно підв'язує йому серветку під саме підборіддя... Стіл заставлений закусками й горілками... На меню складають найситніші страви.

Спочатку подають юшку з розтегаями, якими обносять усіх.

Апетит в Арсена Миколаєвича—вовчий: він махом пожерає розтегаї, ковтаючи їх не пережовуючи, бо долішня його щока не сходилась з верхньою й зубів у нього майже не було.

Після здоровенних телячих січеників, яких Арсен Миколаєвич зів три, подається велика смажена індичка... Гості молодять ножами й вилками.

Підчас обіду хазяїн і гості жваво балакають про війну, про поголоски за відставку міністра закордонних справ Сазонова, про те, що Микола Євгенович Варжецький дописався в часописах і тепер засланий у Вогородську губернію за гостру статтю про трон... Тарас Тур став уповноваженим земськоміського союзу на південно-західному фронті... Микола Олексієвич Постригало-Неглюдов пророкує неминучу поразку російської армії та став германофілем... Василь Григорович Писаревський був сьогодні в Армашевецького у зв'язку з відкриттям нових шпиталів й організацію трівких пунктів для біженців західного краю.

Нарешті несуть тацу, де горою накладено яблучних, прициплених цукровою мучкою пундиків.

Господар переказує, що буцім дочці його, Вері, прийдеться робити швидко операцію, що Пилип Олексієвич Постригало-Неглюдов прогайнував своє майно й наостанку питає, що чути про Бориса Гонича.

Коли гості дізналися, що один придуркуватий полонений австріяк, якого Тарас Тур прислав працювати до маєтку Армашевецьких, дуже подібний до того, що перед трьома місяця безслідно щез, Павло Аркадієвич зауважив собі:—Є щось чого Оксана не хоче або не може сказати!.. Він спостеріг, наче

щось трівижило її душу, ніби якась безпорадність повстала в усьї її поставі... Він відчув це все...

Обід закінчений. Арсен Миколаєвич діловито підводиться й врочиство вдивляється в портрет Миколи Першого, якого темне лице сливе відокремлюється від почорнілого тла.

— Імператор Ніколай атлічна панімає, што он не імеєт права представлєть свабоуду незрелим мужікам, каторіи находитєся на чрезмерна нїзком культурнам уровні!—пригладжуючи свій лисий череп вимовляє хазяїн.—Екую мерзасть викінул єтот Александр Втарой: Хамов асвабаділ, хам єво й атправіл в лоно протцуф. Ви толька всматрітєсь у фігуру імператора Ніколая Павловича!—закурюючи папіроску, продовжує він.—Какая велічавая ясанка, строгая правільнасть олімпійськаво профіля, властний взгляд, всьо, канчая юпітерськай улыбай, дишіт в ньом земним божеством, вьо атражає убеждєніє в свайом прїзванї!.. Єй Богу, без нево нас скоро черві зедят!..

Очі Оксани проясняються усмішкою.

Всі переходять до кабінету, де пють каву з лікером.

Над вечір приїхала дочка земського лікаря разом з попадянюкою Ларисою Крижанівською—сестрою Василя Конарського...

Арсен Миколаєвич дуже просить Оксану, Валентину Гіполитівну й Павла Аркадієвича розпочати співи, а попадянюку Ларису сісти за рояль і акомпаніювати.

Вийшла Валентина Гіполитівна й виконала романс Чайковського. Після неї з кривим усміхом на вустах Павло Аркадієвич заспівав свою арію Нелюска з опери "Африканка"...

Довго співає Оксана про славу козацьку, що не вмерла й носитьєся смутним привидом по українських степах, про гетьмана, замученого на Сибірі москалями... Не дуже подобається цей її репертуар господарєві, але вкупі з цілою залею, він кричить "bis", відомій акторці.

Пізно вночі Валентина Гіполитівна й Павло Аркадієвич починають висловлювати подяку й прашаються... Вони відїзджають в Оседок, але Оксана залишається на ночівлю в маєтку Армашевєцьких.

Одягнутий в плащ Павло Аркадієвич в передпокою описує Тифліський Державний Театр, збудований в мавританському стилі, де Оксані, Валентині Гіполитівні та йому прийдестьєся виступати в зимовому сезоні.

Настає пора до снєння... Арсен Миколаєвич бе в долоні й кричить, як за кріпацьких часів кричали діди його:

Звідкілясь то, тьопаючи босими ногами, зявилась висока чорнява, з великими сірими очима челядка Гапка.

— Памагі баришні Оксані Владімірне раздетса!—суворо наказує господар.—Лєнівая, как муха, руки, как плеті—звертаючись до Оксани додає він.

Дівчина Гапка покїрно підходить до Оксани, але та її дякує й каже, що звикла сама завжди роздягатися.

— Как прїкажете дарагая Оксана Владімірна!—кидаючи над

то вільний зір на міцні її рамена, говорить хазяїн.—Ми тут живом па старому і прівиклі, чтоб с нас стасківали обувь і платтьо—ущіпливо усміхаючись, додає він.—Думаєте лі, абажаемая Оксана Владімірна, што вайна к Раждеству окончитса?.. Как я етіх немцов праклятих не переваріваю!..

Він мясожерними нетверезими очима глядить на її майстерно причесану голівку й обтягнуті яскраво-червоною піканиною молоді округлі плечі.

Вона всміхаючись дивиться поверх його блискучого яйцюватого черепа.

—Ви не бивалі, Оксана Владімірна, в етай сабачей стране, в Германії?.. Паршівая Германія!.. Ненавіджу я ей!... Как наживалісь еті проклятіі немци перед вайной на нашем брате! Кармілі разной залежавшейся дряню! Трудна пріхаділось нам с нашей шірокой натурой в їхнем немецкам русле!.. Два года тому я в Берліні, в ресторані Адлоне, за какую та грубасть заехал кельнеру па морде! Й нужна вам сказать, что сбоку меня сідел за столом какой та паршивий немец с толстой пратівнай, самадавольной рожей!—Ви очевідно палагаєте, что в культурной Германії можна лупіть людей, так же безнаказно, как і у вас в Расеї—гаваріт он мне!.. Сдесь в Германії імеются у нас правіла, статті, штрафи!—А што мне за ето прікажуть делать?—вскіпел я.—Да заставлят заплатіть штраф двацать марок!—Тут я винял двацатімарковой кредітний білет, паложіл перед нím на стол і, расмахнувшись со всей сіли, бацнул ево па пратівной немецкой морде! Вот тебе, гаварю, двацать марок, может мало? Падавісь імі в сваей собачей Германії! Что мне двацать марок?..

—Знаете що, Арсене Миколаєвичу!—бризкаючи сміхом й сідаючи в куточку на канапі каже Оксана.—Дарма, що часом ваші оповідання здаються неправдоподібними, слухати вас все ж цікаво!.. Добра-ніч, Арсене Миколаєвичу!..—Вона закладає руки за голову й голосно сміється.

У челядні на ліжку садиби пана Армашевського серед духоти й смороду тяжким непорушним сном спить полонений Степан Олесюк, почорнілий від бруду. На його голе тіло надягнута темна зотліла, шорстка кацабайка австрійського виробництва. Поверх його укривала вилазять блощиці. Вони забіраються йому на обличчя, на руки, що в безсиллі лежать ніби мертві. Зпід його укривала стирчить нога в брудній обшарпаній штанці й в драній смердячій панчосі.

Слова пророка Езекиїла: “Меч загострен і вичищен... Голоси й ридай, сину людський, бо він направлен на нарід мій!”—застрягли в голові Степана Олесюка, коли в ночі, під шум дощу й виття вітру, його розбуджено.

Освітлюючи чоло його ліхтариком шафар наказує Олесюкові запрягти та відвезти панну Преображанську в Котомлю.

Темрява така, що коли австріяк надягає хомути, то ледве бачить свої руки.. Мороз пробігає його тілом... Паде прикрий осінний дощ.

З дверей панського дому з обколупеним тинком виходить Оксана... Виряджаючи її, пан Армашевецький обережно зводить її по східцях.

Фаєтон з піднятою будою підїжджає до ганку. Полонений Степан Олесюк з безглуздим виразом обличчя, некваплячись лізе на передок і бере мозолистими руками віжки.

Пан Армашевецький садовить гостю в фаєтон й цілує її руку.

Коні з підв'язаними хвостами задирають голови та звільна цямкають багnistим шляхом.

Спочатку фаєтон виїжджає на довгу греблю, обсажену вербами й вмощену товстими вітками та цілими молодими деревами... М'яка гребля злегка колихається під тягарем фаєтону.

Ось починається поживклий ліс, що тягнеться на вісім-нацять верств до самої Котомлі... Коні йдуть мірним кроком.

У мандрівниці-артистки загострена чуйність. Дивна риска перетягає мов лискавка її обличчя. Вона може вловити, вгадати, постерігти те, чого не може ніхто інший.

—П о р а ж е н е ц ь!..—нагло, завміраюче-напруженим голосом викрикує вона...

Австріяк непорушно сидить на передку.

—Пораженець!—повторює вона, переконавшись, що в лісі, крім фурмана ніхто її не чує... Вгорі шумить вітер... попід ногами коней шелестить листя.

Австріяк поволі повертає до неї обличчя: маска байдужості цілком зникає з його лица, безглузда усмішка його відразу щезає... Холодні м'яві очі тепер блищать дивним огнем... Постать дихає життям, енергією... Від всієї істоти бранця, здається, виходить якесь то тріумфуюче сяйво... Він тільки підводить на Оксану горді, невизнаючі вини, пронизливі, як шрапнелі очі.

—Так!.. Пораженець!..—груди фірмана нагально підіймаються. Протягом трьох місяців навіть ніхто не догадався заглянути під машкару полоненого Степана, що з початку війни викликав заворушення в запіллі російської армії та тільки шкодив рухові російських військ.

Спаніла від шаленої радості й дикого несамовитого щастя Оксана міцно охоплює руками стан бранця та починає покривати волосся, очі, вуста його палкими, жагучими, божевільними поцілунками.

Фурман зупиняє коней.

—Милий, коханий мій, Борику!—ридає вона, всовуючи в його рамя своє обличчя.—Ти жертвуєш все для Батьківщини!.. Ти ставиш своє чоло рішуче проти ворога, ти своє життя кидаєш на терезку талану, тебе травить противник!.. Я готова, Борику, кинути на тисячний натовп, щоб боронити твоє життя! Може, скажеш ти, я схолала зовсім? Ні, сонце моє, правду тобі кажу, саму щиру правду!.. Хочу, Борику, забути в тобі про весь світ!.. Хочу перегоріти тобою!.. Хочу тебе!..

Пасма її волосся розпускаються та обвивають рукав бруд-

ної австрійської шинелі. Він цілує сльози її на щоках, простягає руку й тихесенько гладить її пальці. Вітер тіпає її помяту, роздерту, яскраво-червону сукню... Хмари хутко несуться по небу.

Борис бере віжки до рук й починає знов їхати... Ось садиба Пипила Олексієвича Постригало-Неглюдова, що занехав дім та переїхав разом з родиною до Вовчі. Моторошно навіть проїжджати повз неї... Найпаче в осені в непогоду.

—Я недавно зустріла тут Джовану!..—вимовляє Оксана серіозно й затурбовано.

—Коли, нарешті, зруйнують цей дім зовсім?..—запитує він.—Стоїть покинутий і вітер дверми грюкає. Один раз я проїжджав тут і мені здавалось, ніби в домі хтось плакав!..

—Але це, Борику, міг бути вітер?..—перебиває Оксана, криючи від нього правду.

Ось починаються лощовини й перехрестки...

Незабаром вже недалеко Котомлі коні нагло перелякались і понесли... Оксана опинилась на землі... Похапцем підіймається вона... дивиться навколо в темряву ночі: коні мчаться з Борисом й за п'ять хвилин щезають з очей.

Одна вона стоїть серед ланів годину, може й більш... Здається їй, що немає кінця ночі.

Напослідку заявляється "фурман". Його теж скинуто й він йшов полем.

До Котомлі вже близько: приходиться виряджатися пішки, бо Оксані треба світанком їхати в Тифліс.

Дощ перестав... На небі займаються безмовні зорі... Тишина скрізь, лише пси десь глухо гавкають... На дзвіниці вибиває друга година...

Он уже й білий церковний дім, зарослий витким диким виноградом.

—Татуся немає дома!—шепотить Борисові на вухо Оксана.—Він поїхав на похорон до Вовчі!.. Ти сьогодні зістанешся зо мною!..

* *

"Австрійський бранець" і відома оперова співачка розташовуються в ідальні церковного будинку при свічках біля самовару...

Знадвору бурхає буря, реве вітер... Але в середині дому тепло, спокій і затишок... Борис гріє руки коло вогню: тепло пестить...

Він лягає на канапу й заплющує очі... Оксана зігріває руки на його грудях... Борис віддає їй свої... Від нього йде тяжкий запах.

—Пригорни мене до себе, Борику!..—підводячи голівку до гори, вимовляє вона.

Довго лежить на канапі Борис, здивований тим спокоєм, що зійшов на його мозок і тіло, і душу... Він вдивляється крізь відчинені дверці груби в червоно-золотий вогник, що весело плигає по полінах і дріжить на залізній блясі й на шпалерах.

Він оповідає, як з паперами утікшого бранця, “русина” з Сокаля, хрещений батько його Тарас Тур післав працювати до маєтку пана Армашевецького.

—На жаль Румунія виступила по боці Росії!—дивлячись йому в обличчя, говорить вона з тривогою.

—За те свідоме українське громадянство поступово переймається бажанням розгрому Росії у війні!—заспокоює її він.

—А чи правда, що Німеччина наміряється зеднати західну Волинь зо східною Холмщиною та створити Український Піємонт для агітації на Наддніпрянщині?..—зацікавлено питає Оксана.

—Великий сорокмільйоновий Український Нарід мусить сам творити своє життя у власній хаті, мусить сам покладатися на свої здорові, державницько-думаючі сили!..—відповідає Борис. —Тільки власними силами здобудемо ми свою велику, могутню. Соборну й Незалежну Україну! Ми не можемо стало і певно мати допомогу у всіх наших потребах від чужинців! Я не вірю тепер у щирість обіцянок Німеччини!..

—Як це “Соборну Україну”?..—не розуміє оперова співачка. Борис жмурить очі. На дворі перегукуються півні.

—Сьогодні удосвіта я мушу попрощати тебе, Борику!.. Треба їхати в Тифліс!..

Замовкли.

Вона, ридючи, притуляється до нього. Він обіймає її міцно та цілує її сльози.

—Щоб не сталося зо мною, Борику, щоб не трапилось з тобою, запам'ятай: я з тобою назавжди, навіки!.. Пращай!..

—До світлого майбутнього, Оксано!.. Цієї ночі пригодам ще не кінець!.. Пращай!..

Другого дня коні пана Армашевецького піймано за п'ятнадцять верств од Котомлі... Фаєтон поторощило зовсім...

ПОЖЕЖА

Йшов памятний 1917 рік.

Вже давно щезла літня краса ланів, давно оголений сумний парк в Оседку жовтів і обсипався, давно в волостях Вовчанського повіту верховодили совіти, давно була одібрана від дідичів земля й селяне рубали котомлянський ліс.

Понад парком тягнулись зграї перелетних птиць... Жовтневе сонце скупно освічувало своїми проміннями ранком імлістий, покритий сивою наморозю Оседок й часто ховалось поза хмарами.

Час паскудний: йшла бурхлива осінь тієї пори, коли по широких шляхах повіту никали заволоки, різні агітатори, що понаїзджали з волжських округ і центральних московських районів, коли в кожній хаті, серед п'яного чаду, варили самогон, коли що ночі в Україні горіли пансько-поміщицькі забудування.

Лише вибивала восьма година вечора, раз-у-раз, то тут, то там манячила заграва: наче свічки палали поміщицькі маєтки в повіті.

Одного дня спалили до щенту дідищу пана Армашевецького, перерізали всю його рогату худобу, а сам він голий і босий ледве вирвався з рук озвірілого натовпу й утік до Вовчі. Другого дня зрівняли з землею занехану садибу Пилипа Олексієвича Постригало-Неглюдова... Навкруги попалили стирти сіна, пси заливались тривожним гавканням, телефони безупинно дзвонили у волості, як перед дванацятьма літами в 1905 році... Що день—то новина, що ніч—то вбивство, пожежа... Жах оповив весь вовчанський повіт: небезпека чигала на кожному кроці, все йшло коміть головою.

* * *

Спускається таємничий присмерк... Валентина Гіполітівна й Павло Аркадієвич на черзі... Княгиня Джована, що перед трьома місяцями одружилась з князем Янгаличевим і мала трьохтижневу відпустку з Бальшого Московського Театру приїхала на прохання Валентини Гіполітівни в Оседок, щоб присутність її та театральні розмови розрядили згушену атмосферу родового Хендриківського дому.

Минав уже місяць, як Оседок опустів: зажадавши розплати, вернулись домів робітники, збіжжя було не домолочене, в садибі залишилися лише шафар Панас, фірман Данило та руда крутобока служниця Параска... Челядню освітлювали тільки до шостої години вечора, бо кінчався цілком запас нафти... Щось грізне й фатальне нависло над Оседком, над його володільцями.

—Le ciel se couvre!.. Le vent est change!..—сiдаючи в фотель, видавлює з себе Валентина Гiполитiвна пiсля довгого мовчання.

—Холодно!.. Гуси летять!..—пiдводячи голову, зiтхає Джована... Вона бачить крiзь шибу, як в небi тоненьким трикутником летять гуси, нiби посилаючи прашальний привiт українськiй землi...

—Тяжко, моторошно на душi, Джовано!..—вимовляє Валентина Гiполитiвна.—Менi здається, що сьогоднi мусить обов'язково щось трапитися!.. Наче пiдходить смерть, неначе все на краю загибелi!..

Джована трясеться, як у лихорадцi: губи її сполотнiли. Валентина Гiполитiвна смутними очима вдивляється в портрет двоерiдної тiтки й хрещеної матерi графинi Хендрикової, що прожила десять лiт в Парижi—там померла, похована на Монмартському цвинтарi та вiдписала свої хрещеницi Оседок у спадщину...

Але ця зловiща тиша!..—продовжує господарка.—Вона наче вiщунка страшенної бурi!.. Хоч би палили вже скорше!.. Повiтря мов налилось кровю! Самопочуття таке, нiби поклали тобi олово пiд груди...

Якийсь час у домі тяжка гнiтуча тишина. Гостро наче ножами по серцi, стукають чоботи шафара Панаса по сходах.

—Вчора я їздила до земського лiкаря, Джовано!..—Валентина Гiполитiвна пiдводиться з пустою в серцi.—По дорозi молодi хлопцi мене вже не привiтали, тiльки старi скидали шапки. Над вечiр на вiдворотi я проїжджала повз дiдизну князя Горiцина: ворота вiдчиненi, зруйнований дiм стоїть понуро з розбитими вiконними шибами. Ой, що його робити, Джовано?.. Знаєш?.. Вийдемо хоч на часинку на свiже повiтря i перейдемося!.. Може крихту полекшає на душi!..

Ось вони вдвох iдуть по пустельних, холодних алеях: вiтер стугонить у дрижачому парку, тхне заплiлим листям, вогкiстю, хмуро сiрюючи в темному небi дерева здаються понад ними страшенно величезнi.

—Весь вечiр вчора, Валентино Гiполитiвно, менi здавалось, що нас слiдкують!—спотикаючись об камiнчики ногами в бронзових черевиках, каже Джована.—Я часто прокидалась серед ночi, чула голоси, погрози, несамовитi крики!

—Я почуваю, Джовано, присутнiсть чужих людей поблизу!—Валентина Гiполитiвна, говорячи робить рух рукою в бiк: їй бiльше не хотiлось дiлитися острахом, передчуттям.—Теоктист Ланський запевняє, буцiм сьогоднi по обiдi вiн бачив твого першого чоловiка, Жигмонта, в полi мабуть за три верстви звiдсиля!.. Мандрував вiн нiбито до Вовчi—намагаючись змiнити тему розмови, продовжує вона.

—Я так виразно ясно почуваю, що нас пильнують—перебиває Джована.—Вчора разiв десять обходила навколо дому!.. Чуєте?..—випружуючись тiлом питає вона.—Повiяло смалятиною!

—Ти бачила когонебудь, Джовано?..

—Так, бачила й даю слово, що хтось наглядає нас зпоза альтани!—відказує га.—Дивіться! Там!..—обертаючись, вона показує дріжачою рукою на ліву частину парку.—Щойно хтось з'явився там!..

—Хтось стоїть неворушучись поза деревами й слідкує нас!..—гадає собі Валентина Гіполитівна.

—У вас в Оседку щось не добре!.. Чи не знаєте, яка сьогодні дата?..

—13 жовтня!..—затримуючи дихання відповідає господарка.

—Там теж ворухнуться людська постать!—шепотить Джована.—Ця тиша напевняє душу тривогою й поганим передчуттям!.. Ніколи в житті я не зазнавала такого болісного й невимовно значного неспокою!.. Знаєте що? Їхатимемо завтра всі звідсіля!

Обидві поволі вертаються...

Входячи в дім, Валентина Гіполитівна тихо відчиняє двері, що ведуть до покою Павла Аркадієвича: чоловік її дрімає в пантофлях на канапі, їй видно його сиву голову, цілими днями він мовчить...

Панас з пергаміновим обличчям обходить цілу будівлю, перевіряючи, чи всі двері замкнені... Він тремтить.

Валентина Гіполитівна сідає в фотель, витягнувши руки на коліна... З зором загнаної звірини, з якимсь то прощальним почуттям вона обводить очима мовчазні кімнати, ніби вижидаючи, що зараз щось жахливе трапиться.

Вітер поза домом дме все міцніш і міцніш... Масивні двері старовинної будови скриплять... Димар комина жалісно виє... З тераси зо стогнучим плачем долітає калатання чавунної клепачки: то Данило, за відсутністю сторожа, намагається марно оберегти панів від насуваючої небезпеки.

Запалили свічки, бо нафти дістати тепер не легко... Тіні від хирлявої полуміні стеаринових свічок висувуються, повзуть і знов ховаються... Ніч неприємно притаюється попід вікна: дерева шелестять моторошно.

Ось Джована крізь вікно побачила на лузі пожежу: палає стіжок сіна... Згодом другий...

Вона нашвидко вскочила та засунула наполовину заслону, ніби цим чином можливо устерегтись від лиха.

З надвору долітає раптово моторошне собаче виття... Назирцем заливається надривом других псів... Чути, як довкола проноситься гострий пориз вітру, від якого дрижать шиби... В руках бронзової грецької пастушки тремтить жовте полум'я свічки... Ясно, виразно долітають настирливі звуки... Звуки стуко-тіння сокир недалеко.

—Парк рубають знов!—вліплюючи погляд в кошики з просяною й цибулею, вимовляє відома українська поетка Харитина Богуславна.

Якусь хвилину всі мовчки дивляться одне на одного, згодом умовляються спати цієї ночі разом, не роздягаючись.

Нараз обличчя господарки полотніє: вона здригається й

скося вдивляється крізь шибу в темряву ночі.

—В чому справа?—вигукує Харитина Богуславна, озираючись пообіч.

Джована, наче ранена, миттю зривається з крісла та кидається до вікна... Лице Галини перекошується жахом.

—Бачили всі, га?—Голос Валентини Гіполитівної підвищується до несамовитого крику.—Бачили?..

—В чому справа?.. Що сталося?..—насилу опановуючи себе, запитує стара й поважна Харитина Богуславна.

Джоана підводить брови й щільно запинає заслону на вікні.

—Чи бачили всі силуету голови на віконній шибі?..—господарка переносить свої перелякані очі від заслони на свекруху.—Хтось слідкує нас: чоло вузьке, щелепи здорові, очі ведмедячі сидять глибоко під дашком картуза!..

* * *

...Темно як у дуплі. Безпросвітня ніч... Вітер стогне й плаче у вершках дерев парку... Під ногами шелестить листя.

—Чи зауважили, товаришу, який тепер буйний вітер?..—питає співака колишніх імператорських театрів, артист, в якого жилах юшить шляхотня кров й який ніколи не сподівався навіть і тимчасово обернутися в “товариша” в сучасному розумінні цього слова.—Що ж?.. Вітер буйний до речі!.. Я знаю, товаришу, що вона перебуває сьогодні тут!.. Княгиня!.. Я хочу користати з нагоди!—показуючи на збан з течивом, бубонить відомий оперовий співак.

“О ви, де ви?.. Розвіялися снами

весняних літ чарівні дні...

Що день сьогодні мені готує?

За ним даремно зір слідкує!..”

—Ви хочете запалити в маєтку негайно пожар?..—запитує артиста член губерніяльної ради робітничих і селянських депутатів.

—Мовчіть!.. Маєток я вже підпалив!.. Три хвилині минуло!..

Гаряче серце тенора калатає в такт чавунної клепачки фірмана Данила. З чола ллються холодні, як крига, краплини поту.

—Рятуйте!.. Пожар!—долітає знадвору несамовитий крик рудої служниці Параски.

Кривава зловіща заграва моторошно освітлює залі старинного Хендриківського дому.

Валентина Гіполитівна на мить заплющує очі, щоб одігнати жахливу дійсність.

Всі з дому висипаються горохом на терасу.

Поза стовбурами чорних дерев поширюється поволі полумя... Густий, багровий дим високо й навалює бухає до червоного, як пачоси, неба.

—Адже це держава горить!—майнула в голові господарки лячна гадка й вона вхоплюється за поруччя тераси.

—Вогонь!.. Горить!.. Оседок горить!.. Горить!..—лунають дикі голоси в дворі, підіймаючи сполох.

На місці, де стояли стирти, п'ять палючих величезних горнів зловіщими вогненими язиками прорізують сіре, грізне небо... Порив вітру з дивоглядною силою підхоплює величезне полум'я, роздуває його, жбурляє головешки та несе на дахи двірських будівель і панський дім тисячі горючих соломин. Вогонь охоплює мережками низу стоги, повзе вгору й наслідку все зливається з суцільний шалений розпечений потік.

Плачучи, витирає очі кінчиком подолу спідниці Параска.

Ось починає куритися задня стіна стайні: на дах її вже сиплеться вогняний пластовень.

—Виводіть, хлопці, коней скоріш!..—розштовхуючи людей на всі боки, голосить Павло Аркадієвич.

—Драбину!.. Воду тягніть з криниці!..—репетує керівничий майна, колишній бас-профундо Теоктист Ланський.

Красун-верхівець Велазкез, побачивши вогонь, захропів, заграчував і заставив вхід до стайні.

—Та загнуйте бо опони на мордах!—реве на всю горлянку господар.—Де Данило?.. Без опон живцем згорять, але не підуть!..

Під крики й проклони, під виття вітру й тріск полум'я, лемент Валентини Гіполитівної й Галини, тривожні й прудкі передзвони гвалту—хлопці виводять коней зо стайні...

В багрових плямах огненні язики повзли вже понад дахом конюшні, коли з неї виводили останню кобилу Ільдіго.

Баби нагло витягають на двір магоньові меблі, скрині, перини, начиння, образи, портрети, книжки, наливки, збіжжя в мішках та слої з повилами і соленими огірками. Щасливіші роззуваються, приміряють панське взуття, надягають спідниці та футрові шуби біля комор, попросту на землі... Хтось ловить утікаючу свиню.

Але з багрових смуг все звиваються й тонуть у хмарах червоно-розпечені птахи... Прикрий дим їсть і сліпить очі, перешкоджає дихати.

Ось прибуває пожежна сторожа з сикавкою, а слідком за нею й нескладна селянська пожежна фіра... Сильні струї води шиплять у безсиллі й обертаються в пару. З глухим шипінням обповзають стіни, розсипаючись чорними головешками й золотистим вуглем.

Блідий пан-отець Василь Крижанівський високо підносить мідяний хрест і хрестить розбурхану стихію... Павло Аркадієвич мовчки й схвильовано стискає руку священика.

—Хлопці—кричить Ланський.—Давай гаки! Давай жердини... Розкидаймо стайню!..

—Чаво стаїш?..—бурчить хтось в юрбі захриплим голосом, перекидаючи кріса на плече.—Ткні ево, собаку враз, рагатіною!.. Ткні ево пузатаво управляючаво!..

Теоктист Ланський мовчки повертається й зникає в парку, вмиваючи, як Пилат, від усього свої руки... Натопи з дикими

вигуками й пняними погрозами реве навколо.

Тимчасом у порожньому домі підіймається якась метушня... Немолодий, рудобородий в подертих чоботах чоловік тягне драбину й підставляє її до горища, Малі, скислі очі його бігають, як миші... Другий тягне мішки, третій шукає бляшанку з нафтою.

Найшли.. Вилізли вгору.. З мішків сипнули газетами, псалтирями.. Хутко поливають усе нафтою... Чиясь спритна рука чиркнула сірника.

Старий папір запалахкотів кублисто білим димом і незабаром цілий старий величезний панський дім з білими колюмнами палав обнятий ярким вогнем...

Терасу лижуть язики полум'я... Шибки лопають з тріском: з вікон вириваються клубки диму.

Ось щось завалилось... Дощ іскор посипався, та слідком здоровенна страшенна полумінь вихвачується на поверх й охоплює весь дах, відблискуючи рудоватим півнем у небі... Ставши широким колом, баби зацікавлено зглядаються на пожежу.

—Рубають!.. Руйнують!.. Розтягають!!.. Крадуть!..—ломаючи руки та глядячи на жажливе видовище, істерично ридає Валентина Гіполитівна.

—Підождіть, мерзотники!..—обзивається півголосом Павло Аркадієвич.—Німці швидко прорвуть фронт, прийдуть сюди, тоді вас, підляків змолотять, їхні панцирники з землею порівняють села!.. Ах, як би я хотів побачити сьогодні Тараса Тура й Миколу Варжецького! Невже вони ще не розтрусили запасу своїх рожевих ілюзій... А проте, найліпші пожежні завжди виробляються з підпалювачів!.. О досить!.. Всіх у баранячий ріг—під кулемети!..

О півночі, коли жевріюче згарище обернулось у велетенське гранатове намисто, приїхав з Котомлі пан-отець Володимир Преображенський... Він тепер має звичай, де тільки побачить заграву, негайно виряджається в напрямі неї, щоб умовляти людей бути спокійними.

—Два, два буває кінці—водяний і вогняний, потоп і пожежа!..—згадує собі слова святого Письма священник. Пожежа йому здається сьогодні небесним огнем, що посилає Господь на землю, щоб покарати людей за всі гріхи вільні й невольні.

—Кінець всякої плоти прийшов перед лице моє, бо земля наповнилась від них злодійством і ось я нищу їх з землі!..

З переляканим криканням кружляє понад згарищем вороння: й було для пана-отця щось біблійне в цих літаючих круках.

—За що така страшна помста?..—питає священника Валентина Гіполитівна.—Що тепер будемо робити?..

—Повертайтеся на сцену, Валентино Гіполитівно!—втруцуської революції... Всім було кепсько, але для французьких акторів революція стала золотим віком: вона дала їм права громадянства!.. Визначні актори того часу майже не збиралися емігрувати: вони всі зістались у Франції.

—Що ти говориш таке, княгине?..—хапаючись за голову, стогне захриплим голосом Валентина Гіполитівна.

Павло Аркадієвич наказує вантажити підводи й виряджати коней до губернського міста, до брата Петра Аркадієвича...

На місці, де стояв недавно Оседок, тепер чорна пустеля... Старий Сірко з прокушеною лапою й роздвоєним вухом таскає кишки й тельбухи з забитої худоби.

Шляхом тягнуться юрби народу з награбованим майном... Кожний несе, що попалося йому під руки. Хто ліжко, хто дошки, хто сало, хто зламане крісло.

—Адже все ж таки тут пройшла моя молодість, пройшло моє життя!—дивлячись на чорні димучі руїни, вимовляє Валентина Гіполитівна.

Павло Аркадієвич бачить сльози на очах дружини й почуває, що наче у нього самого підступає до горла ридання.

—Так, Валентино!.. Тут пройшла твоя молодість, пройшло твоє життя!.. Тепер всьому кінець!.. Кінець!..

Приглушено й коротко десь мекає вівця... Вже скоро начується в розмову Джована.—Пам'ятаєте добу великої франдійде світанок... Рогатий місяць високо світить...

ЮРКО СИКУРАНЕЦЬ ВИРЯДЖАЄТЬСЯ ПО ТОЙ БІК ЗБРУЧА

В ясно-синьому, короткому мундурі Юрко Сикуранець показує Неждані Базилевичівній свій шолом летуна... Вона оглядає нареченого з усіх боків. Небезпека для нього надвередила дорешти її розхитане здоров'я.

—Напослідку дочекались на дозвіл Українські Січові Стрільці пересунутися на Наддніпрянщину!—весело скрикує Юрко, кидаючись до молодої.—На величезну радість всіх свідомих стрільців цей дозвіл таки одержаний. Під проводом архикнязя Василя Вишиваного їдемо в Велику Україну, яка нашому серцеві рідна й дорога, але заповнена видимими й невидимими ворогами, з яких деякі прикидаються ще прихильниками нової Держави.

Неждана заперла віддих у грудях й якийсь час нерухомо вдивляється в обличчя Юрка. В п'яті він шукає її гарячу руку, нахилиється й цілує.

—Коли ж виряджається?...—Голос її ломиться, рука безнадійно лягає на його плече... Юрко нагинається й заглядає їй в лице: Неждана смертельно зблідла.

—Коли ж?—у нестямі шепочуть її вуста.

—Завтра ввечері!.. Туди, де снується ще дим московської півночі!..

Вона розгублено дивиться в просторінь та відшукує рівновагу... Вона більш не зможе стримати сліз... Схопившись за поруччя, вона затуляє обличчя долонями й тихо ридає.

* * *

Валіза зо срібними ініціалами "Ю. С." запакована... Весняний присмерк спускається на Львів: біля собору святого Юрія тьманими вогнями, ніби погребні свічки над чорною труною, горять газові ліхтарі... По мокрому бруку тягнуться ревовчі ваговози: таємничими й сумними здаються вони серед мороку кучерявих лип.

Від помешкання, де тимчасово пробуває Неждана з матір'ю, їзди до головного двірця трамваєм не більш 10 хвилин... Неждана й Юрко їдуть тихо, мовчки... Очі її визначають страдання, сльози повільно течуть по щоках, її жовто-синя шапочка з китицею зсунулась на бік.

Он і двірець... Неждана добуває з кишені хустинку й хутко втирає сльози... Тремтячими руками дістає корсету талісман і, міцно цілуючи нареченого, пересохлими вустами вимовляє:

—Бережи його!.. Хай боронить він тебе від ворога!..

Якийсь час вони мовчки сидять на двірці... Мовчання перебиває Юрко, підводячи до кашкету правицю:

—Я радо пожертвую життя, Неждано, щоби прискорити перемогу!..

Поїздові доводиться ждати чверть години... Юрко ловить на собі погляд Неждани сумний і ніжний та довго тулиться до її рук.

Двоє вогняних очей паротягу виринають зо сторони Перемисьля... Потяг, що мчить до Підволочиск, вкочується під шклянну залу й відразу спиняється на торі... Юрко по військовому стукає заkabлуками й цілує її безвладну руку.

Неждана ридає... Чомусь їй спало на думку жажливе слово "присуджений"... Присуджений, як і всі австрійські лейтанти й вояки, що виряджаються сьогодні, завтра...

—Юрко, мій хлопчик!.. Мій герой...—У неї очі від сліз червоні...

Він зачинає за собою дверці вагону: їй здається, що наречений спускає важку залізну заслону понад собою на віки.

—Життя моє!.. Щастя моє!.. Пращай!.. Чекай на мене!..—долітає голос Юрка крізь вікно.

В її грудях з боєм стукає серце, горло стиснуло, ніби щипцями... Вона невзмозі відповісти ні слова й на пращання тільки ледве махає лівою рукою. За часину завмірає стуко-тіння коліс і молода зістається самотня на пероні під залею.

Бездоння сліпа темрява за чверть хвилини поглинає потяг... Сірий брук, чорне небо й між ними Неждана на самоті... Вітер з дивоглядною силою дме, наче в безумному жаху втікає від когось.

* * *

Поїзд несеться через Красне, Золочів до Тернополя... В Красному, де доводиться трохи стояти, Юрко Сикуранець дістає гарячу каву та пише листівку до Неждани...

Чверть години постою і потяг рушає далі... Вранці на другий день Юрко вже в Тернополі. Він радіє, що їде в Велику Україну, до золотоверхого Києва: Це ж його мрії з гім назійних часів—побачити хоч один раз у житті столицю України.

Ще дві години подорожі й Юрко в Підволочиськах, на австрійсько-українському кордоні... Тут він обідає, тут пересідає до широкоторового потягу.

Мовчки, задуманий і зворушений дивиться Юрко крізь вікно на околицю: церкви по цей бік Збруча з зеленими бляхами, села й стації рідше, як у Галичині... Люті гнобителі працювали століттями, щоб розеднати один нарід, щоб скаламутити дітей однієї Неньки!..

—От московська наволоч!..

Поїзд проїздить через Проскурів, Жмеринку, Винницю, Козятин... На кожному двірці німецькі вояки з залізними шеломами на голові.

Поволі наступає вечір, потім ніч... Юрко спить, як убитий. Другого дня вранці він прокидається й чує на стації великий рух. Потяг спиняється далеко від двірця, серед велетенських паротягів і вантажних вагонів.

Юрко зіскакує з підніжжя, розглядається: показується блакить неба й в весняному сонці виринає у всій своїй величчї золотoverхий Київ... Цей самий Київ, куди неслись всі його мрії й сни.

Вдень Юрко ходить оглядати місто... Ввечері його непокоїть постійна стрілянина з рушниць, десь недалеко від двірця.

* *

Другий тиждень минає... Юрко Сикуранець вже в селі Біленькому, що лежить більш, як дві милі пониже Олександрівську на Дніпрі.

У темряві його літак відокремлюється від землі й підіймається вгору... Починає на світ благословлятися... Прожектора більш не непотрібно!.. Понад краєвидом ще снується сіра мряка.. Видніються міські будівлі Олександрівську, що зайнятий червоними...

Юрко бачить, що німці стоять на правому березі Дніпра й на острові Хортиця, Українські Січові Стрільці обсаджують позиції на пісках над лівим берегом у Великому Запорізькому Лузі, який тягнеться від самого Чорного моря аж під Олександрівськ... На двірці гамірно... Там маневрують потяги.

Ось гупають серед ранньої тиші міномети. Земля трясеться від вибухів... На всі боки з вагонів летять шматки дерева й заліза. Міни падають на павутину сіро-блакитніх рейок, риють ями, розкидають ворограями каміння: шум мотору невзмозі заглушити пекло.

Юрко спускає перший раз у своєму житті "сигару"... На двірці паніка: червоногвардійці, в чому були, пішли в розтіч, стація за п'ять хвилин спустіла...

Юрко в захопленні: сьогодні його перше бойове хрещення. Він напише листа до Неждани...

* *

Перше зібрання членів Спільки Українських Хліборобів, цебто колишніх членів союзу російських земельних власників, після гетьманського перевороту, призначено в десятій годині ранку в оперовому театрі комерційного клубу...

Запрошені Арсен Миколаєвич Артишевський, граф Бapніст, граф Хендриков, князь Горіцин, генерал Доленго-Гречулевіч, Пилип Олексієвич Постригало-Неглюдов, Павло Аркадієвич і... професор Олександр Перевертнев...

Пан Армешевецький, граф Хендриков і князь Горіцин прибули години скорше: їм не терпиться побачити знайомі лица, після повороту землі дідицям... Сидячи в фое театру, вони чекають на інших...

От двері відчиняються й в фое влітає Павло Аркадієвич... Його зовнішній вигляд разячий: останнього часу він одягався, як і всі артисти, але сьогодні вперве, для шани урочистого зібрання, одяг він одержу поміщика... Пізнати його не можна: на ньому чумарка, халявки, обличчя переможця...

Не встигли схаменутися, як з'являється генерал Доленго-Гречулевіч... На ньому однострій генерала російської армії, ордени Станислава, Анни й Володимира... Тріюмфуючи, розгладжуючи бороду та високо підводячи голову, генерал проходить по фое. Його призначено сьогодні губерніяльним маршалком... Підходячи до графа Хендрікова він припиняється й здригається... Граф так само здригається... Останнього часу обидва бачили один одного тільки в цивільному: обидва вони регочуть від несподіваного щастя...

Підходять новітні хлібороби... Всі переходять до великого фое, де архієпископ Антін збирається правити молебен... Публіка купками тулиться до кутів...

Арсен Миколаєвич бачить Пилипа Олексієвича, одягненого в старий рудуватий піджак і, відсуваючи крісло, спішить йому на зустріч.

—Здоров, здаравяга здаравенщина!—відзивається перший. —Ти всьо ещо не забил нашей дуе і на косах їзза деревенскай девкі?.. В такой брат, как севодня, так сказать, таржественной день, надо забить всьо прошлое!...—Герц на косах поводом селянської дівчини трапився поміж обома ще за старих часів.

Другий підводить рамя:—Тебе, Сеня, есть што атбірать назад от разбойніков-захватчіков, а я в канец ещо перед вайной разсаділся!.. Денег нет савершена, Сеня!...—додає той журливо.

У куті завітчаній поставець, прикрашений образами в золотих ризах, євангелієм мідно-червоної барви й срібними ставниками... Фое поволі наповняється.. Елегантні фраки збираються купками усі чванливо хитають головами, цілкуються, стискають руки, gratулюють один одному... Біля дверей чорніють жупани архієрейських співаків.

Пан Армашевецький попереджує про прибуття "Владики"... Зустріч архієпископа Антона проходить досить урочисто: підплигуючи, крєктаючи й потираючи руки, біжить ззаду владики-роботодавця принижений й улєсливий редактор єпархіяльної "свічної" газети "Жізнє Расєї" профєсор Олександр Перевертнев... На раменах редактора непромокальний плащ жовтогарячого коліру: не зміркувавсь сердега зіставити його в гардеробі...

Шістдесят-літній архієпископ Антін, що походив зо стародавнього дворянського новгородського роду та намагався тепер здобути катедру митрополита Київського й Галицького, починає промову... Свої білі, пухкі, руки хрєстить в оба боки... Рєчєння течуть швидко й пливко: Говорить про героїчні зусилля "наших нових союзніков", про їхні битви, перемоги над ворогами на всіх фронтах, про подвиги й загибель "славних герман-

скіх полкоф” та зявляє на “безбожників”—французів й англійців.

Всі ці промовницькі коники архієпископа не дуже подобаються графові Хендрикову й князеві Горіцину. На них, що кричали ще перед двома роками про війну “до пабеднаво канца”, слова владики справляють таке враження, як холодна вода, що летється поза комір.

Молебен скінчився... Всі входять на залю глядачів, де блискає незліченими вогнями електрика, на стінах розвішані гірлянди, а на сцені розставлені гетьманська булава, шапка, різні герби, коси, серпи, жовто-блакитні й чорно-біло-червоні прапорці. Наче пологливий пес професор Перевертнев сидить коло столу преси.

Головою зібрання вибрано пана Армашевецького. Схвалено представників часописів, крім “Жізни Расей”, не пускати на залю. Голова захоплений власною красномовністю; він уже величає не тільки німців, але й себе.

—Ми тоже виконалі наш долг перед нашімі новими союзниками!..—поважно й рівномірно, обводячи слухачів зором, намагається говорити українською мовою голова зібрання.—Раді салдат, што визволілі нас от кормиги большевіков, ми соглаш... згоджуємось терпеть злідні й голодувати!.. Два роки назад, я часто зазнавал страх, чітаючи брехліві зведення об успіхах англо-французських військ на западном фронті! Смертельнай разпукою переймалась душа мая тогда!.. Я сочувствовал нашим атважним саюзнікам, што білісь проти всьово світа!..

—Де ж пак, пане Армашевецький!—несподівано долітає з балкону голос Сергія Вишоватого, що допіру проскочив туди разом з Михайлом Гаєвським й п'ятьома Українськими Січовими Стрільцями... Тарас Тур підтримує Сергія реготом з партеру.

На трибуну підіймається велетень зо здоровенними вусами, грецьким профілем і широкою грудю, граф Бапніст... На ньому тонкі джэнджуристі чоботи, тонка синя чумарка та жовта шовкова сорочка. В руці чорний, з червоною околичкою картуз... Перед трьома роками він підносив тоаст “за абажаємава монарха”, сьогодні могутнім басом оповідав, як прадід його їздив до пруського міністра в Берлін з таємною місією шукати для України захисту проти московської тиранії... Змісту промови не можливо зрозуміти, при кінці ясне одно: Як прадід його звертався “сто двацять семь лет назад” за допомогою до короля Фридриха Вільгельма, так і ті, що зібрались на залі, мусять вдаватися до імператора Вільгельма Другого! Граф Бапніст гордовито й задоволено дивиться довкруги.

Слідком вскакує на трибуну професор Перевертнев... На лиці його грає усмішка, що означає: зараз скажу щось надзвичайно важливе.

—В мамент, когда над Расеей занімається новая заря, прежде всево, гаспада, ваздадім наш долг всем павшім на поле брані с большевіками, как нашім доблесним саюзнікам, так і тем, кто на Кубані!...—професор Перевертнев розтягає сло-

ва так, немов звертається до дітей.

Раптом на залі розлягається короткий пронизливий сміх... Професор-редактор замовкає, тримаючи в руці плащ жовтогарячого коліру... На його лиці видно прикрість... Йому ніяково від такої несподіванки.

Сміється Тарас Тур... Він підводиться в партері червоний зо злості й обурення, розмахує руками та виміряє промовця мов огидного, слизького плаза.

—Над Расеей!..—передражняє Тур.—Нашім доблесним союзником!.. Тепер вони герої та союзники!.. А за час війни ви писали в часописові про “тупейшу й бездарнейшу” німецьку націю!—кричить безупинно він.—Розкажіть, професоре, про все це своїй бабуні, як що вона живе на світі!..

Голова зібрання, пан Армашевецький, став блідий, як стіна... Він не знає, як і що робити: Чи просити промовця говорити по суті, чи прикликати пана Тура до порядку, чи попросту замяти інцидент. Але вирішити бідолашний не відважується.

—Арсеній Ніколаїч—починає князь Горіцин.—Ми сабрались сдесь не для таво, щоб вислушувать виступленія демагогоф вродє гаспадіна Тура!... Еті демагогі разрушілі Расею!..

Цілу залю охоплює рух.

—Князь!.. Граф!.. Васіятьство!.. Прошу вас, Тарас Петрович, по крайней мере в своїх вираженіях!..—марно намагається заспокоїти всіх голова.

Розгляджуючи свої пишні сиві вуси й майстерно підстрижену борідку, Пилип Олексієвич Постригало-Неглюдов повідомляє присутніх, що за тиждень обіймуть передніші посади чинники царської поліції, що українська преса буде припинена, що повітовими старостами будуть призначені колишні земські начальники!..

—Ура!.. Ура!.. Ура!..—почулись голоси в різних кінцях залі.—Батогом і налігачем!!!

—Та не кричіте “Ура”, а кричіте “Слава”!—додає пан Армашевецький.—Будем пока што прідержіватца українскава!..

—Царська поліція!.. Земські начальники!..—немов шалений бик допадається до нього Тарас Тур.—Накладання контрибуції на села!.. Молебни!.. Промови!.. Відбірання землі у селян!.. Його високопреосвященство оповідав про загибель “славних германських палкоф”!..—Обличчя його наливається кровю.—Взагалі по цілому світі кращих, сильних, відважних й саможертвенних людей знищила світова війна. Зостались найгірші, найякливіші, зажерливі на прибутки самолюби, як ви всі, наприклад, ви всі залишилися живі!.. Посадити б вас новоповсталих германофілів усіх на ваговоз та возити б на показ курфюрстендамам!.. Я певний, що тоді ви не так радо верзли б баяндраси!.. Там у Німеччині, вам притяли б язика!..

На залі гремить хор обурених голосів.

—Ви, панове, становили на сцені біля столу виділу гетьманську булаву, шапку, різні герби, коси, серпи й українські

та німецькі прапорці...—чути з балкону голос Михайла Гавського.

—Бракує лише індика з розпущеним хвостом: символ, що найбільш відповідав би настрою зібрання!—додає Сергій Вишоватий. Його ліве шкляне око не рухається.—Запевняю вас усіх, панове, що всі представники й органи Центральної Ради надалі працюватимуть, як досі й не передадуть вашим гетьманським урядовцям своїх посад! Хіба тільки силою багнету ви їх примусите піддатися вам!

—Нам памогут наші новії союзнікі расправітса с вами, щірії гаспада!..—обявляє спокійним тоном князь Горіцин.

—Замкніть плювачки й залишіть своїх нових союзників у спокою!—репетує Тарас Тур!..—Вам впало до голови підтримувати тих, що розпочали війну з вашими “новими союзниками”, але тепер ви ганебно ухиляєтесь від відповідальності...

Тарас Тур і Сергій Вишоватий почувають наглу моральну полекшу: Щось м'яке, слизьке, тягнуче спускалось на те, в що все життя їх, всі дні й ночі зв'язані в один до одного жму ту... Події останнього часу озвірили їх; вони надто нервово завжди відчували російську брехню, але тепер найбільше відчують її.

Пан Армашевецький намагається всіх заспокоїти. Тарас Тур горлає перед ним, розмахуючи руками... На залі з'являється Борис Гонич—машкара полоненого Олесюка йому вже тепер не потрібна...

—Харашо, скажіте-же—пронизливо галасує, стараючись перекичати всіх князь Горіцин—пачему в зал, где назначено засіданіє членов союза хлеборобов, пронікают совершенно пасторонії ліца, в роде актора Бориса Гоніча?...—Князь ехидно сміється.

Очима ланцюгового пса дивиться на князя Горіцина Борис... Він підіймається на сцену й припиняється перед трибуною:

—Скажіть, панове, що ви надумуєте діяти з Україною?.. Чому не хочете скликати Українські Установчі Збори?...—ледве здержуючи обурення, питає Борис.—Нас 40 мільйонів людей!.. Що ви бажаєте робити з землею, відібраною у вас торік?.. Ви, панове, нічого не забули й нічому не навчилися!

Пан Армашевецький пояснює, що вказівок з Києва на ці точки поки що не одержано...

Відповідає йому регіт Тараса Тура.

—Но, гаспада!—пробує голова благаючим голосом.—Не будемо сваріца ізза несподіваних слов!.. Артїстам-труженікам треба подготовіца к дневному спектаклю!.. Професор!..—звертаючись до Перевертнева, говорить він.—Раді Бога нічево не пішіте про сповещеніє Філіпа Олексєйча—Він надривається з усієї сили, щоб запровадити порядок: ніхто його не слухає...

Впевнено й некваплючись підіймається на трибуну Павло Аркадієвич.

—Кожний раз, як на поверхні життя впливатиме Україна

—невідмінно впливатиме разом з нею й гетьманщина!—починає він, спіраючись на трибуну обома руками й приміряючи свій голос до залі.—Без реставрації й завершення гетьманщини не існуватиме Україна!.. Коли незаможнім селянам обіцяно землю даремно, без викупу, у заможнішого сусіда, то для поміщика, для пана хуторянина, для хазяйновитого козака, чи для господаря селянина, для тих всіх Михайло Грушевський і Всеволод Голубович несли матеріялу руїну й соціяльну смерть!.. В протилежність до утопійної державності Центральної Ради ми гетьманці хочемо мати дійсну, реальну Українську Державу, звязану традицією з тією, яку вже колись наші предки збудували й тримали сто п'ятьдесят років у своїх руках—Гетьманську Українську Державу!..—вигукує Павло Аркадієвич під оплески частини залі.—Гетьманщина має ясну провідну ідеологію й патріотичну мету!.. Вона будуюча, творча!.. Вона базується на історичній традиції, на економічних необхідностях і на сучасних реальних обставинах життя в Україні!.. Оглядаючись на пройдений шлях і дивлячись у майбутність, я твердо вірю, що ми досягнемо нашу завітну ціль! Створити Гетьманську Україну й тим забезпечити могутній розвиток усіх творчих сил нашої Батьківщини!..

З захололою поставою Павло Аркадієвич стоїть, як монумент.

Тарас Тур, Сергій Вишоватий і Михайло Гаєвський свистять і пересадно гестикують:

—Йолопи, кретини, дурні!..

Пан Армашевецький, граф Хендріков, князь Горіцин і професор Перевертнев іронічно сміються.

—За ким ідете, Павле Аркадієвичу—нащадку запоріських козаків?..—голосно запитує Тарас Тур.—За тими, що збираються їхати на села й відібрати землю разом з селянськими засівами?..

—Усім вам, що виробляєте план повалення Гетьмана й відновлення влади Центральної Ради, що хочете розпочати громадську війну на теренах України, я кажу—геть!..—віدказує промовець.

—Чули, що перед п'яти хвилинами Пилип Постригало-Неглюдов одержав з Києва телеграму?..—Лютість Тараса Тура остаточно обертає його в тварину.—Пилипа призначено на посаду повітового старости Вовчанського повіту!.. Пилип обіцяв Перевертневу примусити газетярів поширювати в Вовчі монархістичний часопис “Жізнъ Расеї”!..

—Що зробите, Тарасе Петровичу?.. Блудів в ясновельможного пана гетмана буде ще чимало!..

—Всі урядові посади обійматимуть кацапи!..—жаліється Михайло Гаєвський.

—Ломити кригу негайно!..—несамовитим голосом кричить Борис.—Догори ногами все!.. Геть з гетьманом Скоропадським!.. Творитимемо негайно національну владу!.. Чи варт того допевнюватися, щоб російські написи над крамницями й

підприємствами були заступлені українськими?.. Треба дбати про те, щоб школа, театр, друковане слово повстали українські та для українців!.. Треба закрити доступ до вищої освіти не-надійній молоді і щоб студенти—сини росіян не змогли розраховувати на матеріальну підмогу держави, як стипендії та інше...

Повз них проходить пан Армашевецький з шишкою й фіолетовою плямою.

• • •

—Січовики?..—питає Борис сидячих на балконі стрільців. —Звідкіля?.. З яких околиць?.. Чи немає з Підкарпаття, з Буковини?..

Стрільці підводяться з крісел й приступають ближче до людини, що говорить рідною мовою.

—Я зпід самого Бескиду!—миттю відзивається з білявим сумним обличчям летун Юрко Сикуранець.

—Моє поважання... Чи давно тут?.. Яке враження чинить на вас Наддніпрянщина?..—сипляться запити Бориса. Він—як і завжди—серйозний, трохи сухий та чемно приличний.

—Наче грім з ясного неба вразила нас вістка, що в Києві посадили дідичі гетьмана!—голосом повним розпуки відповідає Юрко.—Тепер вони знов стануть годувати папугів вершками, знов безтурботно слухатимуть, як у ночі чокають солоні, як гавкають на місяць сільські пси!.. Ми прибули в Наддніпрянську Україну та за тиждень нам довелося передплачувати українсько-московські словники зо Львова, бо ніхто в місті нас не розуміє!..—продовжує без угаву летун.—Від мене вимагають говорити тут російською мовою, дивуються, що я не можу та ображаються, коли бачуть, що я не тільки не можу, але й не хочу!.. Я не можу тому, що я зовсім не знаю їх мови, я не хочу, тому що все, що зазнав я протягом трьох літ не для того, щоб приєднатися до загального свистотанцю навколо прибуткових посад. карбованців, хворовитого гонору й підлого самолюбства!..—Горло йому стиснулося, бракує повітря до віддиху.—Я гадав, що після війни й революції в Росії, почнеться в Україні нове життя: життя багате, світле й щасливе. Тільки таке життя я й бажав би бачити в Україні!.. Дні й тижні течуть! Тут на зібранні членів союзу хліборобів сваряться, марно базикають про речі непотрібні, про речі не по суті та коли схаменешся, бачиш нарешті, що гаразду Батьківщині вони дати не взмозі. Ці “хлібороби” згубили навіть усяке почуття до Рідного Краю, не цікавляться рідною Батьківщиною!..

Говорити далі у Юрка все немає сили...

—Невже, коли ви їхали сюди, думали, що хтонебудь вас тут зрозуміє в місті?..—виходячи з оперового театру, запитує Борис.—Невже ви не знаєте, що від літа 1909 року аж до революції на Україні не виходив жадний тижневик українською мовою.

Борис Гонич й Юрко Сикуранець йдуть пішки Сумсь-

кою вулицею... Борис на кожному кроці припиняється, стукає тростиною, повертається до Юрка й продовжує розмову:

—Колись на Наддніпрянщині місто було українське!.. Російська влада, що окупувала Україну, розуміла добре, що не досить післати сюди своє військо та урядовців! Москва післала сюди своїх професорів, фабрикантів, крамарів і ремісників! Тепер всюди тут московський купець має кредити у своїх банках, московський професор і підприємець, кожний москаль закріплює століттями тут владу матушкі Расей!.. Сьогодні тут російське місто!.. Сьогодні тут твердиня Москви, твердиня серед моря українських сіл, серед темних, неписьменних, неорганізованих селян... Не наша, великоросів, мовляв, вина, кажуть оправдуючись російські економісти, що самі українці не дуже прихильні до міського життя!..

Вони йдуть далі... Борис знов припиняється.

—Тепер у Києві, на п'ятдесят відсотків мешканців росіян і трицять п'ять жидів, маємо тільки дванацять процентів українців!.. Нам треба пам'ятати, що не село, не степ творять культурні й національні цінності, що творчими осередками завжди були міста, що "чиє місто, того й село", а тому при допомозі свідомої національної міської молоді, нам треба втягати до українського національного руху всю нашу інтелігенцію!..

* * *

Тераса каварні "Кришталь"... Довшають ромби тіней... Ховається сонце.

—Діло посіяне геройськими вояками студенського куріння, що билися до смерті в люту холоднечу в січні цього року проти червоних москалів під Крутами, не загинуло: воно виросте, виросте на просяклій їх власною святою кров'ю землі!..—підливаючи Юркові вина до шклянки майже прокричав Борис.—Минув час і наш нарід залізною мітлою вимете все стародавнє відвічне сміття, що сьогодні вилазило з промовами на трибуну!.. Ще не один раз мабуть рожеве світло, червона зоря займеться над Україною!.. Народня безодня в такому разі загуркотить: не те!.. Хай підійметься повстання протинародне, чи білий рух царських генералів!.. Народня стихія зареве у відповідь: не те!.. На останку вибухне національна сила життя!.. Й народня маса голоситиме: ось те саме!.. Та!.. Шляхом, що пішов мій вуйко, я ніколи не піду, бо я не з тих, що йдуть на проступки зо своїм сумлінням... Мій вуйко сьогодні зіграв ролю громовідхильника в тому процесі політично-національного переродження, що бурхливо народилося в моїй душі з часів війни... Тепер для мене все ясно й я буду боротися за свої нові ідеї також чесно, як і боровся раніш!.. Втішатися мармаладово-помаранчевим життям, як мій вуйко, я не можу!.. Тому й життя моє належить не мені, але тому народові, якого інтересам я завжди готовий принести себе зовсім у жертву!.. Всі ті, що вилазили сьогодні з промовами, паскуденько плетуть гниючі старозавітні те-

нети, готовлячись згодом накинути їх на свій нарід!.. Повертання до переднішого устрою соціальних стосунків не може бути!.. Царський і червоний терори залишили зразки, приклади й завдання для свого наступника—нашого національно-революційного терору!.. А проте на цей раз у нас не буде революційного терору в тому вигляді, як його звичайно уявляють: поголовно, повсюдно й дуїницько пронесеться грізна колісниця немилосерної, неблаганної національно-української помсти!..

Юрко слухає... Льокай жене від них з тераси налазливих старців, гадаючи гоїно дістати за услуги...

На площі перед міським театром з'являється відділ кінноти: дебели постаті з запорошеними, засмаленими обличчями, в темно-зелених одностроях і в сталевих шишаках з чорно-біло-червоними прапорами на зубчастих списах. Тягнуться довжезні валки, санітарні вози, заповнюють площу артилерійні парки, візники хльоскають коней, що заплутались у посторонках... Хідником проходить інвалід-офіцер російської армії: вигляд його перелякано плаксивий, порожній рукав кишелю всунутий в кишеню... Он їде верхи на коні рудої масті баварський кавалерійський полковник, літ 40, з залізним хрестом на грудях. Гарний орлиний профіль, серйозні очі на смуглому лиці наче когось нагадують Борисові.

—Гайнріх!.. Безперечно Гайнріх!..—Борис зривається на рівні ноги й витягається, коли за чверть години баварський полковник станув на порозі тераси "Кришталю".

—Не сподівався!.. Ви не уявляєте собі, дорогий друже, яку невисказану радість зазнаю я, дивлячись на ваші українські хоругви!..—Гайнріх фон Генцов палко говорить і міцно стискає руку Бориса.—В жовтій смужці видко веселість, завзятість, радість, у блакитній якась глибина, густина безхмарного неба.

—Жовто-блакитній прапор—символ України!..—відказує Борис.—Жовто-блакитній прапор маячить задикувато на злість москалям!.. Боюсь тільки, щоб гетьманська влада не замінила його поволі синьо-біло-червоним!.. Памятайте тільки одне, дорогий швагरे,—спокійно продовжує він.—Якби в 1915 році вашому правлінні пощастило було схилити Росію до сепаратного замирення ціною опанування Царгороду й Галичини, ми не стискали б один одному руки, як сьогодні, але зустрілись би денебудь під Верденом, мов закляті вороги!.. Маєте вільний час, дорогий швагре? Вибачте, крутять як хочете, але я вас таки зараз беру до нас на Мироносицьку вулицю!..

ЛИСТОПАДОВІ ДНІ

Летун Юрко Сикуранець уже довідався про перебіг польсько-української війни, взяв тижневу відпустку й поїхав у Галичину. Декілька охотників з Києва, козацький загін імені Івана Гонти, десяток стрільців-наддністрянців, на чолі з Юрком, прибули на поміч до Львова коло десятого листопада 1918 року.

Від поручника Мирослава Базилевича Юрко довідався, що Неждана з матір'ю перебралась до Тернополя та негайно зголосився до летунської сотні, яка тільки що сформувалась у Красному.

* * *

Чорні хмари сперлися понад містом короля Данила... До генеральної команди приходить донесення, що положення гіршає: противник займає дирекцію залізниці і духовну семінарію, треба відбити навалу на центр міста.

На сірих мурах Львова крісові кулі пишуть історію жакливих днів. Вулиці мов вимерли, трупи розкидані скрізь... Гранати падають на хідники, вибухають на купках тинку, скла й каміння, велетенські стовпи сивого диму й куряви здіймаються вгору.

* * *

Після розгляду літака поручник Мирослав Базилевич спокійно наказує й слідує за приготуванням до лету.

Інвалід-механік торкається мотору й циліндрів, перевіряє закріпи, тяги керування.

Не спішучись, упевненим рухом Юрко Сикуранець в шоломі летуна й в шкуряній куртці пролазить у вузьку кабіну та займає місце пілота. Гордий своїм чином, сп'янілий від захвату, він палає бажанням якнайскорше зустрітись з противником... Мотор гуде, пропелер крутиться, літак дрижить: порив вітру від пропелеру колихає взад і вперед поручника Мирослава Базилевича й механіка-інваліда.

—Всього найкращого!—кричить поручник, заглушаючи стукотіння мотору.—Слава Україні!

Літак рушає й підплигуючи, біжить площею. Юрко плавко відділюється від землі й підіймається в повітря.

Коли перший раз у житті колеса відділили Юрка від землі, він на мить відчував дигоглядний страх: серце його ніби перестало битися. Але той стан нез'ясованого жаху продовжувався лише три хвилини.

Тепер Юрко вже не боїться безмежного повітряного простору... Сьогодні він відчуває в собі наплив сил... У нього тільки дещо в голові крутиться.

Блищать проміні осіннього сонця... Літак розтинає повітря. Юрко підіймається все вище й вище, він виробляє зигзаки й знов летить на зустріч вітрові.

—Який шалено-яскравий день!..

За Батьківщину Юрко віддасть усе: і щастя, і життя!

“Ще не вмерла Україна,
і слава, і воля!..”

Напередодні Юрко одержав листа з Тернополя від Неждані: скаржилась йому на товаришок, мовляв, ті докучають їй романом з летуном... Юрко так ясно уявляє собі її головку, наче позолочену, з золотисто-ясиним волоссям, її блакитні, як дві зірки, очі, її синьо-жовту шапочку з китицею та золотий медальйон з його світлиною.

Кохання це прийшло якось зразу до його щирої душі, що тільки що вийшла з дитинства.

В глибокому запіллі противника Юрко Сикуранець дивиться з захопленням наниз: земля покривається блакитною млою... Апарат уже летить височиною 1,300 метрів зо швидкістю 250 км. на годину.

Ось насподі під ним блискучим вузлом веться Дністер... Он розстелюється зелений багnistий простір лугів, бовваніє на невеликих узгір'ях широка низина, десь далеко видніється українське село й церква... Літак швидко йде на зниження.

Ось нагло заплотнів тонкий струмик диму: якась вартова стежа противника дає знак про наближення літака з жовто-блакитнім стягом.

Всі думки Юрка наведені тільки до одної мети—вона здається недалеко—зустрітись якнайскорше з противником.

Він круто повертає на північ... За яких 10 хвилин Юрко бачить насподі пряму лінію залізниці, що веде до Мостиськ. Ще 15 хвилин і він дістанеться до Перемишля.

Ось обмальовується двірець і стаційні будівлі Мостиськ. В сіро-блакитному павутині торів стоять освітлені сонцем червоні вагони, сивий дим тягнеться поза паротягом... Дорогою, що веде до двірця, довгою гусеницею повзуть ваговози, колони познанців у рогатівках, довжелезні валки й знов колони без кінця-краю.

Он рушається на схід загін вояків з французькими шишаками: блискучі зеренця шишаків нагадують Юркові бісерну стежку.

Невже в таку хвилину він може думати про підступну небезпеку, про можливість знівечення літака, про падання в ворожий табір. Йому дуже хочеться чим-небудь розворушити бісерну стежку.

Юрко швидко спускає важку сигару... Позаду чути мірний тріск... Він обертається й дивиться наниз: заскажені коні позбивали валку в одну купу... Юрко, мов спянілий, тріюмфує від щастя.

—Хай живе Україна!..

Продовжувати курс у західному напрямку тепер небез-

печно... Він дивиться на годинник: час летіти назад... Приходиться повернути підйому.

За 10 хвилин Юрко вже понад Городком. Ще 5—6 хвилин і Львів... Він оглядається. Ззаду його, приблизно в віддалі 1½ км. виділяються різблено й чітко на тлі неба обриси двох літаків зо сріблястими крилами. Юрко слідкує за ними декілька хвилин, намагаючись уявити собі, чи наздоганяють, чи задних пасуть... Немає мови, що літаки женуть за ним... Він круто повертає керму ліворуч, беручи одночасно височінь 50... Три хвилини минають й Юрко знов обертається: обводи апаратів з червоно-білими кругами стають ясніші, між крилами темніють постаті летунів у шоломах... Неприятель наближується.

Гуркотить мотор, тріскотить пропелер, шоки Юрка падають від стрічного вітру... Він вже летить понад головною поштою Львова, понад рогом вулиць Сикстуської й Карла Людвіка. Цей район зайнятий ще українським військом. Проте ж над бортами неприязних літаків раз-у-раз виблискують вогняні голки.

Мов хижі птахи противники переслідують Юрка по пятах... Нагло, розлягаються перебої мотора... Ворог зовсім близько... Юрко безпорадно оглядається. З правого боку невблагано насувається тупий ніс першого літака, до білого крила можливо дістатися рукою, другий летить вже сливе врівень плоскості його власної машини... Нанизу Народній Дім, де міститься українська генеральна команда... Юрко круто повертає кермою, готуючись дати зустрічний бій лаяцьким гіенам.

Перехилиючись поза облявок, український летун підводить руку й намагається стріляти... Нараз понад головою першого ворожого пілота спалахує полум'я вогняного повітря... Минає декілька напружених, тягучих, важких, як оливо, моментів... Розлягається нагло сухий тріск. На мить Юрко бачить сліпучу блакить неба та білий пучок тканини, що під ударом пропелера, розкинувся в цю блакить... Перший літак з червоно-білим кругом стрімголов робить поворот у бік.

Апарат з жовтоблакитнім стягом теліпається й, дзюбаючи носом, схиляється. Блищить матова краска його крил. Ще момент і він летить наниз метрів триста, після хитається в повітрі, перекидається й крутиться навколо себе... З літака, що обертається в горючий смолоскип випадає летун, гвинтом несеється вниз й, наслідку, зменшується до розміру малюsenької крапки... Слід чорного диму стоїть у повітрі.

Обличчя летуна знівечене до непізнання. Тіло—не тіло, воно нагадує здоровенний, безформний, кривавий товченик з волонини.

—Хоробрий хлопець!..—схиляючись на коліна перед тілом, вимовляє тремтячим голосом поручник Мирослав Базилевич четареві.—Такий молодий і дужий. Йому ще не минуло 20 літ. Він був заручений з моєю сестрою Нежданою!—Поручник мовчки покриває тіло Юрка лантухом.

Понад головами гуркотить мотор... Пілот летить дуже низь-

ко майже понад самі будинки, а по ньому залишаються в повітрі безліч білих і червоних метеликів, що роєм розлітаються на всі боки.—Це відозва ворожої команди, що закликає своє вояцтво до зброї.—Летун летить так низько, що поручник Мирослав Базилевич може його одним стрілом з рушниць стягнути вниз.

Поручник упевнений, що прийде знад Дніпра підмога, що небезпека буде зліквідована.

Поволі наближається безпросвітня ніч... Скорботний осінній присмерк укриває безщасний Львів. Ніде не видно світла, стоїть могильна тиша, лише часиною шалена куля цокне на вулиці.

Електричний ліхтар, мавзер, декілька змін білля й томик Івана Франка з "Захаром Беркутом"—все, що зісталось після Юрка Сикуранця—поручник Мирослав Базилевич відсилає до Тернополя.

В глибокій братерській ямі українською землею засипають летуна Юрка, якогось то охотника-наддніпрянца й двох буковинців.

*
*
*

Другого дня вранці Неждана Базилевичівна розгортає в Тернополі український часопис. Уста її шепчуть улюблене ім'я.

—Проломання фронту противника!.. Протинаступ його!.. Вуличні бої у Львові!..

Неждана завжди переглядає список убитих і ранених на фронті.

Ось шпальта під наголовком "Загинувші й ранені".

—Убито!.. Вбито!.. Вбито!.. Помер від ран!.. Юрко Сикуранець, летун... розбився на смерть!..

Ніби кровю вирізані слова: "Юрко... на смерть!.."

Дзвіниця тернопільського собору поволі вибиває 9 години. Погребним дзвоном звучать удари... Здушені зойкання дзвону викризають Неждані безодню упливаючого часу та вічне забуття, що чекає на всіх.

Неначе вражена громом, стовпіє стара з короткозорими очима мати.

Доня тихенько цілує теплі материнські долоні й стримано ридає.

—Чи не є все людське життя єдина суцільна катастрофа?.. Чи не морок, що породив людей зо свого надра, покриє знов їх навіки?!

Ні, Неждана вірить, що морок не є останнє слово буття. Вона підводиться, згорда випростовується й вимовляє:

—Юрко боровся до останньої краплини крові за Україну!.. Він помер за Батьківщину!.. Доля всіх умірати, але не доля всіх геройська смерть!..

Молитовним тоном звучать ці слова, слова замирення з судьбою, прийняття смерті, оправдання неминучого для досягнення мети.

ПІД ОВРУЧЕМ

Прийшли сніги з вітрами й морозами... Сувора зима початку 1919 року розпускає понад Волинь свої цупкі крила, клацає щелепами з кожного кутка й немов сміється над людьми, які кинулись на шлях Голгофти, щоб визволитися від вічного рабства.

Далеко вперед утікає обсаджена сторічними липами й покрита грубо обмерзлим снігом дорога.

В сірому, короткому по коліна жупані зо стоячим коміром, у шапці з сірого смушку, прикрашеній сірим шличком, у сірих штанах і з сірими обмотками на черевиках Борис Гонич, що тільки що відбився від свого загону й натрапив на чату червоних, їде верхи на селянському коні в північному напрямку.

Від висилоного сухореброго коня тягне пара... Задиханий, зморений Борис злізає з коня та веде його на повіді: наче погоні немає—очевидно перестали переслідувати...

Ніч, змучений кінь і самотність Бориса... Він залишає поводи, скидає рушницю й сідає на землю.

Сидить Борис непорушно, сховавши голову в комір й пригадується йому минуле: яким непричасним до дійсності, майже мітичним образом малюється все, що проходить перед його заплушеними очима.

Ось гімназія, університет і наостанку оперовий театр.

Йому привиджується, що нібито оркестра грає увертюру, завіса ось-ось відслониться, і йому нібито час уже виступати в ролі абісинського царя Амонафа... На ньому золоті роги, дивовижне убрання зо львиної шкіри, блискуча зброя... Лице покрите рудуватим гримом...

Велична, царственна стоїть на підвищенні перед ним Джована в своїйому срібисто-грезетовому уборі єгипетської цариці Амнеризи. Тремтять миготить бездоння глибина її зіниць. Поліски від уст до півтіней обличчя лежать божественно-ніжними півтонами коло її гнучких губ.

Кін театру наближується до нього, зливається з його диханням... Все гомонить, все блискотить клепаним золотом, яскравими фарбами, тендітною прозорістю строкатого скла... В якомусь солодкому тумані ввижається йому колишне життя. Нагло кін щезає.

Присмерк перед світанком... Кут кабінету Бориса на розі вулиць Мироносицької й Тараса Шевченка, в помешканні число 3... Пяний запах теплих троянд, холодних гіяцинтів і жевріючих комінкових вугликів... Важка чорна шибениця грушеподібних портієр колихнулася нечутно на своїх кільцях і поглинула

Бориса й Джовану, ніби стерла їх з землі.

Вона стоїть непорушно в глибокій задумі відкинувши голову назад: на ній біла жакетка з піке, чорна шовкова спідниця, футро.

Поруч вріс у підлогу він: на ньому оксамітна куртка.

Її таємничі, обпалюючі очі—півзаплющені... Теплі, вогкі уста злились з його встами...

Жахливі роки, коли він мусів критися, уплили... Повернулась радість життя, вихор мрій і бажань.

Повернулось відчуження молодості, радісно й тремтячо, покотилось хвилею й змило час.

Хитаючись виходить він зо свого кабінету й, полотніючи, йде до ідальні. Сліди глибоких, обрамованих плямами крові укусів багрянють на його посинілих устах... Свічка бігає за ним своїм полум'ям...

Могила Сибіли в Ростові над Доном й смородлива челядня в маєтку пана Армашевецького, здається, відокремлюють безоднею його від усього, що буцім померло в йому назавжди.

Тепер підіймаються перед Борисом привиди того, що сталося перед трьома тижнями...

Ніч темна, ліхтарі не світять, на вулицях ані душі. На бруку стоять широкі калюжі, брудний сніг—пухкий і мокрий... Він з сестрою Галиною помацьки вертається домів з оперового театру Мироносицькою вулицею.

Нагло почувся вогкий постріл. Галина здригнулась. Зненацька розглялось ще два самотні вистріли. Відгомін їх приглушено прокотився вулицею.

—Чуєш стрілянину?..—дріжачи, з завірванням серця запитала сестра.

Борис оглянувся: все моторошне—й порожнеча серця залила вогка січнева ніч.

—Німецькі й українські частини відступають на Люботин!..—вимовляє Галина.—Всі в місті обезпечуються харчами!.. За два дні вступають сюди червоні!..

Вдома електрика не світиться. В глибині спочивальні видніється чорна діра коминку з жевріючими вугольниками. Плигають тіні на стіні від колихаючого полум'я свічки...

Христина Богуславна Гоничева тримає на колінах сьомилітнього хлопчика Ясика.

—Бабуню рідна!..—чути ще в передпокої голос сина Бориса.—Наша Батьківщина містить у собі чари нетлінної краси, риси найпрегарнішого в світі краю!.. Наша Батьківщина—це перше всього наш великий Український Нарід, перед яким, після перемоги над ворогами, відкриється велика будуччина!.. Наша Батьківщина—це грізні рокоти переможніх гармат, під супровід передзвонів київських і львівських дзвіниць!

—Дай я тебе поцілую, Ясику, мое сонечко ясне!..—долітає голос хрещеної матері Бориса.—Я відчуваю радість життя, дивлячись на тебе!.. Слухай, Борисе!..—побачивши хрещеника продовжує стара поетка.—Спід полинялого серпанку Романовсь-

кої імперії, мов зпід машкари, виринула паша московської потвори, що її споконвічним призначенням є, під звуки сумної мелодії степової самотини й гістєричних криків захопленого шамана-хлиста, ссати козацьку кров!.. Тепер настав час, коли треба вєряджатиє в далеку дорогу, що веде до визволення Народу й краю... Коли Глїб йшов воювати нїмцїв, я плакала, бо та бойня йшла на чужий наказ і за чужі ворожі інтереси, але сьогодні я не плачу, а радію, що настає хвилина, коли мій внук піде битися за краще майбутнє наших дітей, за ті ідеали, якими діди наші жили та за які згинув у Петропавловській фортеці наш великий гетман Павло Полуботок!..

— Дорога бабуню!— починає Борис, дивлячись їй прямо у вічі— Наша Батьківщина жадає від нас усіх пожертви, подвигу й перемоги над ворогом!.. Ми рушаємо в святу війну!..

— Ви, молодь, йдете за одне з нашим старим поколінням!.. — Харитина Богуславна підходить до Бориса й Галини й цілує їх у чоло.— Чи розуміє, чи цїнить вас ваш батько Петро й ваш вуйко Павло?.. Середнє покоління ніколи не зрозуміє ваших святих визвольних змагань, воно не знає ваших юних сердець, воно не чує, що в них бе!.. Досвід життя навчив його тверезо дивитися на все, що робиться в світі, дивитися без “сентиментів”! Ви ж молодь, суть наших визвольних стремлінь!.. Ви, молоде покоління, просякнене ідеєю боротьби аж до само-відрєчення!.. Ця ідея ввійшла у вашу кров і кості та жєне вас творити світлу майбутність!.. Тільки тепер бачу я, як ти, Борику, міцно зрієє з подїями славетних прадідів!.. У минулому, що вийшло з вікової неволі— твої коріння!.. Соки, якими ти живеш, тягнуться тільки звідтіля, з далекої бувальщини: вони нагадували тебе!.. Дивлюсь я й думаю: росте в тебе буйна сила!.. Ідея Батьківщини притягає здорові, міцні соки до себе так саме, як ростина притягає у травні з коріня в билину те, без чого не може існувати!.. Україна не може вмерти— кажу я— дивлячись на своє захоплення, на твою радість, на глибину душі твоєї, на палючий вогонь любови до Рідного Краю!.. Ви, молодь, маєте юні серця й чисті душі!.. Ви— марєво гарячих наших надій, авангард нашого Визволення й Поступу! Ви— прийдешнє України!.. Хай тіні великих наших предків дадуть вам міць та силу виконати ті обовязки, що стоять перед молодю!..

— Бабуню!..— перебиває їй з захватом Борис.— Вогняними буквами випалєно в мойому мізку слово “Батьківщина”!.. Цю святиню, що невідступно сєє перед моїми очима, що не нишком кличе мене до себе, ворог намагається розтоптати ногами!.. Гайнріх фон Генцов завтра вранці чекатимє на мене на двірці: переїзд до Київa у вагоні нїмецької командантури мені забезпечений!.. Там у Київї зголошусь до Сїрої Дивізії, що зорганізована підчас війни в Австрії з українських полонених царської армії!..

Тіні чотирьох постатів затремтіли нагло на стїні й недогарок загас.

Крізь вікно долїтають лєдвє чутні тривожні фабричні гудки

До міста підходять червоні.

Вчасний сніг пускає... Густе перемішане зо снігом болото... Точно сьома година: роздається приглушений гук... Українські колони рушають вперед за своїми лавами... На мить задріжала земля: по всьому фронті ворожа піхота й кулемети відкривають огонь.

Стовпом клубиться сніг, знімається все вище і вище та розсипається сірими хмарами в повітрі. Червоні порядкуються й рушають знов до протинаступу, але цей удар зліквідований вогнем польових батарей... Забито й поранено 30 вояків. На ношах двигають тіла забитих і поранених.

За дві години український кулеметний бронепотяг рушає вперед, випередивши лінію Сірожупанників, зникає з очей і відкриває міцний огонь по обох боках залізниці... Гарматний український бронепотяг підсовгується блище та відкриває вогонь... Сірожупанники, з криком "Слава!", скоро просовгуються вперед... Ворожа артилерія розгортає вбивчий вогонь з позиції, що споруджена на північ від міста Овруча.

Ось нагло червоні припиняють свій вогонь.

—Вперед!.. Слава!..—гудить по сірих лавах.

Сірожупанники, як яструби, роблять несподіваний наскок на ворога, за хвилину опиняються в його окопах і червоні, кидаючи в безладі кулемети, рушниці, набої, ранених, утікають на північ.

Коло першої години вночі в понеділок, 27 січня українські частини займають уже місто Овруч. Три ваговози, десь коло 40 возів військового майна, бранці дістаються до рук українців.

Вперед по залізниці й гостинці на Мозир пущено кінноту: Чорний Курінь Смерті й окрему Запоріжську сотню.

Перший Полк Сірожупанників займає позицію на висотах, що на північ від Овруча, по лінії Гладковичі-Кирдани.

Полк імені Северина Наливайка зупиняється по лінії Кирдани-Жалень.

Бронепотяги залишаються за шість верстов на північ від двірця.

Другий курінь Четвертого Полку Сірожупанників, частини 55 Полку Народнього Визволення, Франківського й Чорноморського полків тимчасово зіставлено в місті.

У п'ятій годині вранці вислано вперед кінну й пішу розвідку: викривається, що ворог обсаджує позицію за дванадцять верстов від Овруча та зняв шини на просторі двох кілометрів.

В селянських санях відвозять на південь забитих і ранених.

Відлига.. Дме сильний вітер... Снігом курить страшенно.... Під ногами болото, вода й сніг...

* * *

Місто Овруч на Волині, де розташувався Другий Курінь 4 Полку Сірожупанників, стоїть недалеко від двірця. Це гарне, невелике місто, зо стародавнім Собором святого Василя, що

збудовано в дванацятому столітті.

В шкур'яній куртці й чоловічих чоботах Галина Гоничівна оце тільки сюди приїхала у санітарному потязі.

Сани спиняються біля ганку жовтого будинку на площі... Десь у дворі чути брехіт собаки... Галина висідає й входить до кухні, де білява, кругленька молодиця з підпнятою спідницею мие підлогу.

—Я хочу бачити пана Михайла Гаєвського!..—звертається приїзджа до молодиці.—Чи не знаєте, де він тепер?...

—Або я знаю!..—промовляє та зпідлоба.—Мабуть сидять у жида в сусідній корчмі!.. Там багато ваших петлюрівців: йдять самі подивіться!..

Галина спускає на рамена хустку, розстібує шкур'яну куртку й сідає на ослі... Її завите, піськово-сірої барви волосся розсипається на чолі.

В сірому, захисному, короткому по коліна жупані зо стоячим коміром входить Михайло Гаєвський.

Скінчивши мити підлогу, молодиця зникає...

Галина поволі підводить своє обличчя: її очі сиплять вогниками... Михайло Гаєвський цілує наречену в щоку й руку. Вона скидає шкур'яну куртку й чоботи: на ній чорна шовкова суконка, до золотого ланцюжка причіплений золотий годинник. Чути від неї запах "Цікламен", змішаного з йодоформом.

—Я разом з твоїм братом Борисом і з Сергієм Вишоватим попав до Другого Куріня Четвертого Полку!—Михайло скидає сіру, смушкову шапку, прикрашену сірим суконним шличком й бере Галину за руку.—Сірожупанники—це переважно освідомлені люде, колишні полонені, що навчені за час світової війни в таборах в Австрії членами Союзу Визволення України!.. До них пристали й ми студенти, полтавські семінаристи та житомирські середньошкільники!..

Галина підводить голову й задумчиво дивиться нареченому в вічі, на еліптичну кокарду з золотим тризубом на шапці.

—Хочу розглядіти твій однострій!—промовляє вона.—Який гарний!.. Та що в тебе такий поганий настрій, Михайлику?.. Чому нудьгуєш?..

—Марно на душі, Галсчко!..—Видавлює він.—На фронті кров летється річкою, але де ж наш нарід?.. Він досі називає нас петлюрівцями, а наддністрянців, як друг мій, покійний Юрко Сикуранець—австріяками!.. Коли б нарід хоч одним словом відозвався до нас, додав би сили!.. Мовчить—байдужий!.. Активно нам люде не помагають!..

Здалека стогнуть приглушені громи гармат, що додають якусь то журну урочистість словам Михайла.

—Оце деколи військо наше відступає!..—продовжує він.—Рідні села роззброюють і розстрілюють своїх власних дітей!.. Василь Конарський, що пропив свій баритон й опинився тепер у Чорному Кінному Куріні Смерті, оповідав, ніби там між козацтвом такий настрій: "Треба, наче здатися—кажуть вони—видати старшин большевикам, всю вину зовсім звалити

на старшин!..” Дійсність, Галочко, обманула дождання!.. В безсонні осінні ночі, коли я приїздив на побачення з твоїм братом Борисом до дідици пана Армашевецького, безформні бажання надії зливались в єдиний, величний, розкішний привид, що сьв неземним промінем понад вашими котомлянськими лісами—привид Батьківщини!.. Скільки віри, надії й любови було у мене в ті незабутні часи!.. Сьогодні все спопелилось до краю!..

Михайло Гаєвський стоїть пригноблений і мовчить.

—Слухай, Михайлику!..—починає Галина.—Безвиглядність боротьби, на мій погляд, не має підстав! Ворог здеморалізований! Ворог продержиться не довше двох місяців! Сергій Вишоватий оповідав мені, ніби населення Гнатполя добровільно голосилося до українського війська, щоб боронити Рідний Край від тих, що в тупій злобі століттями гострили ножі проти непокірних людей нашої країни.

—Це тільки хвильовий настрій населення Гнатполя, Галочко!.. Нічого у мене сьогодні не зісталось з юнацьких мрій про Україну!.. Нічого не почуваю ні до кого, ні нащо, ні до чого!.. Гірка правда, але ліпше знати істину, хоч би й гірку, як манити себе рожевими ілюзіями!..

Михайло приступає до вікна... З кошари жид-корчмар тягне за шию барана: Сергій Вишоватий наказав його зарізати.

—Все це неначе тяжкий сон, Михайлику!—шепотить вона.

—Мені так само здається, Галочко, що все це тільки тяжкий задушливий сон!..

В хаті запанувала лиховісна тиша й важка, мов оливо, мовчанка. Тремтячи всім тілом, непорушно стоїть Михайло Гаєвський й з тугою глядить на проміння Заходу... На вулиці ні душі. Морозна тінь від хат займає пів площі.. Підіймається зграя чорного вороння й, зловіще крякаючи, кудись переноситься.

—Ось непомітно пролетів день!.. День хмурний, повний суму, каяття й блуду!.. Не відаю, Галино, чому в мене сьогодні такий понурий настрій, такий нестерпучий тягар, така незрозуміла нудьга залягла на душі!.. Поруч з безміром героїства свідомого Сірожупанника, бачу я безліч нездарності, байдужості, легководушності Наливайківців, Франківців, Чорноморців, Визволенців і Чорносмертників!.. Словами “москаль наш ворог!”... не прихилить нам козаків до себе! Ти їм кажи, вони прикидаються дурнями, але думають щось своє!..

Вхопившись за голову, Михайло сідає на ослін і наливає собі в шклянку 95-градусного спирту, що здобуто ніби для технічних потреб .

З темряви випливають образи, один від одного краший, один від одного яскравіший... Перед ним майбутність, мрійні примари фантастичних образів, сомнамбулічних снів, чарівне марево спомину... Нараз його охоплює якесь незвичайно невимірне почування, якась дивна тендітність, бурхливе, глибоке хвилювання, жадання ласкавих, пологлих, зворушливих, ти-

хих слів, якісь то чари солодкого самозабуття й тягучої млости... Він хоче збутися мерзотної дійсності й поринути у мариння сірої давнини минулого...

Примерк вповзує в двері: понад головою плывуть темні хмари, хмари страшні й таємничі... Краєвид поширюється: все колишне щезає й перед ним являються траншеї, гармати, гранати, кріси, кулемети, набійниці, похідні кухні—все звалено до купи.

Враз червоний вогонь заливає окопи: Михайло почуває свою малість перед тим огнем. Серед розбитих гармат і клубів диму, серед зруйнованих окопів показуються Сірожупанники.

— Ні це не вони!.. Якісь то чорні тіні!.. Кістяки в залізних картузах!.. Шумиха!..

Він бачить їх даремні зусилля обстати за позицію, їх глуху, мовчазну боротьбу з огнем, що легко, без труда відкидає їх гень... Тіні підступають до полум'я й скорчені від болю, як пір'я, простягають свої кістляві руки й відскакують назад.

Знечев'я все зникло: перед очима його плывуть блискучі мушки. Він паде й котиться по камінних плитах. Його кидає в кутток, де кишать плазуючі гади... Він проводить рукою по запаленому чолі й нагло відіймає її; з похиленою головою сідає на лавицю.

Хто воює з червоними, той згубить людський образ, той стане твариною, той почує слабкість і безсилля перед спокусою, в йому прокинуться первобутні інстинкти.

Тому душа Михайла наповняється дивними тривогами п'яних бажань... Якісь невідомі струни, якісь незбагнені голоси минулих століть манять душу його кудись у стихію первобутності, кудись у танки тіней, в вакханалію рознузданого життя інстинктів.

Ще одна шклянка спирту!..—Він п'є спирт, як верблюд воду з кактусу в пустині.

Поступінно жагуче хотіння охоплює його... Притомність, що поруч з ним рідна сестра друга його—власна наречена—упливає все далі й далі.

— Чуєш приглумшений гуркіт і ревіння?..—виглядаючи крізь вікно, каже Михайло, якого віддалена гарматня стрілянина колихнула враз від півмаячення до жажливої дійсності!..— Там десь у Парижі конференції, але тут темрява, окопи й розстріли тих, що повстали за право своє!.. Треба, Галино, віддатися первісним, початковим інстинктам, щоб не збожеволіти, щоб не заричати з мелодраматичним фальцетом на весь світ: "Дигіться люди!.. Вважайте!.. Вся Україна від Львова аж по саму Кубань чуркотить у вогні!.. Велика й буйна Україна, в бурях і муках народжена, помирає!.." Чуєш, як бухкотить, гомонить смертний кістяк з косою?.. Ось-ось пожере Неньку!.. Вічність наближається до неї!..

Голос його обривається. Очі повні сліз і палають диким блеском, як дві лискавки в хмарах: в них миготить щось мляве,

стародавнє, щось звиряче з багнистого кубла опирів і мани...

—Де кінець Голгофті?..—питають очі Михайла.

—Немає їм кінця!.. Не бачитимуть вони краю!..—відказує простір.

Може бути за місяць його загризуть і воші й у тифозній психозі він буде зриватися з ліжка, бігати по коритарях шпиталю вдень і вночі... Може сьогодні його заберуть у полон, приставлять до муру й розстріляють. Але тут зараз його задурманив запашний "Цікломен". Зараз наречена його милує його волосся, горнеться, лащить до нього. Зараз щось невідоме так неминучо кличе його до життя, так таємничо гукає до прославлення матері землі, до пісні божевільного хотіння існувати, до гимну вічному сонцю та його животворчим промінням.

Там під Корданами, чути, большевики підвезли нові важкі батареї й латишську дивізію з Москви!.. Яка різниця: його можуть сьогодні вночі вбити!.. Чи не все одно?.. Решта не варт нічого!..

Гарячими вустами Михайло притуляється до Галини...

Вона тремтить... Немов вітер підбіг і підняв їх обох на крилах: куди вони летять—не знають; розум їх перестає слухатись...

* * *

Як шалений Михайло Гаєвський вскакує з ліжка, не розуміючи, де він і що з ним... біль у кістках нагло повертає його до дійсності. Він дивиться на годинник—пів на п'яту!.. Вона вже встала. Попід стелю, довкола стін, висять образи святих: видно очі їх грізні й вогнисті, що глядять на них і ніби вимовляють:—Схаменіться!.. Близький час жахливий!.. Упливають хвилини!.. Ви не уникнете долі страшенної!..

Простора кімната в жидівській коршмі... Стіл, шафа, ліжко.. На стіні сільветка Олександра "Асвабадітеля". Яскраво горять березові дрова в грубі.

Михайло Гаєвський, опершись об стіну, сидить поруч Галини на лавці й насуплюється.

Несподівано з'являються Борис, Сергій Вишоватий та дуже вродливий, з стрункою, класичною постатю, дещо втомлений сотник другого курія 4 Полку Сірої Дивізії—Богдан Заливчий—той Богдан Заливчий, що колись, перед чотирьома роками, за студентських часів, опинився у Львові, з метою зробити там атентат на московського генерал-губернатора Галичини, графа Бобрінського. Опісля Заливчий став юнкером училища київ. великого князя Константина Константиновича, потім попав на турецький фронт, та тепер, на чолі свого курія, вчиняє чуда хоробрості, втискуючись іноді в саму гущу червоних.

Борис протирає окуляри.

Сергій виймає з кишені облямовану повстиною пляшку й кличе сотника Богдана Заливчого, Бориса й Михайла до столу. Він наливає Галині в гранчасту шкляночку спирту: всі випивають до дна, крім сотника—той лише торкнувся вустами до шклянки, бо не багато... Галина випиває й встає, червоніючи

від зворушення.

—Наливайте!.. Випивайте все до щирця!..—галасує Сергій Вишоватий, стріпуючи попіл з цигарки.—І де ж ми можемо розвіяти нудьгу нашу, що смокче гадюкою наші серця, коли не в шклянці?.. Зараз жидисько запече нам баранини!..

—І де ж ми, панове, можемо забути теперішнє й мимоволі поринути в минуле?—проводячи рукою по чорному волоссі й, наче з тяжкою бідою відриває свої гадки від того, над чим замислився, промовляє Михайло.

—Добре, панове!..—глибоко зітхаючи, починає сотник Заливчий.—Чому це тепер пішла мода на душевні скорботи й занепад духу, на все нікчемне, крихке й безсиле?.. Настає початок нової доби, ери впертої титанської боротьби цілої нації за незалежнє їй місце під сонцем. Живемо в моменті, коли з нечуваною досі силою зіткнулися два ворожі антиподи—Радегаст і Чорнобог, на боротьбу з червоним божевіллям вирушила найліпша частина нації, але деякі наші інтелігенти, на жаль, розсаджують між народом вертерівські чуття й цвинтарний настрій!..—Сотник розціпає кмір. Його обличчя почервоніло. Слова про червоне божевілля він кинув з незвичайною силою.—Підходить, панове, ганебний кінець московської неволі!.. Переповнена вікова чаша народнього терпіння!.. Радегаст і Чорнобог—обидві сторони вступили в криваву боротьбу не на життя, а на смерть!.. Ніхто з нас нічого не знає, що жде нас завтра!.. В ці жертвовні дні хай же буде гасло наше: “Не плачем—а мечем!..” “Не сльозами й зойком, але вогнем і залізом!..” У ці дні, панове, звернемось до наших пророків!.. Поет, що зо всією справедливістю може бути названий сумлінням Народу, цей поет з надхненою прозорливістю передсказував Народові “воскресний день повстання!..” Цей поет уже зовсім чітко й різблено накреслює обвід Великої Української Держави, кипучої творчістю й життям, держави окриленої вірою в свою велику місію!.. Стихійну національну пожежу попередників він роздуває й поглиблює тільки на те, щоб ще величавшим об'явився народам усім обрис “хазяїна домовитого” великої, залізної, незалежної, соборної, Української Держави!..

“Та прийде час і ти огнистим видом
засяєш у народів вольних колі,
труснеш Кавказ, впережешся Бескидом,
покотиш Чорним мором гомін волі!..”

Прискорене й безупинне наростання української стихії змушує поета накреслювати той обрис, штовхає його до пророцтв неминучого, хуткого державного відродження Української Нації!

—Ідею Івана Франка ми підхопили й кидаємось у бій за ідеали попередників!..—ковтаючи слину, перебиває нетерпляче Борис сотникові.—Іван Франко передбачив і вславив прийдешній час, що наближується:

“Ще момент і Єговин крик
гірл сто тисяч повторить

і з номадів лінивих в цю мить
люд героїв сотворить!..

—Ще хвилина й цей крик повторить 40 мільйонів уст і з заспаних, байдужих флегматиків нарід обернеться в величезний, міцний моноліт героїв!..—продовжує Борис.—Невже, панове, в цей грізний історичний мент нас охопить апатія, безнадійність, кволість, розпука, розеднаність?.. Журба, холодна мряка лягла на вашу душу, Михайле!.. Це нестерпуче, недопустиме!.. Ми мусимо виступити всі, як один, тому що зроблено нечувану несправедливість: нам відмовляють місця під сонцем!.. Із єдиною волею, з твердою вірою в світлу майбутність, в перемогу, ми хутко рушаємо вперед яскравою й бадьорою дорогою, шляхом національно-революційним і з цього шляху нас уже не заверне назад ніяка сила!.. Крути, Київ, Львів, повстання проти гетьмана—це тільки пролог до величезної, кривавої драми між правом і силою, між Радегастом і Чорнобогом!.. Епілог цієї драми може бути тільки двоякий: Ми загинемо, або затріюмуємо!.. Або в стремено ногою або в пень головою!.. Третього не може бути дано історією, панове!..

Може статися, що доля нас зрадить і ми всі загинемо!.. Історія в такому разі спорудить нам безсмертній пам'ятник, що навіє людству бажання бути героєм!.. Не сентиментальні вислови смутку до культурного світу висіче історія на цьому пам'ятнику!.. Ні!.. Віковічне мовчання охопить нас, але помитий нашою кров'ю пам'ятник засвітить людству крізь тисячеріччя словами: “Тут жили нащадки славетного ворохобника й пірата, орла й лямпарта волі, наддністрянця Петра Сагайдачного, нащадки розмріяного лицаря своєї батьківщини, наддніпрянця Івана Мазепи, нащадки, що не бажали піддатися живими в полон ворогам!..”. Мертві сорому не мають, панове, не мають!...

—Але трапиться, здається, далеко не те!..—Борис скоро ходить по кімнаті. Слова його переходять в ледве чутний шепіт. —Бій до останньої перемоги тепер тільки розпочинається!.. Епілогу я жду ось такого: Мусимо без страху чекати на свого Атилю, що посадовить міцних на коней та змете в порошок прокляту монгольську культуру, культуру варварську й примітивну, культуру, що протягом цілого минулого століття дурила й шахрувала довірливих “Василів Дашковичів”!.. Тоді відлетить в хуртовину історії все кволе й мляве зо словами про славянофільство, соціалізм, драгоманівщину,, що поволі затроювало наші українські душі!.. Геть з ворожими культурами, щиро-сердними Достоевськими, в якого ворах кров і жах присипані цукровитим псевдо-гуманізмом до “уніжоних і аскарбльоних”!... Геть з літературою передвоєнних часів, що покликала людей до самогубства, запевняла, що життя наше—це “забарний, загайний чад”, “варварська симфонія”!.. Пора нам затвердити, що ціла Московщина—це Азія європейського чола, що хвилі азійського варварства зо всіх боків заливають її!.. Монгольство надто вкорінилося у Московщину, щоб його легко можна вирвати з її культури!.. Ми мусимо домагатись роздавлення Росії, бо

від сусідства з варварською країною, що майже до п'ятнадцятого сторіччя була частиною володіння наступників Джингіс-Хана нічого позитивного ждати не можна! Ми мусимо усвідомити собі необхідність безпощадної розправи з цим п'яним шаленим велетенським вандалом: цим розбишакам стенько-разінівської породи потрібне життя широке, дикунське й безначальне!..

—Я трохи не розумію!..—підводиться Сергій Вишоватий, щоб перечити Борисові.—Чому ти такий заїлий ворог московської культури й мистецтва, врівні з “Дамою з Камеліями”, “Маргаретою”, “Вертером”, Карменшетою”, “Тайгойзером”, “Іфігенією”, “Королем Дагобором”, “Сальоме”, “Оповідками Гофмана”, “Покараним братогубством”, “Кумою Мартою” “Запорожцем за Дунаєм”, “Невольником”, “Джокондою”, “Наталкою Полтавкою”, “Мотрею”, “Потопленим Дзвоном”, “Парсифалем”, “Лісовою піснею” й “Романом” виставляв у театрі Рубінштейна “Демона”, Глінкі “Руслана”, Римського-Корсакова “Младу”’?..—Своїм лівим шкляним, майстерно підробленим оком Сергій не дивиться розмовникові ввічі.

—Але я не розумію—говорить Михайло Гаєвський—чому ви Азію називаєте варварською?.. Азія дала світові Гамурабі, Мойсея, Заратустру, Будду, Конфуція, Івана Золотоустого, Івана Дамаскина й за наших часів Рабіндраната Тагора?..

Тютюновий дим у кімнаті стоїть сивою завісою... Зав'язуються суперечки й сотник Богдан Заливчий, захищаючи комір, щезає.

Сучасне українське покоління, що виросло в передвоєнних умовах не оминув впливу московської задухи!..—відмовляє Борис.—В гімназії я мав про створення міцної абсолютної аристократичної монархії, до мурів своєї “Alma Mater” вступив начинений політичним москвофільством Драгоманова, що від сімдесятих років минулого століття панувало над душами українців... Я гадав тоді про культурну й політичну синтезу трьох Русей. Я захоплювався тоді генієм Римського Корсакова... Тепер, скінчивши університет, я стою на платформі соборності й незалежності Українських Земель, надкласового суспільного устрою держави й широких суспільно-господарських реформ в інтересах народніх мас!.. — Борис голосить гнівливо. — Щодо варварства Азії, то тут я безумовно не маю на гадці величну шумерійську культуру, що існувала в Мезопотамії перед шістьма тисячеліттями й досягла високого ступня розвитку!.. Тут я маю на увазі Азію Батія й Джингіс-хана, що залишила Росії в спадщині опричників царя Івана Грізного в минулому та інституцію “Че-ка” в сучасному!.. Отже, панове, перед нами ділема: загибель або тріумф!.. Смерть або перемога!.. Не будемо мати спокою ні вдень, ані вночі, поки не загартуємо свою волю, як крицю, поки не побачимо серед блиску дивної сили наш вільний край і наш вільний нарід!.. Візьмемо близько до серця памятий вірш небоги Драгоманова—Лесі Українки, що померла перед шости роками:

“Коли я крицею зроблюсь на цім вогні,
скажись тоді: Нова людина народилась!..
Коли ж зломлюсь, не плаче по мені:
Покажись, чому раніше не зломилась!..

На вулиці біля зачинених воріт стоять сани, в яких приїхала в двірця Галина Гоничівна... Поруч них привязаний, понурий, з запалими боками окульбачений кінь сотника.

Немитий і зарослий, з довгим конусовим шликом на шапці Василь Конарський підходить до коня та, добувши з кишені складений ніж, вирізує шкуру, залишаючи кульбаку голою... Від випитої горілки йому світ перевертається.

—Мені шкура з товаришів стане в пригоді!..—гадає собі Василь.—Він не велика птаха, може й без сідла доїхати!..

Зимно... Цілу ніч валить сніг, білою скатеркою застеляє землю... Василь Конарський ховає шкуру в порожній волівні та йде до коршми, де на столі стоїть горілка й сковорідка з печеною бараниною.

Василь сідає поруч Галини й Михайла Гаєвського, спіраючись ліктями на стіл та оповідає про самовільний відворот з позиції Чорного Кінного Куріня Смерті... Він починає їсти. Борис підходить до вікна й зціплюючи зуби, притуляється чолом до холодної шиби.

В одинацятій годині вночі вступає знову сотник Богдан Заливчий, що взяв собі дев'ять людей на зв'язок поміж заставами. Він викликає Бориса і розгортає мапу.

Мальовнича ніч... Світло й тіні; світло осліплює, тіні чорні... Від снігу й місяця все видно... Люде, на чолі з сотником, підходять, під село Курдани... В першій хаті світиться: Сірі думають, що тут своя застава. Неподалеку від хати люде сплянуть, а сотник Заливчий підходить під вікна подивитися й послухати.

Він бродить у снігу. Десь недалеко вдирається в тишу кінське іржання... Він бачить, що навкруги хати попривязувані окульбачені коні... Нараз сотник підступає аж під саме вікно та чує розмову, що провадиться в середині хати:

—А билі здеся петлюравці?...—Це питають вояки худого горбатого дідуса.

Сотник скоро вертається до своїх і негайно висилає трьох Сірих до Овруча повідомити про все. Решта людей, на чолі з ним, виряджається до застави Наливайківців у село Жалень... Підходять... Чути голоси:

—Стій!

Нагло сипляться кулі... Маячуть якісь чорні тіні.

Сірожупанники лягають у сніг... Жаг холодом віє у душі, очі людей блищать гарячковим огнем... Блідий, як стіна, сотник Богдан Заливчий підсувається ближче й гадає, щоб припинили стрілянину... Зясовується, в чому справа: Сірі переходять заставу Наливайківців та оповідають, що бачили. З блідими витягненими обличчями, в подертих російських строях, прикриті драними плащами Наливайківці мовчки слухають... Ві-

тер шаліє.

Була вже друга година над ранком, коли Сірі, на чолі з сотником Заливчим, вернулися в Овруч.

Борис входить до кімнати: Нараз тривога! Вибігає він з крісом в руці на двір, слухає: в стороні Жаленя чути крик і стрілянину з крісів. Безпереривний клекіт, гуркіт і свист не вгаває. Бухкотіння з виттям вітру змагається.

Сотня Сірожупанників негайно виряджається до Жаленя на допомогу Наливайківцям. Але вже запізно... Телефонем передають жахливі вісті: сотня червоної кінноти напала на заставу й вирубала її разом з хорунжим. Тільки два Наливайківці якимсь чудом урятувались.

Крізь рідкі хмарки пробивається місяць, і немов ogrіває замерзлу землю. Зимова погода й понурий настрій душі Михайла Гаєвського, що прокинувся й вийшов на вулицю, зливаються в ньому в одну гармонію.

За хвилю овруцьку соборну площу перебірає якийсь старшина Чорних, у чорній смушковій шапці, на якій темною плямою відбивається довгий конусуватий трикутник. Старшина тримає в руці револьвер.

—Пане сотнику, дайте мені, будь ласка, десяток ваших Сірих!—звертається він до Богдана Заливчого.—Зараз зліквідуємо провокаційний виступ!.. Наш Курінь Смерті заломився й дезорганізувався: кажуть люде, що нізащо не стрілятимуть у большевиків!.. Агітація червоних зробила своє: кілька провокаторів успіли збунтувати й перетягнути на свій бік майже цілий курінь!.. Усі зусилля переконати їх, що нам сьогодні немає іншого виходу, як тільки воювати червоних—безуспішні! Не помагають запевнення, що хоч вони й не підуть на позиції, все одно большевики їм—“петлюрівцям” не пробачать! Уперто, як осли твердять, що не рушаться з місця!..

Хвилина мовчання... Місяць кидає бліде світло на багнет Михайла Гаєвського... Сніг мерехтить тисячами самоцвітів і скрипить під чоботом.

—Негайно впорядкуємо!..—трохи сухо відповідає сотник Богдан Заливчий.

Він, разом з старшиною Чорних і Борисом, удається до Чорного Куріня Смерті, щоб вплинути на людей.

За пів години відділ кінноти, з довгими чорними шликами, 120 людей, несеться прямо на площу перед старинним Собором.

Блискотять шабляки: спереду хоругов зо скошеним зверху зовнішнім краєм, зо зображенням черепу на перехресті кісток і написом: “Україна або смерть!”.

Настрій Чорних знову повертається в другий бік. Вони вже постановили здобути слави минулого й виступити на фронт по залізницю й гостинці, що ведуть на Мозир.

Приходить темна ніч і вкриває Овруч.. Важкі чорні хмари з півночі пливуть і ховають місяць. Як оточуюча січнева ніч, такою невідомою й темною видається Михайлові доля Батьківщини.

У вівторок вранці, 28 січня до Овруча приїхала контррозвідка й скоро сформувала при собі відділ, на чолі з молодим старшиною Хирним.

Почались арешти з особливою ретельністю. Хирний натиснув на “спекулянтів”, цебто на звичайних крамарів... Негайно з'явилися фахівці по звільненні арештованих, вимагаючи від крамарів гроші: тих, що платили, дійсно визволяли скоро...

Настає вечір... Галина Гоничівна й Михайло Гаєвський мовчки бродять околицями Овруча... Сніг замітає мозирський гостинець... Крізь ліс молоді виходять до приярку: під ногами—пні, сучки й зломані дерева; стежок не видно, більш угадують їх, як бачуть.

Тишина навколо, непокоюча тишина перед катастрофою.

Нагло молоді натрапляють на щось м'яке: Михайло запалює сірника й схиляється... Перед ними лежить тіло: гола позбавлена волосся голова з діркою замість карка.

Ондечки пробивається якась далека метушня: чути виразно з боку Жаленя гавкання псів, приглушений гомін... По снігу нерівно перебігає тінь пугача: Кружляє, чує проклятий поживу... По дорозі, що веде до Чаленя, нікого й нічого не видно... Краєвид поволі закутується млою—місяць ще не сходить...

Ось на небі, зовсім низько, з'являється заграва: вона все поширюється... Показуються рідкі зорі... Свистить колючий вітер...

В широко розплющених очах Галини блимають свічки страхіть, серце її бе часто й гучно. З жахом Галина жде, що ось-ось в цю хвилину почується свист набою, а нічна тиша оголоситься страшеними розривами. Вона йде скоро з таким почуттям, ніби з діркою, замість карку, жене за нею.

З переляку Галина оглядається... Це щось подібне до Біргерової балади про “Леонору”... Чомусь то не стало в неї відваги пильно подивитися в мертве обличчя... Її ноги слабнуть невиносимо. Її здається, що на полі притаїлися якісь то таємні ворожі постаті. Мороз проходить по її тілі.

Багровий здоровенний місяць повільно, не світлячи, сходить понад селом Кирдани... Галина згадує, як в осені 1708 року гетьмана Івана Мазепу зустріла така зловіща ніч під Гірками, коли король Карло XII переходив за Десну, щоб злучитися з Мазепиним військом.

Он хмарка рушає з місяця й в тій хвилі перед очима її виринає поблизька місцевість... Від півночі повагом насуває наперед до Овруча поповнена й зміцнена орда... Звідусіль повзуть моторошні тіні, повзуть поволі, легко, з крісами на раменах, звичайним кроком.

—Тепер тут небезпечно!—говорить наречений.—Ходім до міста!.. Вони можуть підійти на пару кроків до нас і тоді обох нас прошибне з дві десятки куль!.. Я ці штуки вже знаю...

—Наче не в атаку йдуть, а облавою на Овруч!—здригаючись, вимовляє Галина.

Місяць світить... Молоді вже все бачуть: тут і там видно коні, блискотять шабляки... Великий відділ кінниці несеться прямо на місто.

—Скільки їх?—задихаючись шепотить вона.—Дивись, пруть як сарана!.. Зовсім близько!.. Скорше звідсіль!.. Немов несеться гомін кінських копит!..

Ані на хвилю наречена не може заспокоїтися: червоні наближаються до них на яких сімсот кроків... Жах напливає, роте в душі її.

Онечки й перші будівлі Овруча!.. З північного сходу насуваються грізні, чорні хмари, затягаючи небо й місяць півтьмою... Стрілянину вже чути з трьох боків півколом.

—Вороже коло стискається й скоро розтопить нас у своєму вогнищі!..—гадає собі Галина, ховаючись до хати, куди приїхала напередодні.

Третя година вранці... Світла немає... Навкруги тиша й спокій... Господарі сплять твердим спокійним сном...

—Відомо!.. Все закінчено!.. Наші відступили, але ті ще не ввійшли до міста!..—думає Галина, ламаючи руки.—Наші зникли, сховались без шуму!.. Мій єдиний, коханий Михайлик мене покинув!.. Сьогодні почнеться тут різня!.. Ніч святого Бартоломея!..

Вона кидається з боку в бік, стукає ногами по підлозі й підходить до вікна... Паде сніг: на вулиці не видно прохожих. Все так сумно, лячно, самотно... Глянув місяць—знов сховався... Стародавня соборна дзвіниця темним обрисом підіймається до неба.

Тепер Галина подібна до малої втомленої дитини: повіки її заплющені, вуста тремтять, мозок її схожий на дикий зарослий парк, здається їй, ніби вона котиться кудись у безодню... Бачить Галина велику кітку, що має незвичайно довгу шерсть тулуба, як крила: кітка гавкає як пес...

—Вперше цієї ночі моя власна істота збудилась і страшенним зором заглянула в моє обличчя!..—промовляє вона собі переходя, коли притомність ледве повернулась до неї.

Галина гріє руки біля вогню: тепло милує, червоною барвою проходить полум'я крізь її холодні пальці. Вона дивиться проти себе в стіну, де плигають тіні.

—Ніколи передше не знала я, якою саме довічною може видаватися ніч!.. Господарі не уявляють собі, як страшно перебувати тут на самоті й ждати що хвилини смерті від тих!.. Боже, чи існує в світі щось тяще від муки дождання?.. Коли б вони знали, як я не хочу вмірати?.. Коли б ті дозволили тільки жити, а не робила б лиха нікому!..

Нагло Галина чує голоси і співи... Вона пильно слухає:

—Ні, це все тільки здається!.. За цей недовгий час мені прочувались нераз голоси!.. Це все лише слухове марево!.. Ні, голоси!.. Грубі, чоловічі голоси!.. Нас тут по одинці всіх пере-

стріляють!..

Чуєш!..—Сурми заграли,
час розплати настав!..
В інтернаціоналі
здобудем людських прав!..

Галина пізнає голос Василя Конарського... Він мабуть забув уже співати українських пісень... Ледве чути, як стукає маятник... Тріскотить огонь у грубі... Поза вікнами стугонить гострий вітер... Її груди пустіють, серце бється, наче чуже.

В п'ятій годині зо сторони Кирдан вдаряє приглушений, тяжкий постріл гармати: чорне вікно заговорило... Позатим стає тихо, так тихо, що Галина чує кожний шелест.

Ось на світ благословляється... Пес гавкає.. Хтось стукає в двері.. Галина відчиняє: Борис входить у хату.

—Атака відбита!—галасує врадуваний.—Наша перемога!.. Чуєш?!!

Ясна радість опромінює лице сестри: вона не тямить себе, вона, як дитина, весела й щаслива обіймає шию Бориса, заплющує очі, зітхає та усміхається.

* * *

Студеного, непривітного ранку, в середу, 29 січня Галина й Михайло знов мандрують мовчки околицями міста.

Болюче очам од сніжної білості... Густі сірі хмари низько повисли над землею... Зимний північний вітер добірається до їх кісток і мете снігом... Звиклий до війни й закутаний в ранніх димах Овруч живе своїм окремим життям... Пахне конячим гноєм і махоркою... Галич крикає нестерпуче.

—Не на жарт взялася зима, Галочко!—вимовляє наречений.—Розумієш, зірко моя ясна, у мене якесь то лиховісне почуття!.. Якось моторошно мені, сумно на душі! Хоч би сонечко виглянуло, може тоді стало б веселіше!..

—Тьфу!.. Чорт!.. Знов ті!.. Натрапили!..—майнуло в голові нареченої.

Ліворуч від молодих, на яких триста кроків, стоїть пів сотні кіннотчиків. Вони стовпились і тримаються непорушно на місці.

—Що це?.. Ворожа стежа?..—безнадійно питає себе Михайло.—Наш Чорний Кінний Курінь Смерті чатує околиці Овруча чи ні?..—вимовляє кінець-кінців голосно.

—Гляди, Михайлику!..—Галина хвилюється й глибоко дихає.—Дивись, як їх багато!.. Зовсім близько!.. Підемо звідсіль!.. Я не можу на них глядіти!.. Мерщій!..

Не можна тікати швидко!..—упереджує він.—Вони тоді нас обоїх візьмуть на мушку!..

Через тини й перелази, стежками й городами молоді вертаються в центр міста... Біля Василівського Собору стрічається з ними Сергій Вишоватий, що йде разом з двома Сірожупанниками. Одноокий киває головою—батьорий і спокійний: настрої у нього завжди міняється.

—Головний Отаман приїде сьогодні до нас!..—рівняючись з молодими, весело кричить Сергій. Дві стрічки з набоями перехрещують його груди.

—Симон Петлюра приїде!.. Але де наша польова сторожа?.. Чому мовчить батарея?..—запитує Михайло товариша по зброї.. Сніг хрустить під його ногами. Він з досадою струшує його з черевиків.

Недалеко вже чути крісову й кулеметну стрілянину. З міста вирушають обози: воли й коні, сани й біди з харчами... Першими відїзджають заможні люди на добрих конях: за ними сливе не весь нарід біжить... За санями бреде привязана худоба й стрибакть пси.

Поза тинами Василь Конарський тягне пару добрих коней і кожушанку; тут і там по місті чути крики, лайки, проклони: то козаки Чорного Куріння Смерті починають шарпати населення.. Тільки наступаючий вечір рятує дряпїжників од смерті.

—Давно казали, що цю каналію Василя треба повісити на придорожній осиці!..—репетує несамовитим голосом Борис. —Адже шкуродер шарпаний!..

Ось grimнули ворожі гармати... Нараз ройовим наказ:

—Бойовою лавою вперед, праворуч міста, швидко!..

Маячуть одна по одній колони, що в бойовому ладі квапляться назустріч противникові... Сотник Заливчий пильно дивиться в далекогляд, намагаючись прорізати стіни мряки.

Не знаєш звідкіля чекати на ворога?..—Сергій чує за хвилю таємниче шепотіння Михайла.—Можна сподіватись, що вони нас обійдуть кільцем з усіх боків і відріжуть!..

—Він може врізатись сюди несподівано і з південного боку, зо сторони Гнатполю!..—відказує Сергій.

Михайло переводить свій зір поверх дахів будинків від півночі на південь.

* *

Нас тут розколошматять, як курчат!.. Поженуть, як биків!.. Виряджайся, Галочко!.. Війна не тітка!..

—Коли ж, Михайлику?..

—Виряджайся, кажу, як найскорше!.. На греблі, що веде до села Гладкович, уже червоні!.. Ти поїдеш звідсіля в Київ!.. Бачиш: відворот!.. Все йде коміть головою!..

—То ми вже не побачимось?..—питає вона, дивлячись на реченому в вічі.

—Виходить на таке, що ні!..

—То бувай здоровий!..—вимовляє зниженим голосом молодода.—Поки що за твою ласку маєш!..

Вона обіймає його шию, притискається до вуст і прожогом відштовхує від себе... З очей її ринули сльози й покотилися по лиці.

* *

Насувається зловіща ніч, ніч з 20 на 31 січня... Всюди во-

рог... Скоро спускається смеркання й надходить чорний зимовий морок... Замовкає гарматне ревіння й настає гробова мовчанка... Нагнувши голови, люде лежать на снігу серед нудного дождання: Що буде далі?..—Мертва тиша лежачих стає нестерпучою.

Борис злегка підводиться й починає обережно глядіти крізь насип, що придається йому затулою... В той же мент набій дзирає в повітрі й з гуркотінням розривається спереду від окопів... Борис паде на землю та завмірає без руху... Навкола хлопці під шапками з сірого смушку, з сумно похиленими головами... Здається, розривом набою вирвано кавалок насипу. Всі намагаються додержати тиші. Тільки деколи лунає відривчасто команда старшин.

Нагло від одного до другого переказується наказ по лавах:

—Обставини змінилися!.. Ватага Наливайківців несподівано перейшла на бік ворога!.. Червоні самі наступатимуть!.. Наступу їх треба сподіватись в 7 годині вранці!.. Ніяк не можна залишати позиції!.. Необхідно задержатись на позиціях до останньої можливості. В день нас змінять!.. Мусите бути слухняні!..

—Так є, пане сотнику!..—тихо вимовляє Борис, який знав, що ранком прибуде Перший Курінь 4 Полку Сірої Дивізії з Гнатполю.

Але в цей самий час у готелі в Овручу—цілу ніч чути крики й пісні, під супровід мандолін... Стоять хмари пилюги від безугавних танцюристів. Лунає тріск битих дзеркал і посуду.

Большевики вже мажуть п'яти!..—жує новину, серед п'яного чаду, молодий начальник овруцької контр-розвідки Хирний.—Знову лий, перелий, пий, пий і в бубон бий!..—Гармонійка десь скиглить.

В контррозвідників появились значні суми грошей, за які вони піячуть, справляють бенкети в покоях готелю, а за вечері нічого не платять.

* * *

Наближається мить кінця... Слух напружений та ловить кожний звук.

В 7 годині вранці на правому крилі якось нестямно зацокотів кольт.

За хвилю ворожа батарея, що стояла яких сто кроків від залізниці й замаскована хащами, відкриває барабанний вогонь по місті.

—Кулеметчики на місця!.. До бою за Україну готуйсь!!!—розлягається наказ сотника Заливчого.

Ревуть гармати, клекотять кулемети, набої пролітають дугами понад головами Сірожупаників з жалібним виттям. Кулі, ніби джмілі, гудять у просторі... Підготувивши свій наступ, червоні рушають по всьому фронті, але перша атака відбита ручним і кулеметним огнем.

За пів години ворог переходить удруге в атаку: по снігу пересовгуються широкі розсипні лави піхоти противника. Лунає вже недалеко гортанна московська мова.

—Курінь, до бою!.. Готуйсь!..—грімко блискаючи очима, кричить сотник Заливчий.

Повітря дріжить від набоїв.. Змітається ледве не все з передової лінії Сірих: гинуть щиросердні герої, летється кров... Лави червоних підсуваються все ближче й ближче... Витягнувши шиї, вороги з багнетами підповзують... Майже всі вони вилицюваті, з кирпатими носами, з розтуленими пащами: якісь кровожерні та озвірілі лица... Ще мить і, здається, почувеш тільки хрустіння кісток в їх лапах!..

“Частина дідка в нас
мститься саме враз!..”

—наспівує Борис модну мелодію з оперети.

Але несподівано на нього наседають дескільки кирпатих, підсуваються на череві, як гади плазовиті.

Онде надходить панування нової колективної людини!.. Страшений сабаш!.. Потворний маскарад!.. Канібальський кривавий бенкет!.. Московсько-шамансько-хлистівський свистотанок!.. Онде панування нового Гомункулуса, вільного від національної свідомості і всяких “буржуазних забобонів”! Гострими ножами розпорюють жертвам груди, виривають звідтіля тремтячі серця й кидають їх у полум'я вогнища світової пожежі!.. Тисячу тіл котяться наниз по кривавим східцям до недоречного жертвенника: підстава—так наказує московський Кремль!..

Серед виблеску розривів набоїв Борис од шаленості здається білий, як крейда.

—Або вони, або ми!..—Двох кирпатих йому доводиться покласти трупом, третьому розбити рамена.

Навкруги все повно смерті... Вереск, гуркіт, тріск, свист, стогін—все зливається в суцільне пекло... Всюди натрапиш на багнет, на розшматований труп, на продіравлену голову, відірвану ногу.. Жахлива Дантейська картина: неможливо відрізнити живих від мертвих.. Сліпить очі Сірим гураганний вогонь, виринають, ніби привиди, бурі стовпи землі, перемішані зо снігом, дріжить все навколо поверхня від гуркотіння тяжкої артилерії, несуться все нові й нові хвилі атакуючих сатанських ватаг.

Ось розірваний набій зачіпає Борисового сусіда: разом зо скалками паде відірзана голова... Ліворуч сам бере прострілює поранений, оце тільки три дні перебіглий до Сірих червоноармієць:—“За Україну!.. Хай живе!..”—чути його останній, передсмертній, з недовгим віддихом крик.

Звідусіль хмарами наседає ворог, оточує Другий Курінь 4 Полку зо всіх боків.. Сірі б'ються завзято, гинуть героїською смертю, несуть великі страсти.... Здається вже неминуче прийдеться попасти в полон.

Курінь напружує свої останні сили. Діло доходить до гра-

нат: де впадуть, здійснюються вогняні стовпи... Гранат не вистачає, йдуть у рукопашню. Черепи тріщать від прикладів, люде злиті ворожою й своєю кровю.

Пів п'ятої ввечері Куріневі щастить прорватись... Кори-стуючись темрявою, сірі входять в місто.

В Овручі безпутня біганина, безумні вигуки людей; гар-матні батареї вже запряжені в коні; обози з харчами й клунка-ми, похідні кухні вирушають дорогою в південньому напрямі. Командант Групи видав розпорядження про плановий відво-рот на Гнатпіль.

Франківський полк утік!—з запеклістю переказує Борисо-ві сотник Заливчий.—Зупинити зрадників не було змоги!.. Пе-реходити до контр-атаки з одними Сірими було б великим бо-жевіллям!..

—Чому ж тих Франківців не перестріляно всіх до одного?.. —задиhaючись, питає Борис... В очах його перебігає щось ско-ре, гостре.

Арієргард Сірих, на чолі з сотником Богданом Заливчим, тримає Овруч аж до ночі... Після евакуації міста арієргард по-саджено до потягу й він відїзджає до Гнатполю.

* * *

В суботу, 1 лютого, розладжені Сірожупанники впорядко-вуються й знову готуються до бою.

Нагло страшений вогонь завалює щити на залізничному на-сипі, де переховується Другий Курінь 4 Полку.

Ревуть гармати, торохкотять кулемети, люде зриваються й падають.

—Все маєте, що треба?—питає навплаз сотник Богдан За-ливчий, намагаючись перекричати гамір.

—Не вистачить набоїв, пане сотнику!—відповідає Борис.

—Тільки не падайте духом!.. Перший Полк теж під огнем!.. Живемо всі для України!.. Тримайтесь!..

Коло двох годин сірі перебувають під градом куль..

Наостанку бій стихає.. Вже помалу свищують набої. Тіль-ки поза лісом гримотить віддалеки канонада й якась триво-га висить у повітрі.

—Таваріщі, не стреляйте!..—Хриплі голоси матросів роз-ривають імлу.—Ідіте захищати народ с нами!..

—Вислухайте!.. Ми справжні захисники народу!..—відка-зують Сірожупанники.—Але ви запроданці інтернаціональної банди розбійників!

—Ми пришли ошаслівити вас на Україне!

—Ви прийшли вчинити криваву купіль в Україні!.. Ви прийшли, щоб забрати наш хліб!..

—Льзялі, нельзялі, а вот ми пришли да у вас взяли!..—під-іймається ревіння серед матросів.

Козаки Чорного Курія Смерті щось бубонять між собою на шляху й рушаються в бік червоних. Чорних наслідують лю-де з 55 Полку Народнього Визволення. Обережно висунувши

голову зпід щита, Борис дивиться, що буде далі: його охоплює звіряча шаленість...

Спереду їде на коні Василь Конарський та тримає в руці білий прапор... Борисові добре видно тризуб на лівому рукаві Василевого френчу... Чорні й Визволенці прямують до матросів.

— Сальва по сво-о-їх!..— виразно впала команда сотника Заливчого.— Слава Україні!.

Крицевий дощ Сірих нараз обсипає Чорних і Визволенців... Небаром смуга дощу пересувається на червоних...

Тріщать постріли Бориса, що, клацаючи зубами від гніву й ненависті, тулиться до залізничних щитів.

— Що сталося?..— шепотить Борис Михайлові.— Залишили позиції та вийшли на шлях, щоб піддатися ворогові!.. Відвічні раби зрадили своїх, зрадили Батьківщину!..

Санітети проносять ранених.. Кров бризкає на сніг.

— Що сталося?..— скрикує з зойком Михайло.— Свої бухають з кулеметів у своїх!.. Все валиться!.. Все руйнується!.. Війна з москалями програна!.. Тепер Українській Армії доведеться знайти свою труну!.. Кінець!.. Кінець!.. Кінець!..

— Це тільки початок!— перебиває йому Борис.— Передніщі підпори гопаківсько-шараварницької Малоросії, що протягом століть здавались непохитними, зпочатку легенько похитнулись, але після зовсім завалились!.. Все, що протягом 200 літ здавалось незаперечною істиною, на наших очах перестало бути нею!.. Нашим прадідам, що зачитувались ганебними "Листами до земляків", раніш все здавалось нерухожим!.. Ми ж бачимо, що тепер рушила крига!.. Всі миршаві лаштунки наталко-полтавщини тануть!.. Вся хуторянська малоросійська принада, разом з цілим реквізитом гоголево-сорочинських соняшників, пливе й швидко від цієї принади з запахом цвілі зістанеться мокре місто!.. Ми привязали старих божків, бовванів-цареславців мотузком за хвостик і потягнули!.. За божками зникли геть чисто всі твердині й вівтарі наших прадідів!.. Аджеж я все це не вигадав, Михайле!.. Дивіться! Я кажу вам щирю правду!.. Все пливе!.. Це тільки початок!.. На наших очах діється одне з найтаємніших й невпійманих видінь історії:— Крига зломлена! Стару добу заступає нова!.. Заступає так виразно й безсуперечно, як вартовий заступає вартового на стійці!.. В суворій красі сірих героїв підводиться дух майбутнього!..

Імя минулого—ми,
імя будуччини—чин!
Хто став—є слугою тьми,
хто в поході—переможець він:

— Вперід, Україно! В тебе тяжкі стопи,
пожежі хат димляться зпід них:
ні Росії, ні Європі
не зрозуміти синів Твоїх!..

Гимни новому дневі й пісні про визволення Юрія Липи, що

мільйони кличуть за собою, звісні вам, Михайле!..

—Лежить кинутий в сніг прапор з виображенням черепу на перехресті кісток і написом: “Україна або Смерть!”.

В далекому штабі дзвонить телефон:

—Необхідно залишити Гнатпіль і зайняти позиції по річці Вуж і село Васьковичі!..

—Відступати не спішучись!..—командує сотник Заливчий.

В повітрі перестає шуміти й розриватися... Від прокляту-щого запаху пороху й згущення крові люде задихуються.

Цілу ніч з 2 на 3 лютого ворог тримається пасивно... Паде сніг, підіймається заверуха... Біля школи в селі Васьковичі Богдан Заливчий і Борис Гонич крутять цигарки: обидва нагадують собою циркових борців, що спочивають після рішучої сутички.

—Я всіх Чорних, що зістались без коней і засіли в стайні, вичистив гранатами, а юду Василя Конарського поклав трупом з бравнінга!..—перебиває тишу, зворушений Борис.

Помилуйте себе, Гоничу!..—кидає сотник.—Ви фізично втомлені!.. Ваше тіло просить відпочити!.. Ваша гра за смертю підчас бою стає безумною!..

О, ні!.. Ви помиляєтесь, пане сотнику!..—відказує Борис.—Ми будемо гратись за смертю ще так, як ніколи не грались!.. Ми ще дужі, ми ще живі, ми ще всілі боротися. Живемо всі для України!..

* * *

В понеділок, 5 лютого, пів на одинадцятую годину з ліса починають виходити рідкі ворожі стежі, прямуючи на Васьковичі й обходячи село на захід... Поза рідкими лавами на сімсот кроків рушають густі лави.

7 польових, 2 гірські українські гармати, 3 українські бронепотяги відкривають убивчий вогонь... Канонада шаліє, реве, стрясає землю... Ліве крило червоних попадає під криловий вогонь 1 Полку Сірої Дивізії.

Кружляє, носиться, скаче, кидає шумовиння навкруги Бориса хрипляча Морена... Відважний, як половик, ховзкий, як вюн—він з жорстокістю зносить все, що зустрине на своєму шляху, попід самим носом противника знущується з його, насміхається в лице.

• Осьдечки в 30 кроках від Бориса летить набій... Він чує свист і широко розтуляє уста, щоб вибух не оглушив його.

—Гра-а-а-ах!..

—Де Гонич?.. Гонич де?..—кричить Богдан Заливчий.

Призвище “Гонич” швидко стрибає по лавах.

—Гонич!.. Гонич!.. Бемось і все!.. Або нам смерть, або їм!..

—В чому справа?..

—Гонича немає!..

—Та він був тут!..

З села Васьковичі долітає приглушений лемент, уриване

голосіння розпуки, скавуління собак та ревіння худоби...

З несамовитим муканням, задерши хвости, бігають по обох боках залізниці корови.

Нагло на затоптаному, закривавленому снігу виринає по-стать Сергія Вишоватого, що разом з якимсь то сірожупаником, несе на схрещених крісах чиясь то тіло.

—Гонич?..

—Так!..

На ношах лежить Борис. Щось тепле й липке повзе йому з чола в вічі. По краплині кров спадає з черева, доливає чашу терпінь. Санітет скоро перев'язує його. Борис просить пити й подати вістку родині. Сотник Заливчий пити йому не дає...

Телефоном наспіває наказ податися взад на Коростень... Обережно ступаючи по снігу, Сірі несуть на ношах раненого.

* * *

Червоною китайкою розпечене сонце палить сцену театру... Повітря, гаряче від крові, хльоскає струмками в орхестрі... Червоний мак тремтить по всій рам্পці... Червоні маски, людиноподібні стовпи, на яких розставлені велетенські декорації—все сплітається в танковому коливанні...

Ось грає орхестра... Що це?.. Ледве чутні звуки Вагнерівського "Парзифаля"... Партитура його—не вважаючи на її красу—старечий твір: розкіш її—розкіш осені, вянення... Але які чарівні звуки!.. Неземні звуки!.. Скільки в них ніжності й журби, надії й розпуки.

Ранений Борис вдивляється в екран мряковинних привидів: щезають барви червоної китайки і він бачить далеку легендарну країну—ліс і гору Монсальват. На горі підноситься храм свяченої чаші Граля, чаші, в яку власне пролилась, як оповідає легенда, кров Спасителя, раненого списом на хресті... Що за краса цей ліс?.. Все повно смутку й мовчанки...

Бовваніють жовті дерева, що вимальовуються на небі, як мережкові... Ліс наближається до Бориса й слабне разом з ним... Проходить процесія: на ношах несуть раненого Амфортаса—вождя Монсальватського брацтва... Ролю Амфортаса завжди грав Борис. Після відходу процесії перед очима Бориса з'являється Платон Целевич, що ніби Гурнеманц, оповідає історію ранення вождя брацтва. Могутній голос Целевича розкочується до найміцнішого ступня напруження.

У лицарів Монсальвацького брацтва, що послугують чаші Граля, є ворог Клінгзор; цей Клінгзор відібрав у брацтва дорогоцінну реліквію—спис, яким був ранений римськими воїнами Спаситель; цим списом Клінгзор поранив Амфортаса, а проте цей спис має таємничу силу: одним дотиком він наносить уразку, але іншим зціляє її.

Таємничі співи супроводять містерію... Далеко в глибині кону запалюється блакитне світло й кришталева чаша Граля сяє таксамо, як величезний ізмагارد... Але бачити цю чашу може тільки той, що чистий душею й серцем.

Тепер Борис бачить чашу Граля: для нього свячена чаша —це його Батьківщина; лицарі Монсальвацького братства—це Сірі-герої, що покладають свої буйні голови за кращу долю Народу й Краю.

Виринає нагло перед його очима Джована, що змальовує постать прогрішниці Кундрі, яка вже кілька разів жила на землі, спокусила Амфортаса й потім домагається подвигом покутувати гріхи свого першого життя... Борис підчас проб "Парзифаля", так хотів підкреслити цей натяк на буддійську доктрину пересвітлення.

Проходить сцена заваблювання Парзифаля. В ролі юродивого півдикуна виступає Жигмонт Блюменталь-Альбота... Джована й Жигмонт... Вогняний, палючий, демонічний поцілунок її...

Джована прегарна, як цвітка на високій стебелині: вона легендарна й життєва, таємнича й грішна, вона мимоволі сполучується в мозку зо спокусливим образом Марії Магдалини, вона—чарівливо правдива Кундрі... Одягнута в легку шовкову туніку Джована дивиться своїми гостро блискучими, неморгаючими, наче вугіль, карими зіницями кудись то в далечинь... Впивається в мозок Бориса довге, розпущене волосся, підведені двома неймовірними замахами брови, криваво-червона пляма на тому місці, де мусять бути уста, синява тінь біля зовнішніх кутів її бездонних очей... В її вочах туга тисячеріч всіх країн і всіх діб: сама скорбота глядить звідтіль жахливим блиском... Кожний рух принадної грішниці—після суму, нагадування й любовного поклику.

Півдикун Парзифаль, ніби ясновидець, згадує Амфортаса та його болісну "уразку"... Згадав провинницю страдання Амфортаса, юродивий не піддається демонічним чарам... Та оповідає йому про свою нещасну долю прогрішниці, що засуджена спокушувати людей і намагається обіймати півдикуна... Той відштовхує її...

Та ні, не спокусиш мене!—відповідає грішниці погляд Жигмонта.—Не дозволю тепер мордувати себе! Досить!.. Ти вбила моє кохання! Ти опир, ти кров мені пеш з серця!..

Жигмонт триюмфує над собою, одначе цей триюмф дається йому взнаки, як щось безнадійне й непостійне.

Вона віщує йому багато мандрувань і страдань, поки не досягне своєї остаточної мети...

Лише серед мороку чути жахливий викрик Жигмонта, що наказує йти за ним його шляхом.

За хвилю якийсь зловіщий стогін проходить залею театру... Це стогне прогрішниця: Вона піде за ним, припаде, як вірний пес, до ніг його.

Знов світає...

—Встань Кундрі!.. —лунає міцний голос Целевича... Вона клякає біля його ніг, підіймає край його одягу до вуст.

* * *

Борис жде, що буде далі.

Перед його очима кружляють золотисті кульки: їх втішний танок.

Ось чиїсь то залізні руки стукають у двері... З темряви амфітеатру висовгується повільно відполіроване кровю, смердяче й ревуче, вантажне авто. На ньому—Наркомпрос РСФСР... Борис знав його ще перед революцією, шанував його, як талановитого літературного критика.

Борис бачить його чоло з великим, чорним, лискучим кашкетом, його прудкі очі палають вогнем на блідому обличчі, волосся злиплось од крові, жили на шиї напружуються, одяг щезає з кошлатих рамен...

Наркомпрос цілиться рушницею в свячену чашу Граля, що ссяє, а навкруги в каламутньому партері сотні м'ясистих, гранчастих, довжезних смоків сичать і воруються серед криваво-червоних троянд... Його очі пильно розглядають кін, опісля він поволі дістає гранату... Борис відраховує секунди... Наркомпрос потужний, але гіпнотично стриманий, кидає гранату просто на сцену.

Грובה тиша театру зміняється ревінням, тріском веле-тенських мечів у чорні щити... Все тремтить під ударами покручених хвостів ховзьких смоків... Здрагаються стіни театру: ось-ось ще один удар і поваляться його масивні склепіння. Гуркіт проноситься довгими коритарями... Натуральною кровю бують скрізь драконоподібні фонтани.

Борис відступає назад до лаштунків, але на півдорозі припиняється й повертає голову: Наркомпрос випростовується, перевертається на кістяк і, закутий в панцер, жене за ним.

Ось тут наздогоняє жертву, чоботом тисне груди йому:

—Ми смерть, що нищить все, ми—гураган, що мете все на своєму шляху!.. Сучасна людськість не потребує містицизму твогого "Парзифаля!.." Кінець приходить твоїм мріям... Режисер вчорашнього дня!.. Режисер ідеологічно непричасний до епохи! Дай місце в своїх виставках рябизні, яскравості, кривим лініям, надриванням форм, динамічному індустріалізму!.. Ми вже підвалили твої твердині, твої вівтарі!.. Мури їх хитаються й ось-ось упадуть!.. Знай наших!..

З обличчя наркомпроса щезає рот... З жахом Борис почуває гострий біль у череві.

За хвилю наркомпроса вже немає: тепер з'являються козаки з довгими чорними шликами, з ратицями на ногах... Це козаки, що в суботу перейшли на бік москалів.

Козаки штовхають Бориса в безформний, безмежний отвір хаосу—туди, де душать своєю потугою й скорботою величні ревіння катаклізмів...

Ось розколюється перед ним земля до недосяжного краю... Він тратить рівновагу, пробує вчепитися, ховзається, карабуниться, паде... Даремно руки його чіпляються за лаштунки й малюнки: руки обриваються... Гума з болем бе його по карку... Борис обертається: гума бе по чолі. Хтось регочеться, киває головою, приплескує в долоні...

Разом з декораціями “Парзифаля” Борис летить у бездонню діру, в чорну пустку, звідкіля чути страшні звуки без мелодії, звуки прості, звичайні, як мукання велетенського бика.

—Але цей проклятуший запах сірки!.. Так і вдирається в ніздрі!.. Як реагувати на все це?.. Як рятуватися від отруюючих його таємничих сил?..

Нічого навмисного, планомірного при цьому немає: тому рішуче й безнадійно все це діється...

Леденіючий, чорно-червоний жах!..

Всі виходи зачинені!.. Це пастка!..

* * *

Сірі виходять з вогню... Понад головами їх колихається блакитний шмат неба... Сонце золотить сніг і ховається.. Надходить вечір...

Перевязочний пункт, що на південь від села Васьковичів, переповнений... Легко ранені чекають на лікаря біля дверей... Бориса Гонича кладуть знадвору...

Одягнутий в шинелю англійського крою, з довгими чорно-оксамітними вилогами по комірі, лікар скоро перебігає від одного до другого раненого... Зупиняючись на хвилю перед Борисом, лікар тільки в безсиллі розводить руки: що робити з тяжко раненим?.. Лікар просто наказує перев'язати його, накрити покривалом і залишити біля дверей.

—Чому так?..—зо страхом запитує сотник Богдан Заливчий.

Лікар повертається, кидає недокурок у сніг і, киваючи в бік Бориса головою, вимовляє:

—Дуже кепсько!.. Не виживе й 40 хвилин...

З безвиразним зором лежить Борис на ношах, широко розкинувши руки... Перевязочний пункт евакується в Коростень...

Вітер стогне над головою раненого...

На скорботну Українську Землю спускається беззоряна й безмісячна ніч...

ЕПІЛОГ НА КИЇВ!...

Похмурий серпневий день 1919 р.

Біля вузлової станції Козятин йшли бої... Ворог намагався спізнити похід Української Галицької Армії, щоб вивести хоч частину майна, що нагромадилося в трикутнику Житомир-Хвастів-Козятин... Большевицьку силу сильно підривають селянські повстанчі відділи, що оперують в запіллі їхньої армії... Кінна стежа УГА повідомила про горячковий рух на станції Козятин... Не маючи панцирника, запрягли галицькі скорострільці звичайний паротяг до незахищених вантажних вагонів, підїхали під саму станцію та вчинили своєю несподіваною появою й стрільниною велике замішання... Ворог утік. Козятин опинився в українських руках.

*

*

*

Простора зала Козятинського двірця з сіткою телеграфічних дротів... Мовчки сидить за столом старшина УГА Мирослав Базилевич. Мовчки поладнує біжучі донесення прикомандирований для звязку сотник Дійової Армії Богдан Заливчий...

На залю вводять полоненого... Расове, хижацьке обличчя... Високо підведена голова... Борода...

—Мені наказано допитати вас!..—відсуваючи попільничку з купою недокурків, починає сотник Заливчий.

—Сделайте одолженіє!.. Я командір 313 советской дивізії!..—промовляє борода.

—Ваше прізвище?..

—Доленго-Гречулевіч, генерал царской армії!

—Хто політком штабу вашої дивізії?—Сотник гостро глядить на нього й записує...

—Гоніч!.. Таваріщ Гоніч!..

Рука Богдана Заливчого міцно натискає на кінчик пера... Перо ламається в його руці.

—Ви знаєте Гонича?.. Що він за один?..

—Атлічна знаю с давніх лет!..

—Гліба Гонича вбито підчас світової війни на німецькому фронті!.. Бориса—в січні цього року під селом Васьковичі!.. Де штаб вашої 313 дивізії?..

—Штаб?.. В городе Васількове!.. Сто вьорст атсюдова!..

Сотник Богдан Заливчий машинально занотовує все, що оповідає полонений Начдив... Думки бігають одна за одною й плутаються в голові...

—Сто верстов звідсіль!.. Він!.. Він живий!..

(Кінець роману "Борис Гонич".)

(Том II під назвою "Неждана Базилевичівна".)

**ЧИТАЙТЕ Й ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ
ОДИНОКИЙ УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛІСТИЧНИЙ
ЧАСОПИС**

“НОВИЙ ШЛЯХ”

**ЩО ВИХОДИТЬ КОЖНОГО ВІВТІРКА
В САСКАТУНІ**

РІЧНА ПЕРЕДПЛАТА 2 ДОЛЯРИ

ВІН ПОДАЄ ВІСТІ: про життя та суспільну роботу українців на всіх українських землях і поза Україною; —про всі важні події в світі;—про політичні, господарські й другі суспільні справи Канади, що повинен знати кожний мешканець Канади.

ВІН ПРОПОВІДУЄ, ЩО: кожний українець повинен почуватись в першу чергу українцем—повинен ставити інтереси цілої нації понад всі інші суспільні та свої особисті інтереси;—повинен ставати в ряди нац. рев. активу, що одинокий веде боротьбу з ворогами України;—повинен докладати всіх зусиль для визволення Української Нації з неволі.

New Pathway

832 - 20th Street West,

Saskatoon, Sask., Canada